

УДК 811.161.2(035)
ББК 81.2-4(4Укр)я2
Д58

Рекомендовано Міністерством, освіти
і науки України (лист від 19 травня
2004р. № 14/18.2-1008)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Культура мови і час

КУЛЬТУРА МОВИ —
ОЗНАКА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

3

Автори: С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб,
Г. М. Сютя, С. Г. Чемеркін

Рецензенти: акад. АПН України, д-р філол. наук, проф.
Л. І. Мацько (Київський національний педагогічний універси-
тет ім. М. П. Драгоманова), д-р філол. наук, доц. Л. В. Стру-
ганець (Тернопільський національний педагогічний універси-
тет ім. Володимира Гнатюка)

Редактор Т. М. Коліна

Довідник з культури мови: [Посібник] / С. Я. Єрмо-Д58
ленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб та ін.; За ред. С. Я. Єр-
моленко. — К.: Вища шк., 2005. — 399 с. ISBN 966-642-246-8

У довіднику висвітлено сучасний зміст поняття «культура мови»,
наголошено на значенні культури мови для утвердження літератур-
ного стандарту національної мови. Наведено конкретні випадки
слововживання, труднощів граматики та правопису, правильного
вживання великої та малої літер, написання імен і прізвищ, пунк-
туації в ділових паперах, запропоновано зразки офіційних вітань
та російсько-український словник книжних і розмовних висловів,
перелік слів, у наголошуванні яких найчастіше трапляються помилки.

Для студентів, викладачів. Буде корисним для широкого кола
читачів, які бажають удосконалити своє спілкування літератур-
ною мовою.

УДК 811.161.2(035)
ББК 81.2-4(4Укр)я2

© С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик,
Н. М. Сологуб, Г. М. Сютя,
С. Г. Чемеркін, 2005

ISBN 966-642-246-8

культурою мови насамперед по-
в'язують уміння правильно говорити й писати, вимовляти й
наголошувати слова, дотримуватися лексичних і граматичних
норм літературної мови, добирати такі мовно-виразові засоби,
які відповідають меті й обставинам спілкування. Найважли-
віше завдання культури мови з- послідовно утверджувати
норми літературної мови, оберігати й плекати літературний
стандарт.

Як формується літературний стандарт, або своєрідний
ідеал національної мови? Потрібен тривалий час, життя не
одного покоління, щоб у суспільстві витворилася соціальне
престижна форма мовного спілкування, відшліфована,
вигранувана майстрами слова, естетично довершена
літературна мова, яка у свідомості представників
національної культури постає як зразкова, ідеальна.

Літературна мова — мова освіти, науки, культури, держав-
них інституцій. Функціонуванням у цих сферах і забезпе-
чується соціальний престиж мови. Як суспільне явище літе-
ратурна мова уособлює цілісність нації, консолідує її, вико-
нує роль ланки, що з'єднує покоління між собою, збирає і
зберігає інтелектуальні надбання нації. Виникнувши в пи-
семній формі, літературна мова поширює свої норми й на
усне спілкування. І писемна, й усна форми специфічно реалі-
зують на практиці обов'язкові літературні норми.

У кожного народу в різний історичний період існувало
своє поняття про вірцеву, культурну мову. Парадоксом
нашого часу є той факт, що мову І. Котляревського, з якої
починається історія нової української літературної мови,
дехто називає суржилом, тобто мовою, в якій поєдналися
структурні елементи української та російської мов.

Насправді мова Котляревського засвідчила тогочасну писемно-літературну практику з її структурними й стилістичними нормами, до яких не можна підходити з міркою сучасних літературних норм. Мова «Енеїди» та «Наталки Полтавки» не лише увібрала в себе народнорозмовний словник, фразеологію, а й передала усі відтінки українського гумору і в легкій жартівливій формі зафіксувала ідею самобутності українського народу, який в умовах духовного натиску «сусідів» мав зберегти «імення, мову, віру, вид» серед європейських народів. Розуміння цієї ідеї розкриває перед сучасним читачем неперевершене значення мовної творчості І. Котляревського: адже письменник звернувся до народних джерел мови — фольклорних, розмовних, книжних, утверджуючи національно-мовну свідомість українців.

Коли говоримо про нову літературну мову, поряд ставимо два імені — Котляревського і Шевченка. У дидактичній практиці усталилося досить умовне розрізнення: Котляревського називають засновником, а Шевченка — основоположником нової літературної мови. Насправді обидва письменники утверджували здатність народнорозмовної мови бути виразником інтелектуальних і естетичних ідеалів нації. Для літературної мови як суспільного явища характерні такі ознаки: а) повнота/неповнота соціальної парадигми; б) стабільність літературних норм; в) постійна взаємодія з іншими різновидами національної мови — територіальними й соціальними діалектами.

Про повноту соціальної парадигми української мови ще на початку ХХ ст. писав М. Грушевський: «У теперішніх часах, коли не стало старих універсальних культурних мов, і кожна народність на своїй мові старається розвинути культурну роботу, потрібну для задоволення своїх культурних потреб, і на своїй мові мати весь культурний запас, потрібний для життя й розвою суспільності, — ця культура мови стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування»¹.

Показово, що для М. Грушевського в період боротьби за використання української мови в університетах звичним було словосполучення *культура мови*, значення якого цілком відмінне від сучасного слововжитку, пор. у згаданій статті:

¹ Михайло Грушевський. Справа українських катедр і наші наукові потреби // Літ.-наук. вісн. - 1907. - Т. XXXVII. - С. 216.

«Одним же з основних питань з становища тої *культури мови* і повноти національного культурного життя являється справа вищої науки на даній мові»¹.

Наведені контексти засвідчують таке значення словосполучення *культура мови*, використання національної мови в усіх суспільних сферах життя нації, зокрема у сфері культури, освіти. З погляду сучасного розуміння йдеться про суспільні функції національної мови, про повноту її соціальної парадигми. Вислів *культура мови* використовувався у значенні, якому відповідає сучасне поняття *літературна мова*. Взагалі кінець ХІХ - - початок ХХ ст. був часом мовних дискусій не лише щодо розширення сфери функціонування української мови, а й щодо вироблення єдиних літературних норм.

Створення літературної мови — тривалий і складний процес, в якому бере участь освічена частина суспільства, виробляючи свідоме ставлення до національної мови і культури. О. Потебня писав: «В організованому суспільстві з серйозним ставленням до літератури складається й щодо писемної мови громадська совість, чуття користі, міри і краси, які однаково зв'язують письменника і читача»².

Інтелектуальне життя нації не можна уявити без існування поліфункціональної літературної мови. Ідеї, що були висловлені українськими мислителями, творцями інтелектуальних скарбів народу щодо єдиної літературної мови, не завадять нагадати й нині. Йдеться, зокрема, про основу літературної мови. Нерідко можна почути запитання: «Яка говірка найближча до літературної мови?» Поширене твердження про полтавсько-київський діалект як основу української літературної мови. Але ж для наших сучасників змінилися й самі території, позначені колись прикметником *полтавсько-київський*, і самі діалектні ознаки, характерні для носіїв сучасних говірок. Нині йдеться про середньонаддніпрянську, чи південно-східну діалектну основу літературної мови, що її обстоював І. Франко, основу «того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців. Уже хоч би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янця-Подільського виявляла таку однорідність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові, також «вимішаному» і вирівняному в цілій масі, як

¹ Михайло Грушевський. Справа українських катедр і наші наукові потреби. - С. 217.

² Потебня О. Естетика і поетика слова. — К., 1985. — С. 171 — 172.

мало котрий подібний тип у світі. І от кожний, галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови, виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників»¹.

У дослідженнях з історії української літературної мови натрапляємо на два термінологічні поняття, які фактично відображують різну оцінку, різні погляди на те саме явище: полтавсько-київський діалект або середньонаддніпрянські говори як "основа сучасної літературної мови. Друге поняття заступило в сучасному мовознавстві поширене в 50-х роках ХХ ст. перше поняття. Ця зміна не випадкова: вона пов'язана з усвідомленням ширшої інтеграційної основи сучасної літературної мови, з тим фактом, що норми сучасної мови ґрунтуються на взаємодії усіх діалектів та на інтеграційних процесах в організмі національної мови.

Якщо орфоепічні, акцентуаційні, здебільшого граматичні норми сучасної літературної мови вибудовані на середньонаддніпрянській мовній практиці, то лексичні є синтезом південно-західної та південно-східної мовно-літературної і говіркової традицій. Інтеграційні процеси у динамічній системі лексичної норми сучасної української мови надто виразно виявилися в другій половині ХХ ст. Це можна бачити в тогочасних лексикографічних джерелах, у культуромовних рекомендаціях, в яких узвичаєння двох народнорозмовних традицій відбувається через стилістичне оцінювання відповідних паралельних висловів (пор. *чинити* — *діяти*, *одержувати* — *отримувати*, *чекати* — *ждати*, *лічити* — *рахувати* та ін.). З погляду діалектних джерел слова і граматичні форми на зразок *совісти* — *совісті*, *в хату* — *до хати*, *од рук* — *від рук* тощо сприймаються як свої або чужі для мовців, які сформувавши свої мовні норми в конкретному територіальному оточенні, а з погляду народнорозмовної основи літературної мови, а також у контексті лексико-граматичних ознак національної мови вони виявляються специфічно українськими і становлять характеристичну рису української мови в її об'ємному часово-просторовому вимірі.

Безумовно, жодних підстав не мають ті, хто говорить про полтавсько-київський шовінізм у нормуванні літературної мови або про те, що загальнонародної мови не існує: є начебто мова слобожанська, мова волинян, галичан, подолян, полтавців тощо. Якщо дотримуватися такої думки, то не варто визнавати факт існування єдиної національної мови, тобто

мови української нації. Тим часом поняття національної мови (національних мов) широко використовується в науковій термінології і має не тільки суспільний, а й власне лінгвістичний зміст.

Українська національна мова об'єднує територіальні, соціальні говори, фольклорний наддіалектний різновид і вищу форму національної мови — її літературний різновид.

Літературна форма (різновид) національної мови має свої норми. Поняття літературних норм не збігається з поняттям норм національної мови, хоч між ними існують характерні типи співвіднесеності, що залежать від рівня абстрагованості й від мовної свідомості, комунікативної компетенції носіїв мови. До норм національної мови закономірно входять і літературні норми, навколо яких упродовж десятиліть (очевидно, й століть) триває суперечка про шляхи їх розвитку. У цій суперечці з'являються такі поняття, точніше, оцінки мови, як її європейськість чи народність (простонародність), зрозумілість чи незрозумілість, інтелектуальність чи примітивність, архаїчність чи модерність тощо. За такими характеристиками насамперед проступає суб'єктивна оцінка того, хто висловлює думку про мову. Ця думка залежить від багатьох чинників: якою мовою виховувалася людина, якою мовою здобувала освіту, які були мовно-літературні стандарти в її мовній практиці, яка сфера мовної діяльності превалювала. Інакше кажучи, соціальний, професійний, культурологічний рівні визначають ставлення мовця до літературного стандарту.

Нерідко ми стаємо свідками поширеного мовного нігілізму, вираженого у змісті фрази: «Яка різниця, як говориш!» Виявляється, різниця є, та ще й неабияка. За недбалою мовою, пересипаною вульгарними словами, жаргонізмами, перекрученими, ненормативними граматичними формами, нековирними реченнями, постає образ некультурної, неінтелігентної людини, не здатної творчо мислити, порозумітися з іншими людьми, приваблювати співрозмовників можливостями мовного самовираження. Нас захоплює мова людини (не обов'язково оратора), в якій пульсує думка, втілена в досконалу форму, коли емоції знаходять вихід у фразеологічних зворотах, у лексичному багатстві, стилістичній грі словом, інтонаційному відтінюванні фрази. Про таку мову кажемо: «Яка гарна (багата, емоційна) мова! Як заворожує слово! Який чудовий оповідач (співрозмовник!)» та ін. Такої оцінки заслуговує мова людей, що досконало володіють культурою мови, мають чуття слова як писемно-книжного, так і усно-розмовного, народного. У різних ситуаціях відзначаємо існування гармонії між культурою мови й загальною культурою людини.

¹ Франка І. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 37. - С. 206.

Мову людина пізнає впродовж усього життя й шліфує своє слово в постійній взаємодії усної і писемної комунікації. Освіченість, зокрема й мовно-культурна, означає вироблення в кожного постійної потреби вдосконалювати власну літературну мову, шліфувати вимову, збагачувати словник, активно використовувати граматичну стилістику. Правильність на шкалі культуромовних цінностей доповнюється доцільністю, розширенням загальнокультурних потреб особистості.

До ортологічної опозиції «правильно — неправильно», застосовуваної до одиниць усіх мовних рівнів, додаються норми мовного етикету, реалізовані в структурах, що розташовуються в межах опозицій «пристойно — непристойно», «коректно — некоректно», а також риторичні структури в межах опозиції «виразно — невиразно», пов'язані з естетичним сприйманням мови.

НОРМА - ГОЛОВНА ДІЙОВА ОСОБА КУЛЬТУРИ МОВИ

Оцінка «гарна мова» завжди суб'єктивна, проте в суспільстві виробляються й об'єктивні критерії оцінювання зразкової літературної мови. Вони ґрунтуються на врахуванні ситуативної відповідності висловлювання, співвіднесеності висловленого з функціонально-стильовими різновидами літературної мови тощо. Мовно-культурна діяльність не обходиться, звичайно, без дискусій, суперечок щодо конкретного слововживання чи вибору тієї чи тієї нормативної форми. При цьому головну роль відіграють мовні смаки, різне розуміння поняття «мовні традиції». Інколи практичні поради суперечать проголошуваним теоретичним положенням, але саме так пробиває собі дорогу рухлива, динамічна норма як головна дійова особа культури мови.

Друга половина ХХ ст. характеризується постійною увагою дослідників до теорії динамічної норми, започаткованої ще у 30-х роках у працях учених, які працювали в Празькому лінгвістичному гуртку.

Визначення мовної норми впливає з розуміння, тлумачення мови як системи та реалізації цієї системи в мовній діяльності. Б. Гавранек визначав норму як сукупність регулярно вживаних мовних засобів, що їх використовують мовці у своїй суспільній практиці. У працях із загального мово-

знавства (Єльмслев, Косеріу) мовна норма розглядається як абстракція щодо конкретного мововиявлення — узусу, як система обов'язкових реалізацій, прийнятих у певному суспільстві. З одного боку, норму розглядають як явище позамовне (суспільство «домовляється» про таку чи таку норму), з другого — наголошують на внутрішньо-структурній природі мовної норми. Існує постійний зв'язок між узусом (колективною мовою, що складається з індивідуальних мовних практик) і нормою, яка регламентує, скеровує функціонування мовних одиниць і водночас сама підлягає дії законів мовної системи (структури).

Найвищий ступінь абстракції має структура, відображена у вигляді схеми можливих реалізацій мовних одиниць, менший ступінь означає мовну норму; мовна діяльність становить ту сферу, де відбувається рух, зміна, поява мовних інновацій. Це конкретні писемні й усні тексти. Створюючи їх, мовці, по-перше, послуговуються наявними в мові одиницями, характерними граматичними моделями, усталеними значеннями слів, по-друге, в їхній мові з'являються потенційно можливі форми, передбачені структурою мови, та оказіоналізми — слова, що виникають лише для конкретної ситуації спілкування. І потенціалізми, й оказіоналізми існують завдяки системі мови.

Узвичасня їх в узусі, колективне сприйняття — шлях до нормалізації цих виразових засобів.

Отже, система (структура) мови пов'язана з мовною діяльністю через норму, що можна передати такою схемою:

Система (структура) мови

Норма

Мова (мовна діяльність)

Теоретичне розрізнення мовної системи і мови, проміжне місце між якими посідає норма, має спиратися на таку термінологію, яка не суперечить звичному слововжитку природної мови і впливає з конкретної лексичної сполучуваності, навіть тоді, коли йдеться про використання в термінологічному значенні загальноживаних слів. Мовою ми розмовляємо і пишемо. Мова існує для нас у звукових і зорових відчуттях. Мовна діяльність — це і є наша реальна мова. Варто наголосити, що в останні десятиліття відбулося витіснення термі-

на мова зі шкільної і частково з наукової сфери вжитку. В шкільних підручниках, посібниках цей термін залишається тільки на обкладинках книжок, а в конкретних текстах уживається слово-поняття *мовлення* як механічний переклад російського *речь*. Справді, російська мова виокремлює два терміни — *язык* і *речь*. За першим усталилося значення «мовна система», за другим — «реалізація мовної системи». Через омонімічність слова *язык* ширшу сполучуваність у російській мові має слово *речь*. Ним послуговуються в шкільній практиці, його використовують як термін для означення реальних конкретних текстів. Без урахування лексичної норми української мови таке протиставлення було механічно перенесене в українську термінологію. В українській мові слово *мова* має свої традиції сполучуваності і вживання. Контексти його вживання, як і відповідна сполучуваність, значно ширші, тобто його зміст включає зміст обох російських слів-термінів. Тому не можна механічно перекладати російське *речь* українським *мовлення*, підводячи під такий переклад теоретичне підґрунтя.

Виокремлювати мовну систему і реалізацію цієї системи, безумовно, треба: поняття мовної системи втілене в лінгвістичній термінології, без якої важко зрозуміти механізм мови. Проте можна знати терміни мовознавства, формулювати правила і не вміти висловити думку, скласти зв'язний текст, тому потрібно вивчати мову в єдності системи та її реалізації, не протиставляючи ці два явища. Штучне запровадження термінів *мовлення* і *мовленневий* у шкільну практику не сприяє розвитку мови учнів і не допомагає досягти бажаних успіхів у комунікативній сфері. А поширення в лінгвістичній термінології слова *мовлення* не відповідає лексичній нормі української мови. До речі, не лише наукові тексти, а й посібники рясніють висловами на зразок *ділове мовлення*, *поетичне мовлення* та ін., які механічно калькують природні для російської мови *деловая речь*, *поэтическая речь*. Природними для української мови є слововживання *ділова мова*, *поетична мова*. Саме така сполучуваність, відображаючи традиції слововживання, є нормативною і відповідає системі української мови.

Співвіднесеність понять *система мови* {*мовна система*}, *норма*, *мова* можна схематично зобразити у вигляді кіл, що відображають різний ступінь їх абстрагованості (див. схему):

1) зовнішнє, найбільше коло — це реальна мова, яку ми безпосередньо сприймаємо; 2) всередині мови як діяльності окреслюється коло норми; 3) у колі мовної норми окреслено

систему мови (структурні відношення). Залежно від погляду на ієрархічні відношення названих понять можна розглядати норму або як ширше, або як вужче поняття, ніж система мови. Ширше тому, що норма має більше диференційних ознак, ніж абстрактна система, але водночас вужче, оскільки в системі закладена реалізація різних можливостей, а норма обмежена загальноприйнятим сприйманням, оцінкою правильності/неправильності вислову, форми тощо.

Норма регламентує часові, територіальні реалізації мовної системи. Соціолінгвістична природа мовної норми визначає її динаміку: з ужитку виходять застарілі елементи, з'являються новотвори. Чи не найкраще передає сутність мовної норми термін *динамічна стабільність*. Динамізм передбачає існування варіантів — часових, територіальних, функціонально-стильових, експресивно-стильових та інших, що забезпечують різні ситуативні потреби спілкування. Психологічні, соціальні, історичні, культурні чинники впливають на нормування одиниць різних мовних рівнів. Фонологічні норми завдяки порівняно невеликій кількості структурних одиниць мають окреслену, визначену кількість правил. Лексичні норми через відкритий характер лексико-семантичної системи важко піддаються інвентаризації. Мовна практика щоразу ставить нові питання вибору, потребує кодифікації тієї чи тієї норми слововживання.

КУЛЬТУРА, мови і пуризм

Ч

...аство мовці сприймають рекомендації з культури мови як заборону, обмеження, стримування природного в індивідуальному слововживанні вільного вибору слів, конструкцій, фразеологічних зворотів. У зв'язку з Цим варто розрізняти *пуризм* і *культуру мови*.

Пуризмом (від лат. *purus* — чистий) називають прагнення очистити мову від іншомовних слів, замінивши їх назвами, утвореними на ґрунті лексичних засобів і словотвірних мож-

ливостей власної мови. Пуристичні тенденції виявляються також у ставленні до висловів уснорозмовної практики, в уникненні в літературній нормованій мові діалектних слів (соціальних жаргонізмів, локальних найменувань). У різних сферах мовної комунікації і в різні періоди функціонування літературної мови дія пуристичних тенденцій буде неоднаковою. З ними не слід ототожнювати притаманне всім культурним народам бажання мати взірцеву літературну мову, шліфувати її, не допустити в спілкуванні мовних покручів і нашвидкуруч сформульованих висловів.

Нині нерідко звучать вислови *нестандартна мова*, *словники нестандартної лексики*. Який зміст укладають у ці поняття? Це ненормативна мова, відмінна від рекомендованих у словниках, граматиках зразків висловлювання. Вона поширена в певних соціальних колах, тобто це різні жаргони, сленг, аргі. Кожний із соціальних різновидів має свою систему, відмінну від системи літературної мови. Жаргон своєю експресивною природою нібито протиставляється літературній мові. Насправді в літературній мові є найрізноманітніші засоби вираження експресивності, зокрема й зниженої розмовної. Варто лише придивитися до стилістичних ремарок у загальномовному словнику. Вони дають змогу мовцеві урізноманітнювати засоби спілкування, реагувати на конкретні прагматичні настанови комунікації. Отже, культура мови не сумісна з явищем жаргонізації спілкування. Захоплення дослідженням жаргону і мода на нього в сучасних художніх текстах свідчать про тимчасовий вибух зацікавлення раніше забороною темами та їхнім словесним вираженням.

Розглядаючи питання відмінності між писемною й усною мовою, Л. Булаховський наводить висловлювання відомого французького мовознавця А. Мейє: «Пишеться багато таких слів, які зовсім незвичайні в розмові; говориться багато таких, що їх не наважуються вживати на письмі»¹. На жаль, у сучасних художніх текстах такого стримувального правила немає. Тому й наповнюються твори жаргонними, зниженими художньо-розмовними висловами. У такому контексті важко говорити про культивування високих зразків літературної мови. Адже саме літературна мова забезпечує передавання від покоління до покоління багатства людської думки, результатів пізнання світу. Разом зі знаннями, втіленими в досконалу мовну форму, передаються й мовно-етичні норми народу. У ставленні до літературної мови так само відображується мораль-

¹ Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства // Вибр. твори: В 5 т. - К., 1980. - Т. 1. - С. 280.

не здоров'я суспільства. У нашій художній літературі зникли взірцеві тексти як джерело вивчення літературної мови. Дібрати такий текст для диктанту, перекладу, будь-якої письмової справи вчителів не легко, оскільки між художньою розмовністю та досконаліми естетичними зразками класичної літератури спостерігаються помітні розбіжності.

Завжди актуальними є питання культури як писемної, так і усної мови. Про культуру усної мови ми згадуємо переважно у зв'язку з правилами вимови й наголошування слів. А втім, культура усного спілкування має свої закони. Традиції усного літературного спілкування тісно пов'язані з народознавством, але водночас вони віддзеркалюють сучасні потреби розвитку національної культури в контексті міжкультурної комунікації. Книжна, набута мудрість без опертя на народнорозмовні традиції мертва. Тому такими актуальними є міркування Сократа про винахідника письменства. Він відкрив єгипетському цареві різні науки й дуже вихвалявся тим, що цар тепер володіє засобом для пам'яті та мудрості. Однак відповідь царя про значення письменства була несподіваною: «У душі тих, хто вивчив письменство, вони вселять безпам'ятність, тому що їхня пам'ять буде позбавлена вправ: пригадувати почнуть поверхово, зовні, довіряючись письму, за сторонніми знаками, а не зсередини, самі собою. Отже, ти винайшов засіб не для пам'яті, а для пригадування. Ти даєш учням уявну, а не справжню мудрість. Вони в тебе будуть багато знати з чуток, без навчання, і здаватимуться багатознаючими, залишаючись переважно неуками, людьми, важкими для спілкування, вони стануть надумано мудрими замість мудрих»*. У цьому міркуванні підкреслюється не лише значення усної пам'яті народу, зафіксованої в народній творчості, в кодів народної говірки, а й настанова в навчанні на живе спілкування, засвоєння мови не як формальної алгоритмізованої системи, а як живої думки, що народжується разом із словом.

КУЛЬТУРА МОВИ І КОДИФІКАЦІЯ НОРМИ

Я

.вище літературної норми так само давнє, як і сама літературна мова, проте теорія норми в сучасному її розумінні формується в україністиці починаючи з 20—30-х років ХХ ст. Історія української писемно-літе-

* Платон. Произведения: В 3 т. - М., 1970. - Т. 2. - С. 216-217.

ратурної практики з кінця XVIII ст. та впродовж XIX ст. засвідчує постійну увагу до літературних норм, що утверджувалися в словниках, граматиках як джерелах і засадах кодифікації цих норм. Процес кодифікації норм літературної мови — свідоме ставлення носіїв національної мови до літературного зразка. Ще донедавна в теорії літературної мови йшлося про найважливіший критерій нормативності - критерій авторитетного художнього слова. Не випадково загальномовні тлумачні словники використовують художні тексти як основний ілюстративний матеріал. Адже важливою є не лише інформація про виділені фахівцями значення слова, а й контексти, в яких реалізуються ці значення. Ілюстрації фактично є вихопленими з історії мови фрагментами життя живого слова: за уривком тексту, прізвищем письменника перед читачем постає історичний період, коли функціонувало те чи те слово. Звичайно, високий рівень лексикографічного опрацювання мови передбачає фіксування конкретного часу, коли слово ввійшло в мову. Очевидно, математичної точності тут не може бути. Проте входження лексеми в мову можна простежити за лексикографічними працями.

Зміни в лексичному складі літературної мови, зумовлені позамовними чинниками, зокрема розширенням функціональних можливостей мови, пізнавальною діяльністю людини, тобто нагромадженням інтелектуального багатства нації, міжкультурними зв'язками тощо, відбиваються в словниках. Словник сучасного українця відрізняється від словника українця XIX і навіть XX ст. У часи динамічних суспільних змін прискорюються й процеси лексичних змін. Це найпомітніші явища еволюції мови. Внаслідок цього помічаємо, як зростає кількість запитань на зразок: «Що означає слово?» Через слова люди пізнають нові для себе реалії, поняття. Це той закономірний процес, у якому поєднуються мова й мислення.

Не випадково О. Потебня поєднав ці два поняття у твердженні: «Мова є засіб не виражати готову думку, а створювати її., вона не відображення світогляду, який вже склався, а діяльність, що його складає»

До оцінних характеристик культури мови належить оцінювання точного, зрозумілого висловлювання, тобто вимога чіткої, ясної думки.

Спираючись на історію мови взагалі та літературної мови, теорію художньої мови і перекладу, лінгвостилістику, культура мови вступає у безпосередній контакт з духовною куль-

турою народу. Про метод «слова і речі» в українському мовознавстві говорив Л. Булаховський у зв'язку із семасіологією, що вивчає не лише історію слів в етимологічному аспекті, а й входить «якнайглибше в історію речей, які означаються відповідними словами»¹. Використання цього методу робить культуру мови комплексною наукою, в якій поєднується увага до слова як елемента збереження історії, культурних традицій і як до показника нових поворотів думки, нових понять.

Культурологічний аспект лінгвістичної дисципліни дає про себе знати при коментуванні, тлумаченні історичних текстів, пам'яток мови. Власне, в широкому розумінні культура мови виявляє й вивчає мовні знаки культури, привертає увагу до них як до виразників конкретної історичної доби, символів національної культури. Зокрема, такими символами багата й мова української народної пісні. Що означає, скажімо, слово *луг* у пісневих рядках:

*Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже...
Ой не шуми, луже, та зелений байраче...
Ой не шуми, луже, дібровою дуже...*

Не встановивши зв'язку між словами й речами, не зрозуміємо, чому раптом *луг* має *шуміти дібровою*. І тільки історичний словник та мова народної пісні можуть висвітлити семантику цих слів. Бо ж співається в пісні про *луг* — *ліс на березі, в низині луки*, про діброву, яка може бути не тільки *лісом*, а й *луками, пасовиськом, зеленою травою*.

На тлі народнопісенного поетичного словника, в якому синонімічний ряд *ліс, гай, діброва, луг, ліщина, байрак, бір* досить розгалужений, по-іншому розкривається й асоціативне поле відомого Шевченкового вислову:

*За байраком байрак, А
там степ та могила...*

Культура мови передбачає фоніві, мовокраїнознавчі відомості про слова-поняття, крилаті вислови, ті словесні образи класичної літератури, що стали надбанням української національної культури. Досконалі художні вислови, ввійшовши у загальну літературну мову як знаки культури, несуть на собі відбиток індивідуальної творчості.

Згадаймо прості й водночас зворушливо-музикальні рядки: «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Растваця.

¹ Потебня О. О. Думка і мова. - Х., 1913. - С. 141.

¹ Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. — С. 102.

Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка...». Не одне покоління учнів завчає цей класичний уривок напам'ять і потрапляє в полон чарівного ритму оповіді, сприймає музику мови. (Чи не символічно, що повість «Микола Джеря» І. Нечуй-Левицький присвятив своєму другові — композитору М. Лисенкові!) Багатьох хоч на мить зачарує фраза «Миколи Джері» й постануть в уяві зорові картини, вималювані словом. Усе таке звичне, багато разів бачене, але для «класичного» українського пейзажу І. Нечуй-Левицький знайшов єдино можливі й найправдивіші слова, зробивши його мовним знаком культури.

А ось відомі слова І. Франка про Тараса Шевченка, які ніби викарбувано різцем на моноліті української літературної мови, є прикладом іншого стилю — публіцистичного: «Він був сином... мужика, і став князем в царстві духа. Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком, і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим». Можливості лексично-синтаксичного шліфування думки виявляються в чітких ритмічних блоках Франкового висловлювання, побудованого на принципі антонімії, протиставлення і водночас на подібності, повторах. Лаконізм і філософська глибина цього монолітного сплаву надають уривкові значення взірця публіцистичного стилю, що збагачує скарбницю мовних знаків української культури.

Тож культура мови не обмежується практичними порадами щодо вживання слів, вибору синонімів, рекомендаціями щодо складних випадків правопису та ін. її призначення ширше — культивувати літературну мову, виховувати мовне чуття, зберігати літературні скарби, послуговуючись довершеним, доречним, зразковим, нормативним словом.

Словник понять з культури спілкування

АБЗАЦ (нім. *Absatz* — уступ). 1. Відступ у початковому рядку тексту; новий рядок. 2. Відносно закінчена і пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до другого.

Завдяки поділу на абзаци текст набуває чіткого графічного оформлення. Перехід від абзацу до абзацу унаочнює розвиток думки, забезпечує швидке сприймання висловленого змісту.

АВТОМАТИЗМ ВИСЛОВУ. Звичне вживання мовного за- собу, що забезпечує легкість і безпосередність спілкування в різних умовах і контекстах комунікації.

АВТОРСЬКА МОВА. Авторська оповідь у літературно-художньому творі, структурно й текстово відмінна від мови персонажів. А. й. безпосередньо пов'язана з образом автора; розрізняється А. м. як оповідь від першої особи («я» — оповідач) і непряма, опосередкована оповідь, а також невласне-авторська мова.

АДАПТАЦІЯ (лат. *adaptatio* — пристосування). Пристосування, зміна, полегшення тексту для сприймання його сучасними читачами, зокрема учнями початкових класів, дошкільнятами.

АДАПТОВАНИЙ ТЕКСТ. 1. Текст, змінений відповідно до орфографічних, лексико-граматичних норм сучасної літературної мови, напр., тексти XVIII—XIX ст.; тексти 20—30-х років XX ст. 2. Текст, спеціально спрощений, пристосований для читачів, які починають вивчати іноземні мови.

АКАННЯ. Вимова ненаголошеного о як а або звука, близького до а. А. властиве білоруській та російській літературним мовам, деяким говіркам північного діалекту української мови. У літературній мові А. є порушенням орфоепічної норми. Тому треба уважно стежити за вимовою ненаІрАППВноЛзррЧК* о у словах

ПОЛТАВСЬКОГО І?

на зразок *запропонувати, один, однаковий, основа, розлучення, водяний, холодний, корова, солодкий* та ін., де ненаголошений звук о має вимовлятися виразно, повнозвучно.

АКТИВНИЙ СЛОВНИК. Запас слів, які мовець активно використовує в усній та писемній мові. Залежно від рівня загальної культури, освіченості А. с. мовця налічує від 3000 до 5000 слів.

АКЦЕНТУАЦІЙНІ НОРМИ. Визначають правильне наголошування слів у сучасній літературній мові. Недотримання А. н. призводить до поширених помилок у словах *бюлетень, житло, рукопис, черговий, читання* та ін., що вимовляються зі зміщенням наголосом, порівняймо ненормативне наголошування на зразок *житло, черговий* та ін.

АЛЕГОРІЯ (грец. *allegoria*, від *alias* — інший і *agoreio* — говорю). Втілення абстрактного поняття в конкретному художньому образі, напр.: жадібність — в образі вовка, хитрість — в образі лисиці, полохливість — в образі зайця. А. належить до розгорнутої метафори; співвідноситься із символом, загадкою. Використовується в байках, притчах. Як правило, А. постає у вигляді не окремого слова, а текстового уривка. Реалізується А. як персоніфікація, уособлення. Прикладом наскрізної текстової алегорії, що прочитується в художніх творах української барокової літератури XVII—XVIII ст., зокрема в «Енеїді» І. Котляревського, є поетичні образи України — Трої і українців, запорозьких козаків — троянців.

АЛОГІЗМ (від грец. *a* — префікс, що означає заперечення, і *logiotos* — вислів, судження). 1. Хід думок, що порушує правила й закони логіки; непослідовність думки. 2. Троп, що використовується як навмисне порушення логічних зв'язків з метою створення комічного ефекту. Напр.: *Сажотруси хати білять, Землеміри небо ділять, Косарі дерева косять, Язиками дрова носять. Взявши торби, малюки Ходять в небо по зірки* (В. Симоненко).

АМПЛІФІКАЦІЯ (лат. *amplificatio* від *amplificio* — поширюю, збільшую). Стилістична фігура, що використовується для підсилення виразності мови; з цією метою нанизуються синоніми, інтонаційно однотипні речення, використовуються повтори. Напр.: *Що мені телефони, версалі, експреси? Нащо грім Аргентині Чудеса Ніагари* (Є. Маланюк).

АНАХРОНІЗМ (грец. *ana* — префікс, що означає повторення або зворотну дію, і грец. *chronos* — час). Уживання слова чи виразу, які не відповідають лексичним, фразеологічним, семантичним нормам сучасної літературної мови. Напр.: *Я починаю сердитись, бо що таке «дізік»? Дізік — страшне для мене слово, бо воно нагадує мені про дійсність — раз, а друге — в нашій революційній термінології це є дезертир, а я, товариші, саме до них і належав!* (Г. Косинка).

АНТИТЕЗА (грец. *antithesis* — протиставлення). Стилістична фігура, що підкреслює виразність мови через контрастне зіставлення протилежних понять, думок, образів; нерідко вона будується з використанням антонімів. Напр.: *Можна все на світі вибрати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину* (В. Симоненко).

АФОРИСТИЧНІСТЬ. Насиченість мови афоризмами. Афористичність стилю. Афористичність висловлювань. Афористичність висловленої думки.

БІБЛІЇЗМИ. Вислови зі Святого Письма, що вживаються в літературній мові, зокрема в художньому та публіцистичному стилях, з метою створення словесно-художніх образів. Крилатими стали Шевченкові Б.: *...Незрячі прозрять, а кривіє, / Мов сарна з гаю, помайнують. / Німим отверзуться уста; / Прорветься слово, як вода, / І дебрь-пустиня неполита, / Зцілющою водою вмита, / Прокинеться.* Порівняймо відповідний уривок із Книги пророка Ісаї, 35: *Тоді то розплющатся очі сліпим / і відчиняться вуха глухим, / тоді буде скакати кривий, / немов олень, / і буде співати безмовний язик, бо води в пустині заб'ють / джерелом, / і потоки в степу!*

ГОВІРКА. Найдрібніша діалектна одиниця, поширена на великій території, наприклад одного чи кількох населених пунктів, однотипних щодо мовних особливостей.

ДВОМОВНІСТЬ. 1. Ознака індивіда, яка полягає в його здатності використовувати для спілкування дві мови. З погляду психолінгвістичних можливостей людини таке явище на практиці означає розрізнення першої та другої мов, материнської і суспільне набутої мови тощо. 2. Мовна політика в державі, одна з можливих ознак держави. Найвніть у межах державного утворення етнічних спільнот, що послуговуються своїми рідними мовами, викликає потребу практичного володіння державною мовою. Д. як ознака функціонування двох державних офіційних мов складається в тих державах, які утворилися шляхом об'єднання двох етнічних спільнот і належних їм територій, на кожній з яких поширена одна етнічна мова. Інша модель Д. характерна для постколоніальних суспільств, коли мова метрополії займає в суспільстві соціальне привілейоване місце, витісняючи із сфери суспільного вжитку мову корінного етносу. 3. Д., що викликана потребами практичного співжиття в умовах постійних міжетнічних контактів. Такі контакти спричиняються не лише до виникнення Д., а й багатомовності представників етносів.

ДЕРЖАВНА МОВА. Офіційна мова державних установ, мова освіти, науки, культури тощо. Мова, якою держава заявляє про свій суверенітет у міжнародному спілкуванні. В Україні статус Д- м. має з 1989 р. («Закон про мови в Українській РСР») українська мова, яка є мовою корінної нації і рідною мовою для

більшості населення України. У Конституції України у розд. 1 ст. 10 зазначено: «Державною мовою в Україні є українська мова». Д. м. виступає важливим чинником консолідації нації, єдності держави. У країнах, що утворилися шляхом об'єднання територій, населених різними етносами (Швейцарія, Бельгія, Канада), є кілька Д. м. Визнання законом однієї Д. й. відіграє важливу роль у постколоніальних країнах, що утворюють свою незалежність.

ДІАЛОГ (від грец. *dialogos* — розмова, бесіда). Форма мовної комунікації, учасники якої обмінюються репліками-висловлюваннями. Останні здебільшого оформлені як неповні, еліптичні речення простої будови. Усна форма Д. пов'язана з активною роллю інтонації, жестів, міміки співрозмовників. У писемній формі Д. відповідна інформація міститься в ремарках. Д., що використовується в художніх текстах, виконує вторинну функцію естетизації усно-розмовного спілкування. Напр.:

- *Ноги не поколи, — чую його [дідову] настанову. — Ле тиш, мов засць переляканий.*

- *А хіба перелякани зайці швидко бігають?*

— *Та вже ж що швидко.*

— *Так, що й ви не доженете?*

- *Не знаю, не пробував.*

- *А чому не пробували?*

Дід слинить цигарку і лукаво посміхається у вуса.

— *Бо за це трудоднів не пишуть.*

— *А якби писали?*

— *Однак не взявся б. Не люблю дурне діло робити.*

ЕЗОПІВСЬКА МОВА (від імені давньогрецького байкаря Езопа). Мова, побудована на приховуванні змісту, натяках, недоговорованні, переінакшенні сказаного. Е. м. використав І. Котляревський, приховавши за формою «перелицьованої», травестійної «Енеїди» історичні події після приєднання України до Росії, зруйнування Запорозької Січі, прагнення козаків зберегти свою самостійність.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ (від грец. *epistola* - лист, послання). Стил листів, заочного письмового спілкування людей у сфері побуту, особистого життя, виробництва, ділових стосунків. Розрізняють листування офіційне, або службове, і неофіційне, або приватне. Для листів, зокрема офіційних, характерні типові зачини (формули звертання, вітання), стандартні закінчення. У неофіційному Е. с. помітна роль невимушеного розмовного спілкування.

ІРОНІЯ (від грец. *eigoneia* — удавання, прихований глум). Троп, який використовується з метою надати позитивно оцінному або нейтральному слову протилежного, глузливого значення, викликаючи тим самим ефект насмішки. Функціонально І. близь-

ка до енантіосемії, пародії тощо. Напр.: *Усе чудне тут: місто, люди, ринок, / Якись птахи — «не з нашого села»* (М. Рильський).

КАЛАМБУР (фр. *calembour* — гра слів). Стилестична фігура, побудована на використанні багатозначності слова, випадкового збігу звучання слів для створення гумористичного, сатиричного ефекту, для дотепної гри словами. Напр.: *Колись були Орфеї, а тепер корифеї* (Л. Костенко).

КАЛЬКА (від фр. *calque* — копія). Слово або вираз, створені питомими мовними засобами чи зразками слів і виразів іншої мови, буквальный переклад кожної частини іншомовного слова. **Лексична К.** (словотвірна) — слово, створене за іншомовною моделлю з матеріалу своєї мови. Напр., *літописець* (грец. *chronographos*), хмарочос (англ. *sky-scraпер*), землеробство (лат. *agricultural*, прмова (нім. *Ursprache*). **Семантична К.** — нове переносне значення, якого набуває слово під впливом відповідного іншомовного слова. Напр., слово *гуманітарний* у сучасній мові вживається у значенні «гуманний, добродійний», як К. англ. *humanitarian* «гуманний, гуманістичний»; слово *блискучий* набуло значення «талановитий, прекрасний» також під впливом французького *brillant*; слово *витончений* під впливом французького *raffine* означає «вишуканий». **Фразеологічна К.** — дослівний переклад фразеологічної одиниці за частинами. Напр.: *жереб кинуте* (лат. *alea jacta est*), *поставити крапки над «і»* (фр. *mettre les point sur les «і»*). **Синтаксична К.** — синтаксична модель, що склалася в якійсь мові під впливом іншої мови.

КАНЦЕЛЯРИЗМИ (від лат. *cancel* — решітка, рама, межі). Слова, стійкі словосполучення, цілі вислови, типові для офіційно-ділового стилю. Напр.: *висвітлити питання, на сьогоднішній день, вважати необхідним підкреслити, не приділити належної уваги, невідкладне завдання*.

КЛІШЕ (фр. *cliche* — відбиток). Стандартні, усталені мовні звороти, повторюваність яких спричинена або позамовними чинниками, або формою, жанром спілкування. Напр.: *Згідно з викладеним вище; Закон прийнято в першому читанні*.

КОМУНКАТИВНІ ЯКОСТІ МОВИ. Це характеристика мов. Щодо відповідності літературному стандарту та оцінки його зрозумілості, сприйнятливості. До К. я. м. належать: **доречність** - добір, організація мовних засобів, що роблять мову відповідною меті, умовам, ситуації спілкування; **доступність** виражає поняття кількості мовної інформації і відповідає вимогам певного **Функціонального стилю** літературної мови, логічній завершеності думки; **стислість** — прагнення висловити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю мовних засобів; **змістовність** — інформаційне наповнення висловлювання, його відповідність темі повідомлення; **емоційність** — наявність у

висловлюванні почуттєвого, настроєвого, суб'єктивного компонента; **точність** — адекватність слова і позначуваного ним предмета, адекватність змісту мови і вираження у ній поняття; **чистота** — ознака, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів; **образність** — якість мови, орієнтована на виникнення асоціативних зв'язків, тобто вживання слів і словосполучень у їх незвичному оточенні, їх переосмислення в тропах (порівняннях, метафорах тощо); **виразність** — властивість мови привертати увагу слухача, читача своєю формою, логічним або емоційним підкресленням; **багатство** — значний обсяг активного словника, використання семантичне і стилістично відмінних одиниць, оперування лексичними та граматичними синонімічними можливостями мови; **естетичність** — оптимальний добір й організація відповідно до комунікативних умов і завдань самого змісту, оптимальне мовне оформлення змісту, гармонія та цілісність текстів, якість його зовнішнього оформлення у писемній формі і виконання в усній; **дієвість** — здатність мови спонукати адресата до певної зовнішньої (вчинки, дії) чи внутрішньої (думки, почуття, погляди, настрої) поведінки; **ясність** — співзвучність вираженої думки динаміці мислення мовної особистості, зрозумілість її адресатові, недвозначність висловлювання.

КОМУНІКАЦІЯ (від лат. *communico* — спілкуюсь з кимось, роблю щось спільним). Спілкування, повідомлення, передавання інформації, думок, почуттів, волевиявлень людини мовними засобами. К. складається з комунікативних актів, в яких беруть участь комуніканти. У процесі мовної К. створюються комунікати.

КОНТЕКСТ (від лат. *contextus* — тісний зв'язок, поєднання). 1. Уривок тексту, який визначає основний і додатковий зміст вислову. 2. Мовне оточення певної одиниці, особливості вживання її поряд з іншими одиницями.

КУЛЬТУРА МОВИ, КУЛЬТУРА СЛОВА. 1. Свідоме й цілеспрямоване використання мовних засобів, дотримання норм усної та писемної літературної мов у різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання. 2. Розділ мовознавства, а також навчальна практична дисципліна, що вивчає нормування і кодифікацію норм літературної мови, встановлює критерії нормативності і стабілізаційні процеси в літературній мові, пропагує зразки досконалої мови, а також поширює лінгвістичні знання серед носіїв мови. К. м. пов'язана, з одного боку, з правильністю мови, відповідністю її орфоепічним, акцентуаційним, граматичним, лексичним, словотвірним нормам, а з другого — з мовною майстерністю, стилістичним чуттям слова, доречністю використання варіантних мовних форм. Культуромовні тенденції по-різному виявляються в історії літературної мови. Це і явища пуризму, і антинормалізаторська діяльність, що суперечать одне одному. К. м. передбачає високий рівень

мовної освіти в суспільстві, як початкової шкільної, так і загальнокультурної, гуманітарної.

ЛІТЕРАТУРНА МОВА. Унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує функцію консолідації суспільства через використання в сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Л. м. протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; існує в усній та писемній формах. Залежно від суспільного використання Л. м. формуються її **функціональні стилі**.

ЛІТЕРАТУРНА НОРМА. Вироблені в писемно-літературній практиці правила використання мовних одиниць та кодифікація цих правил у словниках і граматиках. Л. н. історично змінні, свідомо регульовані, вони забезпечують існування мовних традицій, єдність літературної мови, її консолідуючу роль у національній культурі.

МЕНТАЛЬНІСТЬ (Національна ментальність) (фр. *mental*, від лат. *mens* — розум, мислення). Відображений у мові своєрідний спосіб мислення і світовідчуження, характерний для окремого індивіда як представника мовної спільноти і для всієї мовної спільноти.

МЕТАФОРА (від грец. *metaphora* — переміщення, віддалення). Один із головних тропів, який полягає в перенесенні ознак з одного предмета, явища на другий на підставі подібності. В основі М. лежить логічний механізм порівняння. **М. лексична** — вживання слова в непрямому значенні, напр. *бджілка* (працьовита, невтомна людина), *трутень* (людина, що живе за рахунок праці інших). Загальномовні метафори на зразок *сонце сходить, годинник відстає*, так само *ніс човна, ніжка стола* і под. втратили зв'язок із первинною образною назвою. **М. поетична**, або розгорнута, поширена, будується на різних асоціаціях між предметами на увиразненні якоїсь ознаки. Завдяки М. створюються словесні образи, напр.: *Сміється сонце з небозвода, кудись хмарки на конях мчать...* (П. Тичина). Щодо структури розрізняються метафора-словосполучення, метафора-речення, метафора-текст, щодо форми вираження переносної ознаки — іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові метафори.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ. Мелодійне звучання мови завдяки вдалим поєднанням звуків, повторам (алітераціям, асонансам), спрощенням у групах приголосних, ритмічній мові, природному чергуванню голосних і приголосних у мовному потоці. Милозвучність української мови досягається уникненням збігу приголосних, чергуванням у — в, з — із — зі, паралельним використанням морфологічних форм давального та місцевого відмінків із закін-

ченнями *-ові, -еві* та *-у, -ю*, чергуванням префіксів *перед* — *переді, від* — *віді, об* — *обі* та ін.

МОВА. 1. Складне суспільне явище, в якому розрізняють такі ознаки М.: а) найважливіший засіб людського спілкування та об'єднання людей у спільноту; б) визначальна характеристика етносу в його часо-просторовому існуванні, засіб самоідентифікації й вираження ментальності нації (етносу); в) засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності, реалізації духовної культури народу. Функції М. як суспільного явища відображають особливості історії народу — носія національної мови, характер мовної ситуації в суспільстві. 2. Система суспільне усвідомлених звукових (та відтворюваних на письмі) знаків, що функціонують за певним регламентом, нормами і реалізуються в звуковій та семантичній субстанції конкретних мовних актів спілкування. Абстрактний характер мовної системи спричинився до розрізнення понять мови і мовлення, або мови як коду, знакової системи та мови як реального звукового та семантичного явища, розрахованого на сприймання й відтворення, пор. *радіомовлення*.

МОВНА ПОЛІТИКА. Заходи держави щодо розв'язання питань розвитку мови (мов) у соціумі, країні. Особливої ваги набуває М. п. в поліетнічних державах у зв'язку з освітою (освіта державною мовою, рідною мовою етносу), створенням інформаційного простору, який забезпечує національну цілісність і безпеку держави. До М. п. належать питання мовного планування, актуальні для країн, що тривалий час перебували в складі імперій і в яких культивувалася й утверджувалася як соціальне престижна мова метрополії. Оцінка рівня розвитку мови і її здатності обслуговувати всі сфери життя соціуму, виступати важливим складником розвитку національної культури, освіти залежить від здійснюваної в державі М. п. Вона визначає також діяльність у галузі культури мови.

МОВНА СИТУАЦІЯ. Сукупність умов, в яких реалізується мовна поведінка громадян; використання державної мови у сфері державного урядування, освіти та виховання (від дитячих освітньо-виховних закладів до вищих навчальних закладів), у силових структурах, у сфері науки, культури, засобах масової інформації та ін. Сфера торгівлі, реклами також належить до важливих показників мовної ситуації в державі. М. с. залежить від здійснюваної в державі мовної політики, державного планування у сфері книгодрукування, наповнення інформаційного простору, від цілеспрямованих заходів щодо мовного виховання громадян. В оцінці М. с. розрізняють два підходи: аналітичний, пов'язаний із висвітленням причин реальної М. с., і перспективно-плановий, пов'язаний із оцінкою майбутньої М. с., в яку закладаються державні важелі управління суспільством.

МОВНЕ ЧУТТЯ. Мовний смак, що забезпечує ефективну комунікативну діяльність мовця, знання ним норм сучасної літературної мови у їх зіставленні зі стилізованими та історично змінними літературними нормами. М. ч. ґрунтується на знанні словника національної мови, володінні граматичними законами.

МОВНИЙ ЕТИКЕТ. Система усталених мовних висловів, які використовуються в різних ситуаціях спілкування, наприклад, мовні формули вітання, прощання, звертання до співрозмовника, висловлювання подяки, співчуття, побажання тощо.

НЕОЛОГІЗМИ (від грец. *neos* — новий і *logos* — слово, поняття). Слова або мовні звороти, створені для позначення нового поняття. З'являючись у мові, кожне слово спочатку є Н., згодом воно набуває широкого вжитку, входить до активного словникового складу. Розрізняють загальномовні (загальноновживані) та індивідуальні (авторські) Н. До перших належать, напр.: *акціонерне товариство (АТ), етнодержавознавство, колективне спільне підприємство (КСП), наукотворення, сфільмувати* та ін. Індивідуальні Н. мають конкретне авторство. Так, з іменем П. Тичини пов'язані поетичні новотвори *яблуневоцвітно, історити, громнути*. У поезії М. Рильського зафіксовано Н. *буйно-тримний, веселокрилий, розкрилювати, ясноводь*. І. Драч — автор поетичних новотворів *висонцений, джереловодий, соло-м'яно-русий*. У поезії М. Вінграновського з'явилися слова *ви-тишепий, сніговісться, листолет*.

НОРМА (від лат. *norma* — правило, взірць). 1. Сукупність мовних одиниць різних рівнів (фонетичних, лексичних, граматичних), поєднаних у висловлювання за правилами, прийнятими в суспільстві, що користується цією мовою. Мовець дотримується загальноприйнятої поведінки «так говорять». Порушення мовної Н. може призводити або до нерозуміння, утруднення спілкування, або бути причиною висміювання мовної звички. Н. пов'язана з *мовним чуттям* і суспільними правилами мовного спілкування. Завдяки Н. одна етнічна мова вирізняється з-поміж інших етнічних мов. Розрізняються **Н. акцентуаційні** — узвичаєне наголошування слів, **Н. фонетичні** — загальноприйнята вимова звуків, звуковий образ рідної мови; **Н. лексичні** — узвичаєне вживання словникових одиниць у відповідному значенні; **Н. граматичні** — правила поєднання морфем, узгодження, керування слів, утворення висловлювань тощо. Та сама мова має різні Н. залежно від територіального, соціального членування мови, тобто кожен діалект чи об'єднана професійним, соціальним статусом спільнота має свої характерні норми. Діалектні Н. не є такими уніфікованими, як Н. загальноновживаної мови, але вони у відповідних умовах набувають статусу загальноновживаних норм. Іноді Н. розуміють як правильність мови, тобто долучають до власне об'єктивних характеристик мови і суб'єктивну оцінку правильно/неправильно (помилка). Однак

друге розуміння властиве переважно сфері літературної мови.
2. Обов'язкова ознака літературної мови.

НОРМАЛІЗАЦІЯ. 1. Усталення, поширення системних норм національної (етнічної) мови. 2. Витворення й утвердження загальноприйнятих норм літературної мови.

НОРМАТИВНІСТЬ. Властивість висловлювання, ознака тексту щодо їхньої відповідності нормам національної (етнічної) мови і нормам літературної мови.

ОРАТОРСЬКИЙ СТИЛЬ (лат. *orator* від *oro* - говорю). Стиль усного публічного виступу, розрахованого на різноспрямований вплив на слухачів. Майстерність О. с. виявляється в логічній та емоційній будові промови, у досконалому володінні нормами літературної мови.

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ «->» **УСОБЛЕННЯ** (від лат. *persona* — особа і *facio* — роблю). Вид метафори, троп, побудований на перенесенні ознак і властивостей людини, істоти на неживі предмети, явища природи та абстрактні поняття. Напр.: *Цей ліс живий. У нього добрі очі. Шумлять вітри у нього в голові. Старезні пні, кошлаті поторочі, літопис тиші пишуть у траві* (Л. Костенко).

ПОЛОНІЗМИ (від середньолат. *Poïonia* -- Польща). Вислови, граматичні конструкції, що ввійшли до інших мов із польської мови. Насамперед П. потрапляли в білоруську та українську мови. Писемні пам'ятки української мови XI — XVIII ст. фіксують такі П.: *вряд (уряд), віит, власний, гроші, держа-вель, злочинець, каштелян, маєтність, мешкати*. З польської мови прийшли в українську також слова *млин, повідло, виделка, ковадло, кишеня, скарга, пильнувати, тлумачити, розмаїтий, смутний* та ін.

ПРОСТОРІЧЧЯ. Різновид некодифікованої розмовної мови, що характеризується вживанням слів, зворотів, граматичних форм, позначених відтінком зниженості, грубуватості, фамільярності. У мові художньої літератури П. слугує засобом соціально-мовної характеристики образів. Напр.: *налито, заплачено, торти* замість *налито, сплачено, торти*. П. не закріплене за певною територією чи групою осіб.

ПРОФЕСІЙНА ЛЕКСИКА. Спеціальна лексика, вживана людьми однієї професії. До складу П. л. крім термінів входять і деякі абсолютні синоніми до загальноновживаних слів літературної мови, тобто слова професійного жаргону. Наприклад, у мові журналістів поширена П. л. на зразок *підвал, колонка, розгортка*, у мові студентів — *пара, вікна, хвіст, шпори*.

РИТОРИКА (грец. *rhetorike* — ораторське мистецтво). Наука про виразність і впливовість виголошеного слова; наука красномовства.

РИТОРИЧНЕ ЗВЕРТАННЯ. Стилістична фігура, що використовується як висловлювання, адресоване до неживого предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи тощо. Напр.: *Бідна волошко, чому ти у житті, А не на клумбах волієш рости* (М. Рильський).

РОЗМОВНІСТЬ. Характер висловлювання, ознака мовного стилю, яка полягає в невимушеному тоні спілкування, використанні емоційних форм називання явищ, предметів, застосування експресивних синтаксичних конструкцій, що виявляють безпосередні оцінки, ставлення до повідомлюваного. Р. реалізується в *розмовній лексичі*, словотвірних типах, розмовному синтаксисі. Крім безпосередньої розмовності в усному спілкуванні, Р. існує як стилістична категорія в художньому стилі.

РУСИЗМИ, РОСІЯНІЗМИ. Різновид запозичення: слова чи мовні звороти, запозичені з російської мови або утворені за її зразком. Напр.: *казначейство, прийомна*.

СЛЕНГ (англ. *slang* — жаргон). Різновид професійної мови, звичайно слова чи вислови, які вживають люди певного професійного інтересу чи однієї соціальної групи. Напр.: С. моряків, художників, студентів.

СТИЛІСТИЧНА ПОЗНАЧКА (ремарка). Лексикографічна позначка, яка вказує на сферу стилістичного використання мовної одиниці: розмовні або книжні слова, просторіччя, застарілі, рідко вживані слова, лексеми спеціального, термінологічного змісту (математичні, біологічні та інші терміни).

СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА. Слова, що мають додаткове забарвлення, співвідносячись з одним або кількома *функціональними стилями* мови, напр.: *химерити, мудрація* пов'язані з розмовним стилем, *репрезентувати, резолюція, пропозиція* — з офіційно-діловим.

СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНА ЛЕКСИКА. Група слів, що співвідносяться з одним або кількома *функціональними стилями* мови. До С. н. л. належать загальноновживані назви предметів навколишньої дійсності (*ліс, поле, річка, дорога, липа*), назви властивостей, ознак (*далекий, близький, білий, чорний*), дій, станів людини (*ходити, працювати, вчитися*), назви спорідненості (*батько, мати, брат, сестра*), слова, що називають кількість (*один, сто*), що вказують на зв'язки слів і словосполучень У реченні (*на, під, щоб, коли*) та ін.

СТИЛЬ (лат. *stilus*, букв. - паличка для письма). 1. Функціональний різновид літературної мови, зумовлений сферою, змістом, завданнями спілкування, типом суспільної свідомості, Що впливає на характер використання мовних одиниць. *Функціональний стиль мови*. 2. Характерна для індивідуальної мовотворчості або окремого художнього твору сукупність вико-

ристовуваних мовних засобів. *Стиль Олеса Гончара. Стиль «Енеїди»*. 3. Колоритно-експресивний різновид мови. *Фамільярний стиль. Знижений стиль. Урочисто-піднесений стиль. Підкреслено-об'єктивний стиль*. 4. Відповідність висловленої думки нормам граматики та слововживання. *Складний стиль. Помилки в стилі. Стиль потребує доопрацювання*.

СТИЛЬОВА І СТИЛІСТИЧНА НОРМА. Норма, що регулює використання мовних одиниць, які мають функціонально-стильове забарвлення або позначені додатковим експресивно-емоційним змістом, у різних ситуаціях спілкування відповідно до стилістичної системи літературної мови. С. і с. н. визначає співвідношення в конкретному тексті, з одного боку, стилістично забарвлених, експресивно-оцінних засобів, а з іншого — стилістично нейтральних мовних одиниць. Наприклад, в офіційно-діловому документі недоречними будуть розмовно-знижені, фамільярні вислови, а в розмовній невимушеній мові — книжні, урочисті слова.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ. Різновиди літературної мови, які розрізняються відповідно до колективно усвідомлюваних типів спілкування і функцій мови у різних сферах суспільної комунікації. У сучасній українській літературній мові виділяють такі Ф. с.: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний, художній, конфесійний. **С. офіційно-діловий** — використовується у ділових документах: міжнародних договорах, юридичних законах, урядових постановах, указах, статутах, службовому листуванні, справочинстві тощо, для яких характерна конкретність, лаконічність формулювань, чіткий виклад рекомендацій, прохань, в цілому — вольова модальність висловлювання. Йому властиві усталені звороти, офіційні формули звертання, використання віддіслівних іменників у складі іменних конструкцій, висока частота вживання інфінітивних конструкцій, речень із дієприслівниковими та дієприкметниковими зворотами, з формами на **-но, -то**, функціонування складних сполучників та прийменників, специфічні композиційні прийоми побудови тексту. **С. науковий** — використовується у наукових працях, мета яких нагромаджувати знання, досвід у галузі науки, техніки, встановлювати закономірності розвитку явищ, процесів. Характеризується вживанням термінів та розкриттям їх змісту, специфічною побудовою тексту, в якому переважають логічні, причинно-наслідкові відношення між конструкціями. С. н. має підстилі: науково-технічний, науково-популярний, науково-навчальний тощо. **С. публіцистичний** виконує функцію формування масової свідомості, впливу на неї через добір інформації і використовується в засобах масової інформації. Йому властиві мовні форми стандартизації та експресивності, залучення елементів розмовного, художнього стилів для досягнення публіцистичної експресії. **С. розмовний** використовується в безпосередніх побуто-

вих ситуаціях спілкування, в ньому переважають форми усного діалогічного мовлення з активним використанням емоційної інтонації, жестів, міміки. Відзначається вживанням розмовно-побутової, часом просторічної некодифікованої лексики. С. р. є сферою функціонування емоційно-експресивних засобів мови (часток, вигуків, форм суб'єктивної оцінки). С. р. протиставляється офіційно-діловому та науковому стилям, які мають найбільш книжний характер. Одиниці С. р. використовуються в **С. художньому** як стилістичні засоби. С. х. реалізує естетичний вплив мови через конкретно-чуттєвий зміст художніх образів. Комунікативна, інформативно-пізнавальна функції мови підпорядковуються в С. х. естетичній функції. В ньому використовуються мовні засоби усіх інших функціональних стилів; значну роль виконують індивідуально-авторські засоби мовної виразності, переносно-образне вживання слів, експресивні одиниці усіх мовних рівнів, що забезпечують емоційно-образний вплив на читача. **С. конфесійний** покликаний забезпечити спілкування людей у сфері релігійній. Це мова Святого Письма, молитов, казань, проповідей тощо. С. к. має свої канони, стильові доміанти, вибираючи із синонімічних рядів національної мови одиниці піднесеного, урочистого звучання. Ф. с. взаємодіють між собою, зокрема художній, публіцистичний і розмовний. Більш замкненими, стійкими виявляються офіційно-діловий, науковий, конфесійний. Проте публіцистичний стиль використовує у своїх підстилях (жанрах) одиниці офіційно-ділового, наукового стилів. Виділяють також ораторський та епістолярний стилі. На систему мовних засобів Ф. с. впливають **експресивні стилі**.

ШТАМП (нім. *Stampfe*, від італ. *stampa* — печатка, друк). Стійкі мовні вирази, що використовуються та оцінюються як негативне явище щодо мовної культури. Напр.: *слідчий слідчого відділу, кримінальна справа щодо обвинувачення* тощо.

Яке слово вибрати¹

АБИ — ЩОБ. Останнім часом надто «популярним» став сполучник *аби* у складнопідрядних реченнях, що вживається замість нормативного синтаксичного засобу сучасної української мови - сполучника *щоб*. Напр.: / для того, аби критики та вчителі мали змогу почерпнути потрібні/ інформацію, існують академічні видання творів письменника; Здавалося, що це єдина установа в Україні, зацікавлена в тому, аби видання не зупинилось (3 газети). В обох випадках замість *аби* треба було використати сполучник *щоб*.

Слово *аби* має обмежувально-умовне значення, пор.: Тебе я слухала б довіку, куме мій, Аби б хотів співать (Л. Глібов).

Найчастіше *аби* вживається як видільно-присудувальний засіб, близький за функцією до часток *тільки б*, *коли б*. Напр.: Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно (Т. Шевченко); Ми люди хороші, нам аби гроші (В. Дрозд).

Невмотивоване вживання слова *аби* нерідко призводить до утворення штучних, неприродних конструкцій.

АБОРИГЕН - АВТОХТОН - ТУБІЛЕЦЬ. Так називають корінного жителя, уродженця якоїсь країни або місцевості, напр.: Австралійські аборигени за малюнком на шкірі визначали належність до того чи іншого роду (3 журналу); Вони [історики] переконливо показали, що слов'яни були не тільки автохтонами на цій території, а й сягають генетичним корінням ще в перше тисячоліття до нашої ери (3 журналу); Ніжні пахо-

¹ У розділах «Яке слово вибрати», «Що означає слово», «Труднощі граматики та правопису» використано матеріали збірників «Культура української мови: Довідник» (К.: Либідь, 1991), «Культура мови на щодень» (К.: Довіра, 1997).

ці степів... може відчутти лише чутливий ніс тубільця (Ю. Яновський).

На перший погляд, названі слова взаємозамінні, мають однакове значення, тобто їх можна вважати абсолютними синонімами. Однак це не так. Кожне з них має характерну сполучуваність, своє стилістичне забарвлення. У науковій, книжній мові переважають назви *автохтон*, *абориген*, що, як правило, вживаються у множині.

Автохтон походить із грецької мови і означає «місцевий, корінний». *Автохтонами* називають: 1) корінних жителів; 2) організми, що живуть там, де вони сформувалися в процесі еволюції; гірські породи на місці їх утворення. Отже, як науковий термін назва *автохтони* має точну семантику і позбавлена будь-яких емоційних забарвлень.

Аборигени — запозичення з латинської мови, де *ab origine* означає «від початку». У вживанні цього слова помітне оцінне, зокрема розмовно-іронічне забарвлення. Воно часто побутує в розмовній емоційній мові. Сполучуваність його з іншими словами вужча, оскільки й значень слова менше порівняно з назвою *автохтони*.

У наукових текстах слова *автохтони*, *аборигени* не можуть бути замінені назвою *тубільці*, оскільки вона має виразне емоційне забарвлення, нерідко знижене. Походження цього слова - слов'янське, порівняймо польське *tubylec* з прозорою внутрішньою формою, буквальним значенням «тут був». У староукраїнській мові XV ст. засвідчена форма *тубьілець*.

У сучасній українській мові від слів *аборигени*, *автохтони*, *тубільці* утворюються прикметники: *аборигенний*, *автохтонний*, *тубільний*, причому два останні вживаються здебільшого в сполученні з іменником *населення*.

Помилковими, позбавленими змісту є словосполучення *автохтонні землі*, *автохтонна територія*. Про землю, територію кажуть: *споконвічна*, *прадавня*, *одвічна*, *первісна*, а не «корінна». Із землею, територією пов'язується життя на ній, походження корінного населення, первісних організмів. Отже, *автохтонне* (корінне) *населення*, а *земля* — *споконвічна*, *первісна* або, коли йдеться про певний етнос, — *етнічні землі*, *етнічна територія*.

АВАНС — ЗАВДАТОК. Уже з першого погляду помітно, що слова ці різняться походженням. І справді, якщо *завдаток* - питома українське, то *аванс* має кілька етапів переходу в нашу мову. Це переконливо ілюструє «Словник іншомовних слів»: *аванс* (фр. *avance* — виплата наперед < *avancer* — авансувати < нар.-лат. *abantiare* — просування вперед < лат. *Abante* - попереду).

За «Словником термінів ринкової економіки» *аванс* — це «частина грошової суми, яка сплачується наперед у рахунок май-

бутніх платежів за матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги тощо». У такому значенні слово вживалося ще у XIX ст., про що красномовно свідчить українська класична література: *От мені дасте сто тисяч авансу, то я вам на весь завод поставчу буряка* (І. Карпенко-Карий). З часом це іншомовне запозичення щораз більше адаптувалося в нашій мові, відбувалася активна розбудова його словотвірного гнізда. Тож нині вільно послуговуємося похідними словами, як-от: *авансовий, авансований, авансування, авансувати, авансодавець, авансо-тримач* тощо.

Що ж означає чи називає давнє українське слово *завдаток*? Порівняно з *авансом* воно має більш прозоре значення, а тому й віддавна частіше вживалося у розмовній мові, фольклорі та художній літературі: *Ударили по руках, пан заплатив завдаток та й розійшлися* (3 казки); *Після першого завдатку хлопці трохи присмирніли, відступилися від першого слова, прецінь ще косо поглядаючи один на другого* (І. Франко).

Спробу лексикографічного осмислення цього слова спостерігаємо уже в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка, де засвідчено його існування в українській мові у двох фонетичних варіантах: *завдаток* і *здаток*. Характерно, що вчений не подає жодного тлумачення слова, а лише підкріплює його ілюстраціями: *Добре слово стоїть за завдаток* (Номис); *Я трохи дам завдатку, а там зароблю в кого майструючи та й оплачусь* (Ганна Барвінок). Форму *здаток* вживала Леся Українка: *Гроші 25 рублів посилаю як задаток на друк моїх віршів*.

Натомість Словник української мови в її томах детально пояснює, що *завдаток* — це «наперед видана частина тієї грошової суми, яка має бути виплачена за що-небудь, щоб забезпечити виконання умови», тобто значеннєве збігається із проілюстрованим вище *авансом*.

Однак такий помітний збіг значень зовсім не вказує на те, що ці слова є взаємозамінними у будь-яких текстах. Мовна практика засвідчує, що їх стилістичне розрізнення все-таки існує: слово *аванс* термінологізувалося у фінансово-банківській діловій мові, тоді як *завдаток* має виразніший відтінок розмовності.

АВТОРИТЕТНИЙ — ПРЕСТИЖНИЙ. Ці синонімічні прикметники, як і відповідні іменники, від яких вони утворилися, різняться і значенням, і стилістичним забарвленням. Об'єднання їх в одну лексичну пару можна пояснити наявністю в цих словах спільного значеннєвого компонента «такий, що має перевагу над іншими». Мовна практика засвідчує вживання слова *авторитетний* переважно у контекстах із позитивною оцінкою. *Авторитетна кандидатура, авторитетний учений, авторитетна думка* — це кандидатура, учений, думка, які заслуговують на повагу і довіру. *Престижний* має іншу сполучуваність: *престижний автомобіль, престижні меблі, престижний одяг, престижне знайомство, престижні зв'язки*. У значенні цих

словосполучень «такий, що свідчить про престиж» або «такий, що служить засобом досягнення престижу» часто звучить відтінок зневаги чи іронії. З негативною соціальною оцінкою вживається в сучасній мові слово *авторитет, авторитети*, коли йдеться про злочинний світ. Щоб відтінити це нове значення слова, його часто пишуть у лапках: «авторитет».

АЕРОДРОМ — ЛЕТОВИЩЕ. Донедавна, коли йшлося про ділянку з комплексом споруд і обладнання, призначену для зльоту, посадки, розміщення й обслуговування літаків та інших літальних апаратів, ми беззастережно послуговувалися і в усній, і в писемній мові словом *аеродром*. Ця назва іншомовного походження (від грец. *aeg* — повітря та *dromos* — місце для бігу). З плином часу це слово, як і подібні *аерофлот, аеростат, аеродинаміка, аероплан, аеронавігація, аеронавт* увійшли в лексичну систему української мови, функціонуючи в усіх її стилях: *На аеродромі гостей зустрічали представники уряду* (3 газети); *Ми постановили, що тобі треба поїхати, по обіді будеш у найближчому від табору аеродромі* (В. Винниченко); *Унизу прощально мигнули вогні аеродрому* (3 журналу).

Із кінця 80-х років XX ст. багато хто з письменників та журналістів узялися послідовно використовувати назву *летовище*. І хоч Словник української мови в 11 томах лексеми *летовище* не фіксує, вона стала доволі популярною, навіть модною, її часто вживають політологи, літератори, критики тощо.

Із прихильниками посиленого впровадження в активний мовний обіг слова *летовище* можна погодитися в тому, що ця назва (порівняно з *аеродромом*) семантичне прозора. На підтвердження «мовної життєздатності» слова *летовище* наводять низку утворених за цією ж словотвірною моделлю давніх українських назв місця за виконуваними на ньому діями: *торжжище, гульбище, стрільбище, пасовище*. У мовних порадах С. Караванського, точніше, в його «Практичному словнику синонімів української мови» (1993), лексема *летовище* зафіксована або як синонім до *аеродром*, або як український відповідник до російських слів *азродром, азропорт* («Російсько-український словник складної лексики», 1998). При цьому, як свідчить ремарка 2., автор вважає її «словом галицького варіанту».

В інших сучасних словникових виданнях нормативність цієї одиниці відбита значно стриманіше: її або поки що не вводять у реєстр, або ж вводять досить обережно, обмежуючи сферу територіального та стилістичного вживання. Скажімо, «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2001) маркує *летовище* як лексему *західноукраїнську*.

Не спиняючись детально на історії входження цього слова лексичного складу української літературної мови, відзначимо, що за сучасною нормою іменники *аеродром* та *летовище*, хоч і збігаються за значенням, однак помітно різняться стилістичним забарвленням. Так, назва *аеродром* — це термін, стилістично

нейтральне слово. Натомість *летовище* зберігає виразну експресивність, тому уживати його як термін не варто.

Художній колорит слова *летовище* гідно поцінують письменники, використовуючи його, зокрема, в поетичних рядках: *Я на плиті летовища писав Гумовим каблуком, немов для жарту: «Тут спочиває вкрадена любов»* (Д. Павличко).

Отже, можемо з певністю сказати, що на сьогодні обидва слова — і *аеродром*, і *летовище* — у лексичній системі української мови співіснують, проте функціонально і стилістично вони різняться, тобто не можуть бути взаємозамінними.

АРСЕН — МИШ'ЯК. У наукових працях, словниках, популярних виданнях 40—80-х років ХХ ст. спостерігається паралельне функціонування хімічних термінів *арсен* і *миш'як*: *Відомі багаті родовища руд таких металів, як арсен, стибій, кадмій, молибден, уран та ін.* (З підручника); *Газ, добытий випалюванням колчедану, містить деякі домішки, зокрема оксид миш'яку* (З підручника).

Латинська назва *arsenicum* стала базовою для номінації хімічного елемента у термінологічних системах індоєвропейських мов: *arsenic* (англ.), *arsen* (нім.), *arsenic* (фр.), *arsenico* (ісп.), *arszenik* (польськ.), *arzen* (чеськ.), *арсен, арсеник* (болг.), *арсеник* (серб.). Термін *миш'як* функціонує тільки у російській мові. Припускають, що ця назва походить від слова *мишь*, оскільки сполуки *арсену* використовували для винищення гризунів.

В українській науці до 30-х років ХХ ст. послідовно послуговувалися терміном *арсен*. Однак він був витіснений у наступні десятиліття російським запозиченням *миш'як*, яке, до речі, за своїми фонетичними особливостями суперечить закономірностям сполучуваності звуків, фонетиці української мови.

Упорядковуючи наукову термінологію відповідно до міжнародних термінологічних систем, фахівці рекомендують уживати назву хімічного елемента *арсен*, а не *миш'як*.

БАГАТО — ЧИМАЛО. Ці слова — синоніми. Перше вживається ширше, в будь-якому тексті — і в стилістично нейтральному, і в урочистому, публіцистичному виступі, і в побутовій розмові, напр.: *Хто щасливий? Той, хто дає багато, а бере найменше* (М. Коцюбинський). Синонімічними йому є слова *немало, чимало* та ряд інших — експресивних (тобто таких, що увиразнюють якусь оцінку, передають почуття), а саме: *багацько, багатенько, сила, страх, до біса, до лиха* та ін.

Прислівник *чимало* вживається в різних ситуаціях, означаючи поняття кількості, міри, часу, напр.: *Чимало літ перевернулось, води чимало утекло* (Т. Шевченко); *Не все одразу дається, а потроху та помалу, то зробиш користі чимало* (Прислів'я); *Об'єктів екологічної тривоги в Україні набралось чимало* (3 газети).

Слово *чимало* складається з питальної частки *чи* і прислівника *мало*. Ще в кінці ХІХ ст. словники подавали його як сполучення: кожна частина писалася окремо. Наприклад, у відомому Російсько-українському словнику М. Уманця і А. Спілки (90-ті роки ХІХ ст.) серед відповідників до російського *много* фіксується *геть чи мало*. «Словарь...» за ред. Б. Грінченка подає прислівник одним словом — *чимало* так, як і за сучасним правописом, передаючи єдине цілісне поняття.

Значення прислівника, очевидно, сформувалося з риторичного ствердного запитання: *Чи мало було?* — Тобто: *Хіба мало?* в значенні «цілком досить», напр., у Марка Вовчка: *О-о жінко! каже Тиміш, — се в тебе десь огневі сльози!* — *Бо гіркі, Тимоше! А чи мало я їх виплакала!*

Порівняно з *багато* прислівник *чимало* виявляє відтінок розмовності. В офіційно-ділових паперах як нейтральне усталилося слово *багато*, а в усному звіті, виступі на зборах прислівник *чимало* доречно поживить мову доповідача.

Отже, *чимало* займає своє місце поряд з іншими словами, за його допомогою мова урізноманітнюється. Наявність синонімічного ряду дає змогу передавати будь-які відтінки думки, уникати небажаної одноманітності в мові, напр.: *Маємо чимало вже матеріалу для збірника, особливо віршів багато* (М. Коцюбинський). Тобто ту саму оцінку кількості чого-небудь можна висловити синонімічними формами *багато* і *чимало*.

БАЖАТИ — ЗИЧИТИ. Проблема вибору одного з названих дієслів постає щоразу, коли хочемо з якоїсь нагоди привітати рідних чи друзів, колег, засвідчити їм свою прихильність. І замислюємось: як правильніше, краще сказати чи написати українською — *бажаю щастя* чи *зичу щастя*? Допитлива людина, звичайно, може звернутися до словників, довідників з літературного слововживання, або до мови творів художньої літератури чи преси. І що ж — зайвий раз пересвідчимося, що обидва слова одним із значень мають «висловлювати побажання про здійснення чого-небудь», з яким у художньому, публіцистичному, розмовному стилях функціонують рівноцінно: *Усі безмежно любили красуню та бажали їй щастя і долі* (З казки); *За традицією колядники наприкінці бажують господареві та його родині статків та здоров'я* (З наук.-попул. літ.); *Тоді мало думали про себе, зичили добра товаришам і робили його* (Ю. Мушкетик); *Чого сам собі не зичиши, другому не ждай* (Прислів'я). Ці дієслова є так само стилістично рівноправними в офіційно-діловій мові: *Шановні колеги!.. Бажаємо Вам та Вашим рідним добробуту, життєвої сили, наснаги до праці...; Зичимо миру і стабільності у Новому році.*

Однак побажання *зичимо родинної злагоди* чи *зичимо довгих років життя* у деяких мовців викликає застереження. Мабуть, причиною тому є звукова подібність дієслів-омонімів *зичити* —

«бажати» та *зичити* — «давати у тимчасове користування, у борг». Отже, з другим значенням побажання *зичимо здоров'я, зичимо гараздів* мали б зовсім інше стилістичне й морально-етичне звучання.

Дієслово *зичити* (чого-небудь, з інфінітивом) у значенні «висловлювати побажання чого-небудь» — віддавна відоме як синонім до *бажати*. Авторитетним підтвердженням цьому є, зокрема, «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка, де зазначено: «Зичити — бажати: «Нехай ті плачуть, що нам зле зичуть» (М. Номис); «Старий Гуня доброго тобі здоров'я зичить* (О. Стороженко)». У цьому «Словарі...» наведено цілу низку спільнокореневих із *зичити* слів:

«Зичливець, -вця, м. Доброжелатель.

Зичливий, -а, -е. Доброжелательнш. Доле ж моя нещаслива, чом ти мені не зичлива...

Зичливість, -вості, ж. Доброжелательность.

Зичливо, нар. Доброжелательно».

Ці колоритні, з виразним позитивним лексичним та емоційним значенням слова стали окрасою мовистилів багатьох українських письменників: *Моя душа переповнюється вдячністю до зичливої долі* (В. Дрозд); *Невдовзі від апарата, що зичливо загудів пропелером, зроблено кілька помахів* (В. Підмогильний); *Його [Р. Роллана] твори полюбилися нам, увійшли в наш дім як добрі й незмінна зичливі друзі* (Н. Рибак).

Отже, обидва вислови — і *бажаю успіхів*, і *зичу успіхів* можемо вживати без застережень.

БІК — СТОРОНА. Синоніми *бік* і *сторона* не у всіх значеннях взаємозамінні. Іменник *бік* уживають тоді, коли говорять про *правий* чи *лівий бік*, указуючи на якусь частину тіла від плеча до стегна, напр.: *Єремія повернувся на другий бік, розплющив очі, а перед ним, неначе серед темної горниці, знов блиснули такі пишні палкі очі, про які тільки в казках розказують* (І. Нечуй-Левицький). У цьому значенні слово вживається в багатьох прислів'ях і приказках: *Болить бік дев'ятий рік, та не знаю, в котрім місці*, *Лайка не бійка, в боку не болить*. Послугуються цим словом, коли йдеться про родинні зв'язки: *Були, правда, дядьки та тітки з матернього боку* (П. Мирний).

Слово *сторона*, як свідчать приклади з художнього стилю та уснорозмовної практики, синонімічне до іменників *край*, *вітчизна*, *батьківщина*: *Нехай мої співи літають По рідній, коханій моїй стороні* (Леся Українка). Функціонує слово *сторона* і в значенні «кружним шляхом, в обхід», коли переходить з розряду іменників у прислівники, напр.: */ ця пісня, і дві тополі, ... і дощик, що насправді йшов стороною, перевернули душу парубкові* (М. Стельмах).

У мовній практиці усталася синтаксична конструкція з *одного боку*, з *другого боку*, нормативна при зіставленні чи пере-

ліку: *Якось так біжить мені час... З одного боку, це добре, бо я таки скучаю за домом, а з другого -- й не дуже, бо робота йде мляво* (М. Коцюбинський).

Іменник *сторона* вживається в офіційних паперах, юридичних документах у складі термінів на зразок: *винна, позовна, потерпіла сторона, високі договірні сторони*. Таке слововживання вказує на те, що під *стороною* розуміють особу (групу осіб, організацію), яка протиставляється у певному відношенні іншій особі (групі осіб, організації).

У книжних стилях усталілися стандартизовані словосполучення з іменником *бік*, напр.: *лицьовий, зворотний, тіньовий, позитивний бік, бути на чийомусь боці, погляд з боку, з усіх боків, привернути на свій бік, схилитися на бік кого (чого)*. З російської мови перекладаємо: *в сторону* — *убік, в сторону чого* — *у бік чого*, розм. *на сторону (продавать та ін.)* — *на сторону, по обеим сторонам* — *по обидва боки*.

Ненормативним є слововживання *сторона* в значенні «погляд, точка зору, розуміння», напр.: *Із фінансової сторони ці підприємства не рентабельні* (З газети). Сучасна літературна мова вимагає в цьому разі вживати іменник *погляд*, пор.: *Із фінансового погляду ці підприємства не рентабельні*.

Існують труднощі у виборі прикметників *однобічний* — *односторонній*, *всебічний* — *всесторонній*. Якщо йдеться про вуличний рух транспорту, уживаємо вислови *однобічний рух, двобічний рух*. Коли укладають угоду, готують відповідні документи, мовиться про *двосторонню угоду, двосторонні чи односторонні вимоги* і под.

У сполученні з іменниками *аналіз, характеристика, дослідження* сучасна мовна практика віддає перевагу прикметникові *всебічний*, хоч вислови на зразок *всесторонній аналіз* також не є порушенням літературної норми, оскільки кажемо, наприклад, про *всі сторони творчості (діяльності) когось*.

БІЛЬШІСТЬ — БАГАТО. Чи всі слова правильно вжиті у такій фразі: *Більшість часу пішла на марні розшуки зошита*?"

Ні, іменник *більшість* тут не на місці. Його вживаємо, коли йдеться про те, що можна полічити, напр.: *Більшість зошитів була в клітинку; Більшість школярів на перерві любить побігати; Більшість присутніх голосувала за подану головою зборів пропозицію*.

У наведеній фразі слід ужити прислівник *багато*, що передає поняття певної кількості взагалі: *Багато води утекло; Багато говорив, та мало сказав*. Отже, треба було сказати: *Багато часу пішло на марні розшуки зошита*.

БЛАГОДІЙНИЙ — БЛАГОЧИННИЙ. Ці слова хоча й мають спільний старослов'янський корінь *благо-*, з яким у мові утворено чимало лексем, але різняться як значеннями, так і сферами функціонування.

Благочинний — назва служителя культу, що керує церквами кількох парафій. Відповідно його посада йменується *благочинство*. Напр.: *Патріарх Іова запровадив посаду «топівських старост» (благочинних)* (3 газети); *Не чув тебе наш благочинний, а то до хору взяв би, — додав Микола* (В. Шевчук); *Він [о. Артемій] став недавно благочинним, і це благочинство пригодилося йому, щоб через його добувати собі користь навіть од сусідніх дідичів* (І. Нечуй-Левицький).

Благодійний — 1) «який дає користь; благодотворний, добрий» і водночас 2) «призначений для подавання матеріальної допомоги бідним, сиротам і т. ін.» Напр.: *Нині ідеї милосердя воскресають, широкий благодійний рух громадськості відроджується* (3 газети); *Учасники шоу-програми відвідують будинки для людей похилого віку і дитячі будинки, лікарні, займаються благодійною діяльністю* (3 газети). Саме в другому значенні та в сполуках на зразок *благодійна програма, благодійний аукціон, благодійна справа, благодійне свято, благодійний внесок* тощо це слово видається співзвучним із *благочинний*. До того ж і мовна практика засобів масової інформації засвідчує, що слово *благочинний* вже вживають як синонім до *благодійний* у другому значенні; пор.: *Грошові кошти від проведення лотереї частково підуть на благодійні внески до Фонду Червоного Хреста України* (3 газети).

Оманлива синонімічність виникла під впливом паронімічної схожості слів, а також подібності значень їх складників: *чинний* — діяльний, активний та *дійовий* — здатний активно діяти; здатний впливати на що-небудь. Об'єднує ці слова також сема «служіння» — власне, служіння благородній справі.

БОЛІЛЬНИК - УБОЛІВАЛЬНИК. Ці слова з розмовного стилю не так давно перейшли до сфери загальноживаних і зафіксованих у словниках, їх спільне значення «особа, яка хвилюється, переживає за кого-, що-небудь». Іменник *болільник*, як правило, пов'язаний зі спортивними темами і позначений у словниках ремаркою *розм.*; натомість *уболівальник* може характеризувати особу і не причетну до спорту, напр.: *уболівальник за природу, уболівальник за культуру, мову*, проте останнім часом він переважає і в спортивній сфері — у газетних інформаціях сполучення *спортивний уболівальник, футбольний уболівальник* та ін.

Серед прикметникових утворень від названих іменників - *болільницький, уболівальницький* — більш активним і закріпленням за спортивною сферою є перший, хоч і має відчутне розмовне забарвлення. А от дієслова *боліти* і *вболівати*, від яких утворені самі іменники і співвідносні прикметники, своєю стилістичною маркованістю чітко вказують на те, що коректнішими є словформи *уболівальник* — *уболівальницький*, оскільки літературна норма — словосполучення *уболівати за кого-, що-небудь*.

Отже, рекомендуємо надавати перевагу словам *уболівальник, уболівальницький*, зокрема й у текстах спортивної тематики.

БРИФІНГ — ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ. Останнім часом за собою масової інформації активно використовують слово *брифінг*. «Словник іншомовних слів» (1985) так витлумачує його значення: «коротка нарада представників преси, на якій викладається позиція уряду з певного питання або позиція, узгоджена сторонами, що беруть участь у міжнародних переговорах, конференціях тощо». Це слово порівняно нове в українській мові, воно ввійшло у вжиток наприкінці 70-х — на початку 80-х років ХХ ст. Походить з англійської мови {*briefing* — інформаційна нарада}. У професійній мові англійських льотчиків воно означає «короткий передполітний інструктаж». Поступово слово *брифінг* вийшло за межі вузькоспеціального вживання, розширило своє значення до «інструктаж», «інструктивна нарада», а потім перейшло до професійної мови журналістів і стало позначати один із різновидів зустрічі працівників преси з офіційними представниками.

Брифінг — це, як правило, коротка інформація для журналістів, що стосується тієї чи тієї теми, без подальшого її обговорення. Під час такої зустрічі можуть бути поставлені тільки конкретні запитання, що дають змогу уточнити певні деталі поданої інформації.

Сфера функціонування слова *брифінг* певною мірою обмежена і жанрово, і стилістично. Найчастіше воно з'являється в офіційних повідомленнях, публікаціях Міністерства закордонних справ, зарубіжних інформаціях, напр.: *У приміщенні, де працюють постійні комісії Верховної Ради України, відбувся брифінг, присвячений візиту в Україну Президента США* (3 газети).

Близьким за значенням і також активно вживаним у мові преси, радіо, телебачення є слово *прес-конференція*. Це також запозичення (але давніше, ніж *брифінг*) з англійської (*press-conference*), яким називають зустріч державних, політичних, громадських, наукових діячів із представниками засобів масової інформації для висвітлення питань, що цікавлять широку громадськість.

У *прес-конференції*, на відміну від *брифінгу*, беруть активну участь обидві сторони. Тут не тільки заслуховують інформацію, а й ставлять запитання, слухають відповіді, обговорюють певні теми, з'ясовують обставини якихось подій.

БУРШТИН — ЯНТАР. Простежимо тлумачення цих слів у деяких словниках української мови і пересвідчимося, що вони мають тотожне значення і є взаємозамінними у текстах різних стилів і жанрів. Зокрема, авторитетним підтвердженням цьому є «Словник синонімів української мови», де *бурштин* і *янтар* подано в одному синонімічному ряду без жодних рекомендацій-обмежень щодо вживання.

Ще на початку ХХ ст. знак смислової рівності між цими словами поставив Б. Грінченко, зіславшись також на Є. Желєхів-

ського: «*Буриштин, ну, м. Янтарь. Желех.*». Значно пізніше цю абсолютну значеннєву відповідність науково підтвердив академічний Словник української мови в 11 томах. *Янтар* тут має визначення: «1. Скам'яніла викопна смола хвойних дерев (перев. жовтого кольору різних відтінків); 2. Виріб із цієї смоли». У тому самому словнику в тлумаченні слова *буриштин* читаємо: «те саме, що янтар».

5 «Універсальному словнику-енциклопедії» обидва слова поєднані в одне гасло, що не залишає жодних сумнівів щодо їх значеннєвої тотожності: «*буриштин (янтар), природна органічна сполука, викопна смола хвойних дерев*». Отже, не дивно, що і в науковій, і в науково-популярній літературі ці слова функціонують рівноцінно: *Буриштин* *добувався не тільки на побережжі Балтійського моря, а і в середній течії Дніпра* (О. Воропай); *Башняк бачив багато янтарю, який видобувають у великій кількості на східному березі Сахаліну* (3 газети). Так само взаємозамінними є *буриштин* і *янтар*, коли вони уживаються як назви коштовностей: *Блимали нанизані на ремінці персні і обручки, палали жаровнями миски шліфованих, але не оправлених буриштинів* (З. Тулуб); *Доречним подарунком у таких випадках можуть бути менші претензійні сердолік, янтар чи бірюза* (3 журналу).

А якому ж із названих слів віддають перевагу наші письменники? Мабуть, жодному, бо як *буриштин*, так і *янтар* в українській літературі стають основою для творення рельєфних художніх образів: *Чиста рідина світиться проти свічки, як буриштин, золотистими переливами* (П. Колесник); *Осінні вечори прозорі, як янтар* (А. Малишко); *Яблуко лежить переді мною світле, аж прозоре, мов янтар* (М. Рильський).

БУРЯКІВНИК, ЗВІРІВНИК, КУКУРУДЗІВНИК, РЙБ-ІК, РИСІВНИК, САДІВНИК... Літературна норма вимагає саме таких форм для називання фахівців, які займаються вирощуванням городніх культур, розведенням тварин тощо. Поширені в 50 — 70-ті роки ХХ ст. складні утворення з другою частиною *-воо* не відповідають тенденціям сучасної літературної норми, їх донедавна поширення можна пояснити впливом газето-канцелярського стилю, який запроваджував однаковий тип словотворення як для російської, так і для інших мов. Деякі з перелічених назв є єдино можливими формами, зафіксованими у словнику, інші функціонують у професійній літературі і не потрапили до термінологічних словників. Очевидно, вироблення типових назв фахівців підпорядковується й внутрішньомовним законам: сі назви на *-Івник*, наприклад *садівник*, об'єднують в одній семі два значення: 1) «людина, яка займається розведенням садів»; 2) «людина, яка доглядає сад». Порівняймо так само 1) людина, яка розводить худобу; 2) людина, яка доглядає худобу. Якщо *буряківники, кукурудзівники* — це звичне,

поширене слововживання, адже таких фахівців чимало в практиці хліборобської праці, то на позначення фахівців інших галузей існують описові конструкції, напр.: «ті, хто займається вирощуванням тютюну або тютюнництвом», «ті, хто займається вирощуванням чаю або чаївництвом». Однослівних назв на позначення таких видів професійної діяльності людей сучасні словники не фіксують.

ВАДА — ПОРОК. Багатьом із нас відома назва хвороби *порок серця*. Як свідчить медична література, *порок серця* — це не одна якась конкретна хвороба серця, а загальне означення *вад* серця. Лікують природжені й набуті *вади*. Серед них розрізняють клапанні, ревматичні, органічні, декомпенсовані. Термін *порок серця* вказує у спеціальній літературі на фізичну недугу внаслідок захворювання, або вроджену.

Закономірно постає питання: чи можлива взаємозаміна слів *порок* і *вада* у терміні?

З огляду на зміст, який передають згадані іменники, слово *вада* однозначніше й конкретніше, напр.: *Найбільша вада штучних, а головне синтетичних тканин — негігієнічність, некомфортність* (3 журналу); *Вада зору, при якій зображення віддалених предметів утворюється за сітківкою, називається далекозорістю* (3 підручника). Іменник *порок*, як правило, негативно характеризує осіб (риси поведінки, фізичні дані, умови і спосіб життя тощо): *Його [Герона] душа — ціла клоака всяких пороків, які могли зустрітись серед роду людського* (М. Слабошпицький); *Бідність — не порок, а велике горе* (Прислів'я). До речі, до наведеного прислів'я існують синонімічні вислови: *Бідність — то не ганьба; Старцями не родяться, а робляться*.

У сучасній мовній практиці трапляються випадки ненормативного вживання слова *порок* у значенні «вада, недолік»: *Контейнер [технологія товароруку із застосуванням тари обладнання] допоможе торгівлі викоренити пороки, які давно набридли, -- обмірювання, обважування, обрахування* (3 газети). У таких випадках слід дотримуватися літературної норми і відповідно послуговуватися словами *вада, недолік*.

Щодо терміна *порок серця*, то впадає в око небажана синонімія першого слова з розмовним *порок*, через що термін сприймається як калька з російської мови. Тому замість *порок серця* варто вживати *вада серця*.

ВАРТОВИЙ — ЧЕРГОВИЙ. У сучасній українській мові назви особи *вартовий* і *черговий* треба розрізняти. Так, *вартовий* означає «той, який стоїть на варті, охороняє кого-, що-не-°УДь». Напр.: *Чи то задрімав вартовий, чи обмарило, тільки не помітив він, як шаснула мимо висока худа жінка з косою за плечима* (А. Дімаров); *Коло стовпа стояв вартовий, він повинен був дивитися, чи не йде де-небудь орда* (Легенди та перекази).

Черговий — «той, який виконує відповідно до черги які-небудь обов'язки». Напр.: **Черговий** і наглядачі розмовляли тільки пошепки та на мигах та поклацували пальцями умовні знаки (І. Багрянний).

Прикметники *вартовий* і *черговий* у всіх відмінкових формах мають наголошене закінчення, пор.: *вартовий, черговий, вартового, чергового, вартовому, черговому, вартовим, черговим*. Наголошення *черговий*, яке, на жаль, часто трапляється в мовній практиці, є ненормативним.

ВАША ВЕЛИЧНОСТЕ - ВАЩА ВИСОКОСТЕ - ВАША СВІТЛОСТЕ -- ВАША ДОСТОЙНОСТЕ. Як називати і як звертатися до посадових та титулованих осіб високих рангів, дотримуючись норм міжнародного етикету? Рекомендуємо такі мовні формули:

- до монархів (королів) та їхніх дружин звертаються *Ваша величносте*. Про них кажуть — *Його (її) величність*;

- до князів монаршого дому, а отже, до принців, принцес звертаються *Ваша високосте*. Про них кажуть — *Його (її) високість*;

- до князів, кровно не пов'язаних із монаршою родиною, до можновладних осіб, а також до осіб, що обіймають високі пости (голова уряду, держави) звертаються *Світлий пане, Ваша світлосте*. Про них кажуть — *Його світлість*;

- щодо керівників федеральних, центральних органів державної влади, послів уживаються вирази *достойний, високодостойний пан*. Звертаються *Ваша достойносте*. Відповідно йдеться про *Його достойність (високодостойність)*. До речі, звертання *достойний (високодостойний) пане* вживається до високоповажних осіб взагалі. Широку адресацію шанобливого звертання мають прикметники *високоповажний, поважний, вельмидостойний, вельмишановний, вельмиповажний, високошановний (пане)*.

До представників аристократичного роду традиційно звертається *вельможний пане*, хоча цей вираз може стосуватися й широкого кола осіб.

ВДАЧА — УДАЧА. Ці слова різняться початковою літерою. Говоримо *вдача*, якщо йдеться про характер людини, певні риси її поведінки, і *удача*, коли маємо на увазі успіх: *у нього легка (сувора) вдача; хороброї (веселої) вдачі* — так говоримо про когось. Коли йдеться про успіх, кажемо: *Бажая вам удачі в усьому; йому посміхнулася удача, виграв лотерею; нагородою за працю буває удача*. Тому досить дивно сприймається текст реклами азартної гри: *Спіймай свою вдачу за хвіст*. Автори, очевидно, мали на увазі *удачу*, тобто «успіх».

Від слова *вдача* прикметник подібної будови не утворюється. Намагання чергувати початкові в — у щодо *вдача — удача* призводить до помилок, тому не варто забувати, що тут правило чер-

гування початкових літер не діє, бо різний початок вказує на те, що це різні слова.

ВЖИВАТИ (УЖИВАТИ) - СПОЖИВАТИ. Ці дієслова багатозначні. Однак у значенні «їсти, пити щось» вони виступають синонімами. Отож, можна сказати *уживати (споживати) м'ясо; уживати (споживати) страву з риби; уживати (споживати) яблука. Уживають і споживають*, наприклад, картоплю варену, печену, тушковану. Проте і в названому спільному значенні дієслова мають свої особливості. Словотвірна будова першого ніби диктує сполучуваність його з формою знахідного відмінка та прийменником *у*: *уживають у страву* багато кропу, петрушки. А в дієслова *споживати* наявне виразне значення «використовувати, витрачати для задоволення будь-яких потреб». Звідси й похідні утворення *споживач, споживацький*, пор.: *Усього так багато, що годі й спожити*. Саме через це навряд чи вдалим є заголовок *Любителі вживають своє* до інформації про садівників-любителів, які зібрали на своїх ділянках непоганий урожай садовини й городини, отже, забезпечили себе на зиму. Доречніше тут було б сказати *Любителі споживають своє*.

ВЗАЄМНИЙ — ОБОПІЛЬНИЙ. Це семантичне близькі слова, які збігаються у значенні «спільний для обох сторін». Чи завжди, у всіх мовних ситуаціях вони є взаємозамінними?

Щоб з'ясувати цю стилістичну проблему, згадаймо, як ми говоримо: *взаємна чи обопільна допомога? Взаємне чи обопільне привітання? Взаємне чи обопільне почуття?* У наведених словосполученнях нормативним є вживання обох прикметників. Так само й у мові публіцистики та художньої літератури вони функціонують рівноцінно: *Батьки за взаємною згодою можуть виховувати дітей відповідно до свого ставлення до релігії* (3 журналу); *Ми повинні виявити з нагоди Великого дня єдиномисліє, здобутись на взаємну любов* (3 газети); *Сперечалися палко: до взаємних образ, а то й до бійки* (А. Дімаров); *Висловлювалась обопільна зацікавленість у чіткій програмі для двосторонньої взаємодії* (3 газети).

Ці прикметники мають загалом однакову сполучуваність - найчастіше вони поєднуються зі словами *згода, бажання, прохання, вітання, допомога*, а також назвами людських почуттів, емоцій, психічних станів (*любов, приязнь, ненависть* та ін.). І тільки в окремих випадках, коли слово входить до складу термінологічного сполучення, воно не може бути замінене на синонім: *Ньютон довів, що під дією взаємного тяжіння тіла можуть Рухатися одне відносно одного по еліпсу* (3 підручника).

Цікаво, що з названої пари тільки прикметник *взаємний* стає астиною складних слів (*взаємодопомога, взаємовплив, взаємовигідний, взаємоперетворення, взаємозв'язок*), тоді як *обопільний* не виявляє таких словотвірних потенцій і вживається лише як самостійна одиниця у складі словосполучення: *Це буде обо-*

пільний наступ наш і західний (О. Донченко); *Вивезення молока на завод промисловим транспортом — обопільна вигідна справа* (3 газети).

Сфери побутування і частотність вживання цих слів також не завжди збігаються. Так, *обопільний* має виразне забарвлення книжності, а тому ним рідше послуговуються у приватних бесідах — частіше у книжних стилях літературної мови, особливо ж — в офіційно-діловому. Натомість *взаємний* є стилістично нейтральнішим, а тому й частотнішим. Конкретних рекомендацій-обмежень щодо його використання в усній чи писемній українській літературній мові немає.

ВЗІРЕЦЬ — ЗРАЗОК. Ці іменники синонімічні, але не завжди взаємозамінні. Так, автори одного мовного poradника, не зважили на різницю між словами, коли написали: *Наведемо взірці ділових документів*. Мабуть, на вибір іменника *взірці* вплинула його звукова подібність до російського слова *образцы*.

Взірець і *зразок* збігаються у значенні, коли йдеться про показовий чи пробний виріб, один із багатьох подібних, однакових предметів — *взірець* (зразок) матеріалів, товару, металу, породи тощо. Напр.: *Вернер розклав і сортував на столі зразки гірських порід* (3. Тулуб); *Колекція українського археолога складається з 300 взірців рідкісних мінералів* (3 газети). Іменник *взірець* наводять сучасні термінологічні словники: *зразки трунту, експериментальний зразок і аналогічний взірець, архітектонічний взірець*.

У книжних стилях синоніми широко поєднуються з абстрактною лексикою у родовому відмінку: *взірець* (зразок) *досконалої художньої форми, взірець* (зразок) *сатири в оперному мистецтві, взірець* (зразок) *самобутньої матеріальної культури*. Поширеними є назви рис вдачі, поведінки тощо: *взірець* (зразок) *відваги, героїзму, доблесті, жертовності, завзятості, самостійності, сміливості, простоти*. Ці приклади ілюструють ще одне спільне значення слів *взірець* \ *зразок* — «те, що варте наслідування, гідний приклад». У такому значенні сучасна мовна практика віддає перевагу іменникові *взірець*, хоч подекуди вживаються й інші синоніми: *Учитель повинен завжди пам'ятати, що його мова є взірцем (прикладом, зразком) для школярів* (3 журналу); *Для багатьох поколінь українців подвиг вояків УПА залишиться взірцем (прикладом, зразком) жертовності і героїзму* (3 газети); *Для філософів-гедоністів насолода була високим взірцем (ідеалом) і метою життя* (3 журналу).

Коли важливо вказати на тип будови, форму, вигляд чого-небудь, що править за основу для виготовлення якихось предметів, виробів тощо, то використовують іменник *зразок*: *зброя нового зразка, пальто зшите за військовим зразком, зразок бланка, зразок наказу, зразок машинопису, зразок довільний* та ін.

Отже, у згаданому реченні з мовного poradника треба було написати: *Наведемо зразки ділових паперів*.

ВИБАГЛИВИЙ — ПРИМХЛИВИЙ. Слово *вибагливий* - багатозначне. Насамперед це той, «який ставить великі вимоги; вимогливий // Якому важко догодити; дуже розбірливий, примхливий». Із цим значенням прикметник сполучається як із назвами істот, так і неістот і доволі широко побутує у розмовній мові, в писемних стилях: *! вона, вибаглива й неприступна, на цей раз сіла на лавці поруч з ним, малознайомим, далеким, і в той же час неймовірно близьким* (О. Гончар); *Працівники заповідника мали що показати нашій вибагливій екскурсії* (І. Ле); *Морква належить до групи рослин, найбільш вибагливих до поживних речовин* (3 журналу).

Інше значення слова *вибагливий* — «вигадливий, складніший, ніж звичайно»: *На вибагливих розводах залізної огорожі - сніг* (П. Колесник); *Архітектура спільної хати була не вибаглива...* (Ю. Яновський).

Прикметник *примхливий* має близьке, але не тотожне значення. Його доречно вживати тоді, коли хочемо відзначити, що хтось чи щось «виявляє несподівані, необгрунтовані бажання, свавільні вигадки, вередливість». З цього погляду нормативними є словосполучення *примхлива людина, примхлива дівчина, примхлива вдача* тощо, в яких прикметник уживається у прямому, не образному значенні. Таким слововживанням послуговуються як у публіцистичному, художньому, так і в розмовному стилях: *Примхлива й недоступна, красуня навіть не дивилася в його бік* (3 легенди); *В цій духовній історії дуже багато всяких зигзагів і метаморфоз, співзвучних примхливому характерові героїні* (М. Слабошпицький).

Крім того, *примхливий* може актуалізувати переносне, образне значення, якщо використаний як експресивно-оцінна характеристика чогось непередбачуваного, важкого для раціонального пояснення (наприклад, явищ природи, рослин, тварин тощо): *Але мусони примхливі* (3 журналу).

І вже зовсім знайомими і зрозумілими кожному з нас є порівняння *примхливий, як дитина* чи *як примхлива дитина*: *Він, як примхлива дитина, не хотів ні на мить розлучитися зі своєю дорогоцінною знахідкою* (О. Гончар); *Наталя скривилась примхливо, як дитина, і до вечора уже не промовила ні слова* (А. Дімаров).

Отже, оцінні слова *вибагливий, примхливий* мають окремі значення, і плутати їх не варто.

ВИБАЧАТИ — ПРОБАЧАТИ — ПРОЩАТИ — ДАРУВАТИ. Важко уявити щоденне офіційне чи неофіційне спілкування без загальноприйнятих етикетних формул *будь ласка, будь-те ласкаві, зробіть, будь ласка, прошу, добрий день, добраніч, вибачайте* та ін.

Коли треба виявити поблажливість до чиєїсь провини, використовуємо синоніми *вибачати, пробачати, прощати, дарувати*.

Формування цього синонімічного ряду відбувалося поступово. Дієслова *вибачати, пробачати* прийшли в українську мову з польської в різний час. Як свідчить «Етимологічний словник української мови», слово *пробачати* в ужитку з XVI ст. і є «старішим», ніж його синонім. Лексема *вибачати* з XVII—XVIII ст. вживалась у двох значеннях: «вибирати», а також «дарувати, прощати». У мові-джерелі *вибачати* означало «бачити, роздивлятися, розпізнавати», а в давній українській мові воно мало значення, подібне до «недобачати, пропускати», властиве лексемі *пробачати*.

Жоден із найперших українських словників («Лексис» Л. Зиганія, «Лексикон» П. Беринди, «Синоніма словеноросская») не фіксує цих запозичень. Словники XIX — початку XX ст. (наприклад, «Словник» П. Білецького-Носенка, «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка) наводять обидва слова як рівнозначні.

У сучасній мовній практиці вживаються також синонімічні до названих дієслів *прощати* й *дарувати*, однак вони не завжди є взаємозамінними.

У Словнику української мови в 11 томах дієслово *дарувати* в значенні «вибачати, прощати» супроводжується позначкою *розм.*

Дієслова *вибачати, пробачати* — абсолютні синоніми, які мають однакові лексичні значення — «виявляти поблажливість до кого-небудь, прощати щось», однакову синтаксичну сполучуваність. Наприклад, обидва вони поєднуються з додатком у давальному відмінку без прийменника: **Вибачаю тобі**, бо з дурноти се зробив, а не із злої волі (І. Франко) або самостійно вживаються без додатка: **Пробачай**, що я нагримав зопалу (Леся Українка). Друге значення цих дієслів — «виражати сумнів, протест, незгоду з ким-, чим-небудь»: *Чому се ти позбувся спадку?* А може, ти, **пробач**, його розтринькав, як то буває молодечий звичай? (Леся Українка); **Вибачайте**, кричіть собі. Я слухать не буду. Та й до себе не покличу (Т. Шевченко).

На відміну від дієслів *вибачати, пробачати* слово *прощати* має додатковий відтінок значення - - «не поставити на карб більшу провину». Пор.: *Тепер боги не так уже грізно дивляться на нього, а скорботна смиренна великоброва Богоматір в простенькій селянській хустині, здається, теж прощає гріхи* (М. Стельмах) та *Прохаю вибачити за клопоти, що чиню Вам так часто* (М. Коцюбинський). Синонімічність названих дієслів підтверджується тим, що вони виступають у функції уточнення, пор.: *Я з тих, що ніколи не прощають і не вибачають за зраду в коханні: ніколи до смерті* (І. Нечуй-Левицький).

У дієслівному синонімічному ряду *вибачати, пробачати, прощати, дарувати* семантичним ядром є абсолютні синоніми *вибачати* та *пробачати*. Вони стилістично нейтральні, без обмежень використовуються в різних контекстах.

В усній та писемній мові українців усталилися такі синонімічні вирази: *вибачте, що я так сказав (сказала)*!, *пробачайте на цім (сім) слові*!, *прошу пробачити*!, *пробачте за грубий вираз*!, *простіть мені*!, *даруйте мені*!, *даруйте на слові*!, *даруйте мені цю провину*. Названі вислови традиційно передають у розмові відтінок ввічливості, поваги, доброзичливості.

ВИДАТНИЙ - ВИЗНАЧНИЙ ВІДОМИЙ. Ці прикметники-синоніми вживаються як для характеристики особи, так і на означення абстрактних понять, пор.: *На портретах у Києво-Могилянській академії зображені видатні українські гетьмани; Проголошення незалежності -- видатна подія в історії України; На вечорі виступив відомий італійський співак* та ін.

Найголовніша ознака синонімів — наявність у них спільного значення. У наведених прикладах його можна окреслити так: «який відрізняється від інших своїми якостями». Саме це дає змогу поставити прикметники *видатний, визначний, відомий* в один синонімічний ряд. Але кожен із синонімів передбачає і додаткові лексичні значення чи їх відтінки. Названі слова різняться більшим або меншим виявом спільної ознаки. Найвищий ступінь позитивної якості має слово *видатний* — «той, що виділяється серед інших якими-небудь надзвичайними рисами, якостями, властивостями»: *Христо Ботев — найвидатніший з болгарських поетів і публіцистів національно-визвольної боротьби XIX ст.* (З підручника).

Таке саме значення має це слово і в усталених словосполученнях на зразок: *видатні успіхи, видатна роль, видатні заслуги*.

Прикметник *визначний* можна витлумачити: «який має значні (помітні) досягнення в певній галузі». Порівняно зі словом *видатний* у ньому виявляється дещо менший ступінь позитивної високої оцінки, пор.: *Після конференції відбулася зустріч учителів із визначними письменниками та художниками області* (З газети). Таке значення є частотним щодо абстрактних іменників *успіх, подія, етап, досягнення, місце* та ін.

Відомий — це той, «про якого знають, популярний». Цей прикметник вживається переважно щодо осіб: *відома вишивальниця, відомий професор-фізик, відомий художник*. Але можна сказати і про картину: *це відома картина*.

ВИНЯТКОВО — ВИКЛЮЧНО. Замість синонімічних прилівників на позначення високої міри ознаки — *винятково, дуже, надзвичайно* — іноді використовують штучно створене слово *виключно*. Порівняймо правильні словосполучення: *винятково (дуже, надзвичайно) уважний учень, винятково (дуже, над-*

звичайно) *щастить* і неправильні: *виключно уважний учень, виключно щастить*.

У ролі частки замість слова *виключно* маємо послуговуватися звичними словами *тільки, лише*, пор.: *Уміти говорити і то не лише словами; Допомогу надаватимуть тільки тим, хто перебуває за межею бідності*.

ВИРШЕННЯ — РОЗВ'ЯЗАННЯ. Ці слова є взаємозамінними, коли поєднуються з іменниками *питання, проблема, справа*, напр.: *Створення безпечних умов праці шахтарів пов'язане з вирішенням багатьох складних проблем* (3 газети); *При розв'язанні як великих і складних питань, так і звичайних буденних справ люди завжди звертаються до досвіду минулого* (3 журналу). Як засвідчує лексична картотека Інституту української мови НАН України, в інших випадках віддають перевагу синонімові *розв'язання*: *вдале архітектурне розв'язання, ґрунтовне науково-проектне розв'язання, символіко-алегоричне розв'язання конфлікту, сміливе інженерне розв'язання; Ще у ХХ ст. побутувала на Бойківщині старовинна форма розв'язання суперечок за межу — присяга землею* (3 журналу).

Термін *розв'язання* вживається у спеціальній літературі (у завданнях з математики, фізики, хімії тощо) і означає послідовність відповідних дій, які дають змогу знайти відповідь на поставлену умову: *Сіткові й варіаційні методи добре розроблені та успішно застосовуються тільки для розв'язання внутрішніх задач математичної фізики* (3 журналу). Проте коли йдеться про відповідь до задачі — послуговуються словом *розв'язок*.

ВИРУВАТИ — НУРТУВАТИ. Ці синоніми вживаються у прямому й переносному значеннях. Коли йдеться про рух, неспокій, швидкість дії щодо явищ природи, стихійних сил, можна сказати і *вирувати*, і *нуртувати*, *вирує* вода, потік, Дніпро, течія моря, повідь; *нуртує* також вода, море, хвилі, струмочок, криниця. Можливо, в семантиці дієслова *нуртувати* ледь відчутно проступає значення «б'є джерело», тоді як *вирувати* насамперед указує на бурхливість, швидкість потоків води, повітря, вогню тощо: *Вирували вітри з дощами, вилжили недокошені хліба* (К. Гордієнко); *Дніпро, з тіснини вириваючись на простір Низу, кипів і нуртував між чорним камінюччям* (О. Ільченко).

Обидва дієслова вживаються в переносному значенні щодо характеристики психічного, внутрішнього стану людей або стану суспільства. Про людські пристрасті, боротьбу, неспокій кажуть, що вони *вирують, нуртують*, напр.: *В моїй душі вирують бурі і поряд глухо спокій спить* (М. Нагнибіда); *Все в душі нуртує-клекаче гнівом, непідробним, лютим і непримиреним* (В. Большак).

Від часто вживаного словосполучення *вирує життя* в публіцистиці усталилася метафора *вир життя*. До іменника *вир* синонімічними є такі слова: *нурт, нурта, нуртина, нуртовиння, нуртовище*.

Нуртуватися, нуртування означають ще «хвилюватися», «хвилювання», тобто в їхній семантиці з'являється додатковий відтінок «неспокій», напр.: *Вигнали б химеру в одежі цезарській геть з Капітоля, стовпи закону міцно встановили б. Утишились би й черні нуртування, ...запанував би римський мир усюди* (Леся Українка).

Крім семантичної близькості обидва синонімічні дієслова мають подібну звукову будову, що уможливило їх стилістичну функцію урізноманітнення художніх і публіцистичних текстів.

ВИСЛОВИТИ — ВИРАЗИТИ. Дозвольте висловити співчуття... У такій фразі дієслово *висловити* вжито правильно. Воно поєднується також з іменниками *надія, вдячність, припущення, схвалення*.

Висловлюють *думку, пропозицію, міркування, ідею* тощо. У наведених випадках уживання дієслова *виразити/виражати* є ненормативним, неправильним. Однак у фразі *Його обличчя виражає почуття радості* (*хвилювання*) дієслово *виражати* (*виразити*) — цілком на місці. Порівняймо також *вираз обличчя*. Отже, розрізняємо нормативні словосполучення на зразок *висловлення ідей і вираження емоцій*.

ВИТРАТИ -- ВИДАТКИ - ВТРАТИ -- ЗАТРАТИ-ЗБИТКИ. Сполучуваність цих іменників свідчить, що вони відрізняються значенневими відтінками. Словники тлумачать *витрати* і *затрати* як синонімічні, коли йдеться про кошти, матеріальні цінності, витрачену енергію, робочу силу, працю тощо. Проте в термінологічному слововживанні усталився іменник *витрати*, напр.: *грошові витрати, витрати капіталу, витрати праці, матеріальні і фінансові витрати, питомі витрати*. Зауважимо, що коли мають на увазі тільки гроші, кошти, виділені, витрачені на щось, послуговуються взаємозамінними словами *витрати* і *видатки*, напр.: *адміністративно-господарські витрати (видатки), бюджетні витрати (видатки), комерційні витрати (видатки), накладні витрати (видатки), судові витрати (видатки), поточні витрати (видатки)* тощо.

Втрати і *збитки* здебільшого вживають у контекстах, де повідомляється про заподіяну шкоду, марне витрачення чогось, або коли важко чи неможливо відновити, компенсувати щось. Цілковитим правомірним взаємозамінним іменників *втрати/збитки* у сполучах прикметниками: *матеріальні, господарські, фінансові, незначні, елікі*. Іменники з виразним конкретним значенням сполучаються тільки зі словом *втрати*: *втрати робочого часу, урожаю, зерна* тощо. *Втрати* вживаємо також стосовно осіб, здоров'я та 'н.. *людські втрати, втрата зору, крові, працездатності* тощо.

З названими іменниками в українській літературній мові усталюються такі вислови: *відшкодувати втрати (збитки)*, *знати шкоди (втрат, збитків)*.

ВИХОВАТЕЛЬ -- ВИХОВАТЕЛЬКА, ЗАВІДУВАЧ ЗАВІДУВАЧКА. У сучасній українській мові іменники — назви осіб за професією здебільшого мають парні утворення чоловічого і жіночого роду або утворюють родові пари у відповідних умовах.

Іменники жіночого роду утворюються за продуктивними словотвірними моделями, чому сприяють передусім позамовні, суспільні чинники. Природно, що значну частину становлять назви тих професій і занять, які традиційно вважаються «жіночими»: *вчителька, вихователька, акушерка, друкарка, стенографістка, гувернантка, покоївка, доярка, прибиральниця, буфетниця*. Деякі з них навіть не мають особових назв чоловічого роду, як от: *друкарка, покоївка, прибиральниця*. Щоправда, є слово *друкар*, але іменники *друкар* — *друкарка* в сучасній українській мові різняться не лише граматичною категорією роду, а й лексичним значенням: *Друкар* — це особа, що працює в друкарні, *друкарка* — жінка, що друкує на друкарській машинці. Так само неспіввідносними є іменники *секретар* — *секретарка*. *Секретар* — офіційна назва посади людини, незалежно від її статі: *секретар* сільради, *секретар* правління. Натомість *секретарка* — це дівчина або жінка, що працює технічним *секретарем*. У сучасній мовній практиці як паралельні співіснують назви *завідувач* і *завідувачка*, *методист* і *методистка*, однак назви жіночого роду використовують головним чином у розмовній мові, тоді як перелік посад засвідчує форми іменників чоловічого роду як вихідні, стилістично нейтральні.

Від більшості назв осіб за професією, в якій зайняті і чоловіки, і жінки, утворюємо паралельні форми іменників чоловічого і жіночого роду: *артист* — *артистка*, *вчитель* — *вчителька*, *тракторист* — *трактористка*, *письменник* — *письменниця*.

Називаючи професію людини, ми одночасно намагаємося повідомити, чоловік це чи жінка (*лікарка* прийшла, *лекторка* читає). Тому в усній мові називання професій жінок іменниками чоловічого роду спостерігаємо вкрай рідко (*акушер*, *продавець*, *лаборант*, *кондуктор*). Значно популярнішими є іменники жіночого роду: *лікарка, секретарка, човничка (мовниці), фізичка, математичка, екзаменаторка, лекторка, ревізорка, касирка*. Для називання жінок за професіями, які донедавна вважалися традиційно «чоловічими», здебільшого використовують іменники чоловічого роду, скажімо: *муляр, маляр, шофер* тощо.

У художньому і публіцистичному стилях досить повно представлені іменники жіночого роду, утворені за допомогою суфіксів **-к(а), -иц(я)**. Вони є доречними тоді, коли треба наголосити, що дійовою особою є жінка: *Шагінян — белетристка, майстриня психологічного аналізу* (3 газети).

У науковому і офіційно-діловому стилях іменники жіночого роду на означення професій вживаються рідко. У властивих їм мовних штампах спостерігаємо стійку традицію використання іменників чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі.

Необхідність чіткого розмежування іменників чоловічого і жіночого роду особливо актуальна для спортивної лексики, дає існують різні нормативи для чоловіків і жінок. Не можна сказати про жінку «чемпіон із шахів» чи «чемпіон із плавання», якщо ні ім'я, ні прізвище, ні форма присудка не вказують на те, що це жінка. Краще вживати словосполучення: *чемпіон із шахів Марія Гаєвська, чемпіон із шахів серед жінок, чемпіон із шахів приїхала, чемпіонка з шахів*.

Нормативними для спортивної лексики є форми *гімнастка, волейболістка, баскетболістка, чемпіонка, акробатка, спортсменка, рекордсменка, альпіністка, гандболістка, парашутистка*.

Іменники на **-ів+к(а)** означають належність до спортивного клубу. Цілковито звичними є назви *спартаківка, динамівка*.

Іменники жіночого роду на означення осіб за професією творяться здебільшого від основи іменників чоловічого роду за допомогою суфіксів **-к(а), -иц(я)**: *аспірант* — *аспірантка*, *студент* — *студентка*, *практикант* -- *практикантка*, *робітник* — *робітниця*, *працівник* — *працівниця*, *тваринник* — *тваринниця*. Деякі з них уже усталилися і сприймаються як літературна норма (*вчителька, студентка, вихователька*), однак більшість є розмовними і не визнаються нормою літературної мови, наприклад: *директорка, мовничка, регістраторка*.

Називаючи жінок за їх участю у виробництві, вживаємо іменники жіночого роду із суфіксом **-иц**: *арматурниця, вишивальниця, крутильниця, монтажниця, намотувальниця, прядильниця, сортувальниця, штампувальниця* та ін.

Можливість утворення форми жіночого роду залежить і від морфологічної, фонетичної будови слова. Так, від основи іменника чоловічого роду, яка закінчується важким для вимови сполученням приголосних, наприклад, *кт, тр, рг*, не утворюємо назву жіночого роду із суфіксом **-к(а)**. Пор.: *арбітр, драматург, металург, педіатр, психіатр*.

За складними іменниками чоловічого роду з другою частиною **-знавець** (*мовознавець, літературознавець, музикознавець, театрознавець*) традиційно закріпилася тільки форма чоловічого роду.

ВІДБУВАТИСЯ — ПРОХОДИТИ — ЙТИ. В одному із значень названі дієслова синонімічні, а саме, коли треба назвати дію, пов'язану з певним часом, місцем, умовою, напр.: *Концерт відбувається у великому палаці; З великим успіхом проходить концерт молодих виконавців; Уже три години йде концерт Сам^о діяльного оркестру*. Дієслово *відбуватися* має найзагальніше значення дії без вказівки на характер її перебігу; воно

констатує, засвідчує якусь подію. Коли треба вказати на характер, оцінку події, послуговуються також дієсловами *проходити, йти*. Пор.: *Конференція відбудеться в жовтні 2000 року. Вдруге вона проходить в Криму. Іде перше засідання.* В офіційно-діловому стилі широко вживається дієслово *відбуватися*, причому у формі усіх трьох часів; пор.: *відбувається (відбулася, відбудеться) зустріч; проходить огляд робіт; іде змагання серед юнацьких команд* та ін.

ВІДГУК — ВІДЗИВ. У сьомому випуску щопіврічника «Культура слова» за 1973 р., який тоді називався «Рідне слово», Д. Гринчишин писав про особливості керування цих іменників (С. 77 — 78): вони можуть поєднуватися із прийменниками *на* та *про*: *відзив І. Франка про Марка Вовчка*, але *відгук про автореферат* і *відгук на автореферат*. Варто підкреслити, що слово *відгук* вживається частіше в офіційно-діловому спілкуванні.

У «Словнику синонімів української мови» (1999) читаємо: «*Відгук* (критична стаття, зумовлена появою якоїсь книжки, виступом громадського діяча тощо), *відзив, рецензія*». Перелічені синоніми різняться синтаксичним керуванням: *рецензія* — на щось, *відгук на/про* щось.

Думаємо, недоречно в документації Вищої атестаційної комісії України рекомендувати слово *відзив*, пор.: *Проект відзиву обговорюється на засіданні вченої ради провідної установи або на засіданні її наукового підрозділу. Цей факт обов'язково зазначається у відзвіві* (Бюлетень ВАК України).

ВІДЗНАЧИТИ — ЗАУВАЖИТИ — ЗВЕРНУТИ УВАГУ. Ці вислови часто вживаються у книжній мові і означають «зосередити увагу, наголосити на чомусь, виокремити якийсь факт», напр.: *Відзначимо природне звучання музичного інструмента; Зауважимо, що музичний інструмент звучить природно; Звернімо увагу на природне звучання музичного інструмента.* Часом у таких випадках послуговуються дієсловом *відмічати, відмітити*, однак сучасні норми літературної мови рекомендують уникати такого слововживання.

ВІДМІНИТИ — СКАСУВАТИ. Незважаючи на спільне значення «визнавати, робити що-небудь недійсним», ці слова різняться своєю сполучуваністю.

Відмінити поєднується з назвами якихось заходів: *засідання, збори, концерт, вистава* тощо: *Виставу відмінили через хворобу двох акторів* (3 газети).

Скасувати, тобто анулювати, як невідповідний за змістом чи формою, можна *акт, закон, наказ*, тобто якийсь *документ*. Напр.: *Відповідно до наказу директора бухгалтерія скасувала кошторис.*

Отже, *відмінити* можна *захід* (виставу, конкурс, фестиваль), а *скасувати* — *документ*.

ВІДМІННИЙ — РОЗБІЖНИЙ. *Відмінний* - «не схожий на кого-небудь або що-небудь, який відрізняється чимось». Правильно вжите слово супроводжується в реченні вказівкою на інший об'єкт (ознаку), стосовно якого чи порівняно з яким встановлюється відмінність. Напр.: *Лавра тих часів була дуже відмінна від сучасної* (З. Тулуб); *Історична пісня — це особливий жанр, відмінний від дум* (М. Рильський). Без називання об'єкта зіставлення виникає двозначність: *Навіть у відмінних умовах цю модель можна застосовувати* чи *У сучасному суспільстві пропагують відмінні ідеали*. В обох реченнях прикметник *відмінний* використано невдало. І *відмінні умови, і відмінні ідеали* можна витлумачити як «дуже добрі». Зміст речень стане зрозумілим, якщо замінити названий прикметник синонімами: *Навіть у неоднакових (різних, інших) умовах цю модель можна застосовувати; У сучасному суспільстві пропагують інші ідеали.*

«Дуже добрий», «гарний», «відмінної якості» — друге значення слова *відмінний*. Напр.: *Акціонерне товариство «Чумаки» пропонує продукти відмінної якості* (3 газети).

Розбіжний — це суперечливий, несумісний за якимись ознаками, який не збігається у чомусь: *Але відомості були далеко не повні, розбіжні* (О. Донченко). Прикметник *розбіжний* нормативне сполучається зі словами на зразок *думка, погляд, смаки, факти, уподобання* та ін. У такому поєднанні можна вживати і *відмінний*, не забуваючи, звісно, про обов'язковість зіставлення. Пор.: *У новій гіпотезі відчутна спроба узгодити розбіжні погляди на походження мови* (3 журналу); *Доповідач висловив відмінні від традиційних думки про рідномовне навчання* (3 газети).

Отже, разом зі словами *неоднаковий, несумісний, несхожий, суперечливий, різний, інший*, які вказують на невідповідність у чомусь, вживаємо також прикметники *відмінний* і *розбіжний*.

ВІДМІТКА — ПОЗНАЧКА. У сучасній українській мові частіше вживається слово *позначка*, ніж *відмітка*. У мові ці слова виступають як синонімічні, хоч і мають різні відтінки значення. *Відміткою* називають той або інший знак, яким щось відмічають, напр.: *Михайло... відвідував лекції в університеті і таки за весь час навчання... набирив відміток у матрикулі за три ?местри.* Астрологи відмічають положення планет відносно зірок на зоряній карті, вчителі — відвідування учнів у журналі, Діловоди — ознайомлення-неознайомлення, схвалення-несхвалення, проходження через щось певної документації. Так само вживаються вислови: *відмітка у робочому плані, відмітка у талоні, відмітка у перевірній вчителем письмовій роботі учня, нгтка директора у звіті працівника організації* тощо.

Словником української мови в її томах, *позначка* — це Г₁ка, знак і т. ін., зроблені для відрізнення або позначення

чого-небудь, указування на щось». Напр.: / вели вони [хлібороби] свій незвичайний календар. Чи то сіяти треба було, чи свята якогось чекали, то щоб не збитися з ліку, вони кожен день позначали на піску, що був на березі струмка', **позначками**.

Позначками можуть бути вишиті чи нашиті спеціальні знаки на одязі, білизні; різноманітні візерунки на квітах; подряпина, рубець, рисочка, пляма, залишені чим-небудь, зроблені кимось, а також слід, відбиток чогось: Червоні, рожеві, білі з червоним обрамленням, рисочками, цяточками..., з червоними **позначками** і навпаки ... Цвітуть камелії. Отже, кажемо: *позначка на робочому одязі людини, позначка у словнику, позначка на листі, позначка на плящі, позначка на ящику з певним продуктовим або промисловим товаром* тощо.

Проте доволі-таки прозора семантика слів *відмітка, позначка*, яка історично зберігається (пор. у «Словарі...» за ред. Б. Грінченка: *відмічати* — *отмічати, отмітити; позначати* - *обозначать, обозначить, намічати, намітити*), не оберігає їх від ототожнення. Неправильно буде вжито слово *відмітка*, коли, наприклад, йдеться про цифрове позначення висоти місцевості над рівнем моря або якої-небудь споруди над умовним рівнем: *Район цей — один із наймальовничіших на Закарпатті... біля Виноградова височить укрита буковим лісом Чорна гора з абсолютною відміткою 568 метрів*.

Коли йдеться про цифрові позначення певних меж, віддають перевагу слову *позначка*: *...черга на спорудження садових будиночків сягнула за 20-тисячну позначку, тоді як через слабкість матеріально-технічної бази побутовиків здатні за рік спорудити лише 250 (!) таких будиночків*.

Отже, в сучасній українській літературній мові лексеми *відмітка, позначка* функціонують як поняттєві синоніми, передаючи додаткові смислові відтінки, їх кореневі морфеми виділяють і підкреслюють відповідну характерну рису позначуваного словом поняття: *відмітити знаком і зробити позначку*. Звичайно, якщо в офіційно-діловій сфері спілкування йдеться, зокрема, про знак, який засвідчує проходження документації через когось чи щось, правильно буде вжити слово *відмітка*. Інші стилі теж вимагають вживання того чи того слова відповідно до контексту.

ВІДНОСИНИ — ВЗАЄМИНИ — СТОСУНКИ — СТАВЛЕННЯ. Ці слова деякими значеннями об'єднуються в один синонімічний ряд, проте кожне з них має свою семантику й відрізняється від інших лексичною сполучуваністю.

На означення стосунків, взаємин між членами якогось колективу, громади, між суспільними групами, соціально-економічними та політичними об'єднаннями використовуються слова *відносини, стосунки* та *взаємини*, *відносини між батьками, взаємини між дітьми, приятельські стосунки*. Вживання в цьому

розумінні слова *відношення* є неправомірним, оскільки воно виражає взаємозв'язки тільки між предметами, явищами тощо.

У багатьох словосполученнях різних галузей науки (переважно суспільного, економічного та політичного характеру) усталілися слово-термін *відносини*: *виробничі відносини, економічні відносини, міжнародні (дипломатичні) відносини, торговельні (ринкові, товарні, кредитні) відносини*, напр.: *Проблема контролю над керівництвом приватизованих підприємств є однією з головних у процесі переходу до ринкових відносин* (З газети).

Слово *взаємини* має прозорий зміст — «взаємні стосунки» або «зв'язки»: *Етнографія вивчає культуру і побут народів світу, їхній етногенез, тобто походження, розселення і культурно-побутові взаємини* (З журналу).

Слово *стосунки* активно побутує в усіх функціональних стилях сучасної української літературної мови на означення зв'язків, контактів узагалі, напр.: *Народне звичаєве право -- це сукупність традиційних неписаних норм, якими регулювалися стосунки й поведінка людей* (З підручника).

Слово *ставлення* вживаємо тоді, коли йдеться про вияви певних почуттів до когось, чого-небудь, напр.: *ставлення до батьків, брата, товариша, життя, праці* та ін. У книжній мові поширений книжно-канцелярський штамп *ставлення з боку когось*. Наприклад, у вислові: *ставлення з боку керівників до...* зворот з *боку* є зайвим. Ту саму думку простіше можна передати словосполученням *ставлення керівників до...*

У розмовній практиці часто трапляється слово *відношення* в значенні «стосунок, причетність до чого-небудь; зв'язок із чим-небудь»: *Він мав відношення до цього випуску*, тобто був причетний до цього випуску.

Порушенням лексичної й стилістичної норми є використання прийменникових зворотів *по відношенню до...*, *у відношенні до...* Замість них треба вживати прийменники *щодо, відносно, стосовно: щодо проблеми, стосовно порушеного питання* тощо.

Слово *відношення* є терміном у математиці, лінгвістиці, наприклад: *арифметичне відношення, граматичні (синтаксичні) відношення* та ін. У таких словосполученнях його функціонування є стилістично виправданим, нормативним.

ВІДНОСИНИ — СТОСУНКИ - ЗНОСИНИ. Ці іменники синонімічні, але не завжди взаємозамінні. Скажімо, можуть бути *відносини* і *стосунки* між братами, між людьми; особисті *відносини* і особисті *стосунки*.

Якщо ж контакти офіційні, то уживаємо тільки *відносини*, напр.: *майнові, виробничі, суспільні, економічні відносини*. .. навпаки, слово *стосунки* доречно тоді, коли йдеться про недейну сферу, наприклад, у таких сполученнях: *родинні, брат-стосунки, ми у найкращих стосунках, у нас непогані стосунки*.

У діловому стилі останнім часом спостерігається тенденція до відновлення вживання іменника *зносини* на окреслення офіційних відносин між країнами. Це, очевидно, пояснюється впливом російського *деловие сношения*. Іменник *відносини* має у своєму значенні відповідне «офіційне» забарвлення і замінювати його рідковживаним *зносини* недоречно.

ВІДНОСНО — СТОСОВНО — ЩОДО. Якщо протягом якогось часу простежити за мовою своїх колег, друзів, прислухатися до радіо- і теленовін або ж звернути увагу на писемну мову найрізноманітніших жанрів, то можна легко пересвідчитися, що функціонування цих синонімічних прийменників є активним. І — не менш проблематичним, стилістично «підступним». Адже не завжди вони вживаються доречно, відповідно до сучасної літературної норми. Найпоширенішою помилкою є вживання слова *відносно*, скальковане з російського *относительно*: *Сторони погодилися відносно скасування квот; Обговорено акти національного законодавства відносно охорони і використання пам'яток історії; Прийнято остаточне рішення відносно транзиту*. Такі огріхи надто часто трапляються у мові засобів масової інформації, що покликані бути взірцем чистоти, милозвучності й стилістичної доладності державної мови. За її нормами у таких випадках варто казати і писати *стосовно, щодо: щодо скасування квот; стосовно охорони і використання пам'яток історії; рішення стосовно транзиту; Слід остерігатися непродуманих, імпульсивних реакцій на ті чи інші акції, здійснені стосовно України*.

У цих прикладах синонімічні прийменники *щодо* та *стосовно* загалом є взаємозамінними: обидва слова мають виразне забарвлення книжності, підкресленої офіційності.

Порушенням чинної норми є вживання замість *щодо, стосовно* граматичного покруча-штампа *по відношенню до..*, яке зумовлене невдалим наслідуванням російського *по отношению к...* Напр.: *По відношенню до України ввізне мито не встановлюється; по відношенню до зарубіжних партнерів* та ін. Таких конструкцій варто уникати, послуговуючись прийменниками *стосовно, щодо (стосовно України, щодо зарубіжних партнерів)*.

Останнім часом спостерігаємо тенденцію витіснення на периферію мовного вжитку прийменника з *приводу* як «неукраїнського». Однак він зафіксований у сучасних словниках і досить активно вживається у різних функціональних стилях: *Думки, що висловлювались з цього приводу, були найрізноманітніші*.

ВІДПОВІДНО ДО — ЗГІДНО З. Прийменник *відповідно* вживається з родовим відмінком іменника у сполученні з прийменником *до*: *відповідно до наказу, відповідно до змін, відповідно до програми*.

За сучасними синтаксичними нормами прийменникова сполучка *згідно* з керує орудним відмінком іменника: *згідно з наказом,*

згідно з правилами. Обидва складні прийменники *відповідно до* і *згідно з* — типові для офіційно-ділового стилю і можуть вільно взаємозамінюватися. Але треба уникати їх контамінації, накладання, тобто форми *відповідно з, згідно до* — неправильні.

ВІДСОТОК — ПРОЦЕНТ. У сучасній українській мові закономірно активізується слово *відсоток* (морфемна калька з латинського *procentuni*), яке упродовж багатьох років було відсутнє на периферію запозиченою назвою *процент*.

Деякі письменники, зокрема Ю. Смолич, Ю. Яновський, від уживання слова *відсоток* ніколи не відмовлялися. Не лише літературно-художні, науково-популярні, а й офіційні видання так само віддають перевагу цьому слову з прозорою будовою: *Людський організм містить близько 65 відсотків води* (3 журналу).

ВІДСТОЮВАТИ — ОБСТОЮВАТИ. У значенні «захищати, боронити когось або щось» ці дієслова є синонімами. Напр.: *Вона із зброєю в руках відстоюватиме честь і незалежність своєї Батьківщини* (В. Кучер); *Я землю свою Обстоював серцем юнацьким в бою* (М. Стельмах).

Синонімічні *відстоювати* і *обстоювати* вживаємо й тоді, коли йдеться про захист думки, обґрунтування погляду, ідеї тощо.

ВІДЧУТТЯ — ПОЧУТТЯ - ЧУТТЯ. Ці слова споріднені, мають близьке, але не тотожне значення.

Відчуття — це здатність сприймати предмети, явища, — все, що нас оточує. Людина безпосередньо *відчуває* тепло, холод, смак, біль, звук та інше, реагуючи на властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності. Крім того, існує й підсвідоме *відчуття*, зумовлене певним станом людини, дією баченого, чутого, пережитого раніше (*відчуття часу, відчуття наближення грози*).

Вища форма сприймання дійсності - - психічна. Психічні відчуття людини називаємо *почуттями*. Є *почуття* любові, дружби, милосердя, ненависті, ворожнечі, патріотизму, відповідальності та ін.

Якщо фізичні *відчуття* сприймаються певними органами (ню--носом, смакові — язиком, зорові -- очима тощо), то психічні *відчуття* таких конкретних органів не мають. Існує, наприклад, загальновідомий вислів *любити (ненавидіти) всім серцем (всією душею)*, але *серце* (як і *душа*) тут ужито образно, не в прямому значенні.

На позначення фізичних, психофізичних і психічних відчуттів Уживають ще іменник *чуття*: *чуття дотику (смаку), чуття *горазі, чуття єдності, чуття любові (ненависті)* тощо.

За Словником української мови в 11 томах, словосполучення *'ани чуття* називає «чутливі органи людини й тварини, які «мають і аналізують подразнення, що надходять із зовнішнього і внутрішнього середовища». Іноді замість нього неправильно вживають *органи почуття*. Поява такого словосполучення — результат сплутування двох різних слів -- *чуття*

і *почуття*, що відповідають російському *чувство*. Російський вислів *органи чувств* перекладається українським *органи чуття*; зміст його охоплює фізичні форми сприймання дійсності, психофізичні й психічні.

ВІРНО — ПРАВИЛЬНО. У сучасній мовній практиці під впливом російської мови дуже активізувався прислівник *вірно* у значенні «правильно». Тому часто чуємо й читаємо: *вірно сказав, вірно розв'язав, вірно відповів* (пояснив, зауважив і под.).

Літературна норма другої половини ХХ ст. розрізняє вживання слів *вірно* і *правильно*. Нормативна сполучуваність *вірно любити*, а в згаданих вище прикладах треба вживати прислівники *правильно, слушно, справедливо*. Пор.: *правильно пояснив, слушно зауважив, справедливо довів, правильно розв'язав*.

ВІРШОВИЙ -- ВІРШОВАНИЙ. Як правильно сказати: *віршова форма* чи *віршована форма*?

Можливі обидва вислови. *Віршовий* — «стосовний до вірша», напр.: дактиль — *віршова форма* (тобто форма вірша). *Віршований* — «який (що) має римований виклад», напр.: *віршована форма викладу тексту* (тобто «у формі вірша»).

ВЛАСНИЙ — ОСОБИСТИЙ — ОСОБОВИЙ. Часто плутають значення цих слів, утворюючи неправильні словосполучення. В одній із радіореklam прозвучало: *Вишні в особистому соку*. З російської *Вишні в собственном соку* треба перекласти українською: *Вишні у власному соку*. Правильні вислови: *маю власний будинок, маю власну думку, але подаю особистий приклад, бажаю щастя в особистому житті*. У діловій мові вживаємо словосполучення: *особова справа, особове посвідчення, особовий склад*; у граматиці є термін *особові займенники*.

Слід розрізняти вислови *власний автомобіль* (автомобіль, що є власністю певної особи, належний особі) і *особистий автомобіль* (визначений певній особі для користування ним); різні прикметники вживаємо з іменником *рахунок*: *особовий рахунок* — у банку, відрядження беруть — *за власний рахунок*, а зводять з кимось — *особисті рахунки*.

Синонімічними є вислови на зразок: дати щось комусь у *власні руки* і дати щось комусь *особисто в руки*; з'явитися *особисто* і розмовно-знижений *з'явитися власною персоною*.

ВНАСЛІДОК (УНАСЛІДОК) -- У РЕЗУЛЬТАТІ. Прийменник *внаслідок* (пишеться разом) і прийменникова сполука у *результаті* (пишеться окремо) взаємозамінні, пор.: *внаслідок і у результаті реакції, вибуху, пожежі, аварії, перевантаження, процесу, обговорення* та ін. Обидва прийменники типові для книжних стилів.

ВОГНЕПАЛЬНИЙ - ВОГНЕСТРІЛЬНИЙ. Хоч обидва прикметники вживаються у сучасній мовній практиці, Слов-

ник української мови в її томах не подає прикметника *вогне-стрільний*. Тут фіксується тільки *вогнепальний*, що має два значення: 1) «пристосований для стрільби за допомогою пороху або інших вибухових речовин»; 2) «заподіяний кулею, осколком снаряда тощо (про рани)». Напр.: *Його квартира -- це справжній музей орденів, медалей, старовинних мундирів, зразків холодної і вогнепальної зброї* (3 журналу); *Розрізняють рани різані, колоті, забиті, рвані, вогнепальні* (3 підручника).

У мові художньої літератури *вогнепальний* і *вогнестрільний* функціонують паралельно. Так, зокрема, О. Гончар вживає *вогнепальна зброя* і *вогнестрільна зброя*. Напр.: *Коли висадились колони-затори на той острів, то сили їхні і сили туземців були нерівні, перевагу зброя давала — в прийшлих уже вогнепальна, а в островитян тільки старовинні бамбукові спис...*, *Директива прийшла, щоб хуторян усіх перетрусити, вогнестрільну й холодну зброю вилучити*.

Перекладні словники, наприклад, «Російсько-український словник» та новий «Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології» за заг. ред. Ю. Зайцева, до російського *огнестрельный* подають два українських відповідники, розрізняючи їх за сполучуваністю з іменниками. *Вогнепальний* уживається щодо іменника *зброя*, а *вогнестрільний* — щодо іменника рана. «Українсько-російський словник (сфера ділового спілкування)» за ред. О. Тараненка рекомендує щодо іменника *рана* обидва прикметники *вогнепальний* і *вогнестрільний*. Тобто в сучасній літературній нормі наявне хитання щодо розрізнення значень названих прикметників.

ВОГНИЩЕ — ОСЕРЕДОК КУЛЬТУРИ. Слово *вогнище* нерідко вживають у переносному значенні — «місце виникнення, джерело поширення, розповсюдження чогось». Напр.: *вогнище інфекції, епідемії, зараження, ураження; вогнище війни, агресії, опору*. Щодо культури та її розвитку бажано послуговуватися іменником *осередок*: *осередок культури*.

ВОДІЙ — ШОФЕР. Досить часто ці слова побутують як рівнозначні і взаємозамінні. Можна сказати *водій таксі* і *шофер таксі, водій автомашини* і *шофер автомашини*. Ось приклад із художнього тексту, де вдало використано обидва синоніми: *Бригадир, зрадивши, сказав, що заставляє Єлку стерегти машину, а сам з водієм, в компанії з іншими шоферами... одразу подалися кудись у бік міста* (О. Гончар). Проте р^{Науч}енням і вживанням ці слова розрізняються.

Водій — це загальна офіційна назва людини, що керує транспортними засобами чи якимись рухомими машинами, механізмами¹¹. агрегатами. За своїм походженням це досить давнє слово із ченням «плодина, що вказує шлях кому-небудь», тобто «той, ° веде кудись». Словник української мови виділяє два його

значення: «1) Той, хто водить машину, керує нею; шофер; 2) *перен.* Той, хто вказує шлях кому-небудь; керманіч».

Отже, основне значення слова *водій* у сучасній українській мові — це людина, що пройшла спеціальну підготовку і керує автомобілем, автобусом, тролейбусом, трамваєм та ін., напр.: *Водій пригальмував мотоцикла* (О. Гончар). Воно активно вживається в офіційно-діловій мові, у різних службових документах (інструкціях, офіційних оголошеннях, посвідченнях на право водіння автотранспорту тощо, а також у складній назві професії: *механік-водій* (трактора, танка), напр.: *День народження нової машини з нетерпінням очікують усі — від головного конструктора до механіка-водія* (3 журналу).

На відміну від слова *водій*, що має узагальненіше, ширше значення, синонімічне йому *шофер* має вужче значення «водій автомобіля»: *Взявши перший автомобіль, який трапився по дорозі, я звелів шоферові гнати, скільки дозволяється законом* (В. Винниченко). *Водія* мотоцикла, трамвая, комбайна чи якогось іншого рухомого механізму *шофером*, як правило, не називають.

Слово *шофер*, запозичене з французької мови, увійшло вжиток на початку ХХ ст., коли з'явилися і почали поширюватися автомобілі. Звідси — і постійний наголос у слові: *шофер, шофера, шофером*, множина *шофери, шоферів* та ін.

Отже, в сучасній українській мові *шофер* — це назва тільки водія автомобіля, водія-професіонала, тобто назва людини за професією. Людину, яка водить власний автомобіль, шофером не називають, оскільки це не професійний автомобіліст. Коли усе-таки застосовують назву *шофер*, вдаються до словоскладання: *шофер-любитель*.

Як бачимо, синонімічні, але не тотожні слова *водій* і *шофер* не скрізь можуть бути взаємозамінними.

ВОДНОЧАС — ВОДНОРАЗ. Ці синоніми мають значення «у той самий час; одночасно». Прислівник *водночас* вживається переважно у книжних стилях сучасної української літературної мови, напр.: *Основна функція еритроцитів полягає в перенесенні кисню від органів дихання до всіх клітин тіла. Водночас еритроцити беруть участь у видаленні з тканин вуглекислого газу* (3 журналу); *Лексика Малишка проста і водночас романтично піднесена, як у народній пісні* (3 підручника).

Сфера функціонування слова *воднораз* обмежується, як правило, розмовним та художнім стилями: — *А хто тамі — спитав переляканим і воднораз сердитим голосом* (І. Багрянний); *Юркові трохі лячно й воднораз приємно* (В. Козаченко). Значно рідше цим прислівником послуговуються в науковій літературі та пресі. Однак лексична картотека Інституту української мови НАН України фіксує таке слововживання: *Градоносні хмари є воднораз і грозовими* (3 журналу); *Для прогулянки і*

сиди на повітрі у зимову пору дитину вдягають так, щоб їй було не холодно, і воднораз, щоб і не перегрівалася (3 журналу).

ВОЄННИЙ — ВІЙСЬКОВИЙ. Прикметник *військовий* уживається на означення тих реалій та понять, які стосуються війська, армії, військовослужбовця: *військовий оркестр, військовий поїзд, військове правило, військова дисципліна, військовий одяг. Військова* - перша частина таких складних слів: *вгійськово-навчальний, військово-технічний, військовополонений; військово-морський, військово-повітряний, військово-політичний, військово-польовий.*

Воєнний — той, що стосується війни; пов'язаний з нею: *воєнні операції, воєнна таємниця, воєнна доктрина. Воєнна* — перша частина складних слів, напр.: *воєнно-стратегічний.*

ВОЯК — ВОЯКА — СОЛДАТ. За Словником української мови іменники *вояк, вояка* спільнокореневі і мають основне значення: «той, хто воює, б'ється з ворогом; боєць, воїн». *Вояк* - більш поширене, нейтральне слово; тоді як *вояка* вживається ще й іронічно: так називають поганого, недолугого солдата (із зневагою, осудом) або хлопця, що вдає із себе солдата, вояка (зневажливо або добродушно-насмішкувато).

Словник української мови в і її томах подає слово *вояк* ще й у значенні «рядовий військовослужбовець в армії», кваліфікуючи його як застаріле. Нині його активно вживають для підкреслення урочистого звучання на противагу звичному, буденному, а отже, й стилістично нейтральному *солдат*. Напр.: *Вояки зібралися на плацу для прийняття присяги на вірність Україні* (3 газети).

ВТРАЧАТИ — ГУБИТИ. Ці дієслова синонімічні, часто взаємозамінні, як-от у фразеологізмі *втрачати / губити голову*. Пор.: *як хлопчик, що втратив голову; не з тих, що голову губить.*

Слово *губити* переважає в розмовному стилі. Матеріальні речі, предмети звичайно *гублять*, *загубив олівця, загубив книжку, парасольку, шапку* та ін.

Щодо певних якостей, то їх можна як *губити*, так і *втрачати*, наприклад: *губити / втрачати гідність; губити / втрачати сон, апетит, тепло, легкість, спокій.* У науковому стилі (медичина) доречним є тільки дієслово *втрачати*: *хворий втратив апетит, сон, або втратив багато крові.*

Іменники на позначення часових понять *час, день, роки* сполучаються з обома дієсловами: *Старого любити — тільки дні губити; Не губи часу і не втрачай днів* (Прислів'я). Із причинниками *марно, даремно* сполучається спільнокореневе дієслово ¹*о витрачати*: *марно витрачати час; даремно витрачений час.*

У значенні «занапастити» вживаємо тільки дієслово *губити*, ³*Р-: не губи мене; в очі любить, а за очі губить.*

ГАЛОЧКА — ПТАШКА. Усім відомі вислови *це все для галочки, зробили для галочки, поставити галочку (пташку), заради птички* та ін., які вживають здебільшого в усній напівофіційній виробничій ситуації. Хоч це і поширені оцінні словосполучення зі значенням «зробити щось про людське око і поставити позначку в документі про виконання чого-небудь», однак їх не зафіксовано в жодному із відомих словників української мови. Ці словосполучення наведено у новому «Великому тлумачному словнику української мови» (2001).

Розгляньмо діалог: — *Де мені розписатися?* — *питає пенсіонер поштарку.* - - *Тут, де галочка.* - - *Марійко, хто ж тебе вчив української мови?! Не галочка, а пташка.* Чи має рацію старенький учитель, що так категорично заперечив поштарці?

Серед інших значень слова *галочка* зафіксовано і таке: *розм., перен.* Позначка в документах про виконання чого-небудь: *поставити галочку; заради галочки.*

Слово *галочка* і фразеологізовані сполуки з ним частіше вживаються у мові газет, напр.: *На відміну від попередньої кампанії збори проходили не по-написаному [...] не було, як раніше, загальних і безпредметних розмов, безадресної критики задля «галочки»;* *Тільки не треба формальних заходів для «гялочкм»* та ін. Використовують ці сполуки й письменники у творчій виробничій тематики.

У такому самому значенні вживається в українській мові слово *пташка*. «3. *розм.* Позначка на папері у вигляді двох рисок, що утворюють гострий кут, звернений донизу» (Словник української мови).

Тобто слова *пташка* й *галочка* є синонімами зі значенням «позначка на папері про виконання чого-небудь».

Крім того, як зауважив Г. Удовиченко у «Словнику українських ідіом», серед українських фразеологізмів відповідником до цих слів є вираз *для годиться* — «для ока, про людське око, з міркувань пристойності».

ГАЛУЗЬ — СФЕРА - ДІЛЯНКА - ЦАРИНА - ТЕРЕН. Ці слова об'єднують спільне значення «певна сукупність фактів, явищ, занять, що становлять якусь окрему сторону людської діяльності, людських інтересів», напр.: *Тканини домашнього селянського виробу це доводо будуть існувати по наших мальовничих селах та хуторах як одна з найулюбленіших галузей народного промислу* (О. Воропай); *Гідроенергетика має розвиватися не як галузь бізнесу, а як сфера охорони здоров'я людей* (3 журналу).

Із таким самим значенням вживаються в сучасній українській мові слова *царина, лан, нива, терени* (як переносні): *Жодна царина духовної культури, мислення не відбиває так яскраво історії народу, як література* (3 газети); *Гуртом же, країні,*

до лану освіти, Щоб вихід пошвидше знайти (П. Грабовський); *За п'ятдесят років творчої праці на ниві театрального мистецтва. .. мені довелось створити численну галерею різноманітних сценічних образів* (А. Бучма); *На теренах народної освіти, педагогіки В. Сухомлинський зробив дуже багато* (3 журналу).

Звичайно, помітна різниця у сполучуваності та стилістичних можливостях слів, що входять до першої та другої частини цього синонімічного ряду: *галузь, сфера, ділянка* — слова стилістично нейтральні, а *царина, лан, нива, терени* мають виразне стилістичне забарвлення, надають висловлюванню урочистості, піднесеності, а іноді є засобом іронії.

Досить часто із значенням, що властиве словам такого синонімічного ряду, помилково вживають слово *область* (очевидно, під впливом співвідносного слововживання у російській мові): *Маємо ріст в усіх областях господарства* (3 газети). Літературні норми відповідає речення із словом *галузь*, пор.: *Маємо ріст в усіх галузях господарства.*

ГОСПІТАЛЬ — ШПИТАЛЬ. Це слова-синоніми, що походять від латинського *hospitalis*, але запозичені українською мовою через різні мови-посередники. Перше — через голландську та російську, друге — через німецьку та польську, де втратило початкове *ho-*. У сучасній українській мові *госпіталь* уживається на позначення лікарні для військових і є загальноприйнятим, напр.: *Коли його [Орлюка] перевезли в тиловий госпіталь, він був уже без пульсу* (О. Довженко).

Шпиталь має таке саме значення, що й *госпіталь*, але сфера його вживання вужча. Це слово часто фіксуємо в художньому стилі: *Пам'ятаєш наш саморобний шпиталь на польському фронті?* (В. Штмогильний). Природно звучить слово *шпиталь* у літературі, присвяченій історичним подіям, явищам XV—XIX ст., напр.: *У 1576 році... українське козацтво добилось передачі Трахтемирівського монастиря під шпиталь для поранених та одиноких у старості лицарів* (3 журналу).

У розмовній практиці літніх людей, носіїв південно-західних говорів, можна почути назву *шпиталь* як найменування лікарні. Помітна тенденція активізувати це слово у мові сучасних засобів масової інформації, де ним часто називають також лікарні для цивільного населення.

ГРОМАДСЬКИЙ - ДЕРЖАВНИЙ. Чи доречно вживати слово *громадський* у назві *державної* газети?

Зіставивши лексичні значення та сполучуваність обох слів, ясуємо, що за чинними нормами української літературної мови ни не становлять антонімічної пари, не є взаємозаперечними. Прикметник *державний* утворений від слова *державна* і вживається стосовно явищ, осіб, посад, заходів тощо, які характеризують державу, стан справ у ній тощо: *В князівстві Литов-*

ському всі землі були власністю **державною** (Леся Українка); *Справи державні змусили Президента перервати відвістку* (3 газети).

Державний — так називаємо те, що має важливе значення, держави, може впливати на її устрій, розвиток, культуру, економіку. У такому значенні слово вживається, наприклад, у словосполученнях *Державний Прапор, Державний Гімн, справа державної ваги* тощо. Іноді воно й справді антонімізується, але з прикметником *приватний*, а не *громадський*. Порівняймо з цього погляду словосполучення, без яких нині навряд чи обходиться хоч один випуск газети, теле-, чи радіоовин: *державне /приватне підприємство; державна /приватна торгівля; державний/ приватний сектор; державна /приватна власність не землю*.

Слово *громадський* утворено від *громада*. За Словником української мови, воно має значення «належний усієї громаді; призначений для користування усіма членами громади [тобто, громадянами. — Ред.]». Уживання слова саме з таким значенням має давню традицію, його фіксуємо у творах класиків літератури: *...уся Шевченкова переписка єсть добро громадське, і ніхто не має права держати її у себе в шуфлядці* (М. Драгоманов).

Цим словом широко послуговувалися у ХХ ст., коли популярними і загальнорозумілими були словосполучення *громадське майно, громадський транспорт, громадське харчування, громадська будівля* та ін.

Крім того, *громадський* — це той, «що забезпечує життєдіяльність громади». Тому ми говоримо і пишемо: *громадський діяч, громадське доручення, громадські інтереси* тощо: *Міщанство — це компактна нерухома маса, на якій тримається всякий громадський лад* (В. Підмогильний); *Такими є деякі дані вивчення громадської думки напередодні пленуму Укрпрофради* (3 газети); *Доцільно б створити громадську академію чи центр світоглядно-методологічних досліджень* (3 журналу).

Отже, вживання прикметника *громадський* у назві *державної* і газети — органу місцевої влади, що повинен висвітлювати питання життя громади міста і думку її громадян, — є правомірним.

ГРУЗОВІК — ВАНТАЖІВКА. Слово *вантажівка* останнім часом активно вживається у пресі, на радіо й телебаченні. Ймовірно, своєю популярністю іменник *вантажівка* зобов'язаний художній мові. Так, наприклад, у своїх творах його часто використовував Б. Харчук. Чи запозичив його письменник з народних уст, чи є воно вдалим авторським утворенням — невідомо. Однак слово *вантажівка* стало гідним і милозвучним замінником скалькованого з російського *грузовик*. Його рекомендуємо вживати у всіх сферах, залишаючи для розмовного стилю варіант *вантажка*.

ГУРТОВИЙ — ОПТОВИЙ. У сучасній розмовній мові впровадж останнього десятиліття активізувалося слово *гуртовий* стосовно купівлі або продажу товару у великій кількості. Раніше у Словнику української мови воно подавалося як синонімічне тлумачення до основного торговельного терміна *оптовий*, історія якого у наведеному значенні давня. Зокрема, в історичній довідці «Словника сучасної російської літературної мови» в 17 томах є відомості, що вперше слово *гуртовий* у сполучі *гуртовий продаж* зафіксовано в академічному «Словнику російської мови» (1790). Трохи згодом, у 1801 р., зафіксовано слово *оптовий* у «Новому російсько-французько-німецькому словнику» (ч. II) І. Гейма. В українській лексикографії першою фіксацією прислівника *гуртом* у згаданому значенні відзначився «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1838—1843): «*Гуртомь* оптомь, все разомь. «Купуй гуртомь». Покунай все, сколько есть». Використане у тлумачній частині слово *оптомь* не внесено до реєстру словника.

У «Словнику української мови XVI - - першої половини XVII ст.» (вип. 2000) засвідчено, що слово *гуртовний* (гуртовий, оптовий) вжито у «Документах Львівського Ставропігійського братства» 1638 р. саме у сполучі *гуртовий продаж*.

Українські лексикографи у перекладних словниках фіксували прикметник *гуртовий* наприкінці ХІХ ст.: 1860 р. — «Словник малоросійських ідіом» М. Закревського (обтовою — *гуртовий*); 1874 р. — «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка (оптовий — *гуртовий*); 1893р. — «Словник російсько-галицький» М. Уманця та А. Спілки (гуртовой, оптовой -- *гуртовий*), 1897 р. — «Русско-малорусский словарь» Є. Тимченка (оптовий — *гуртовий*).

Як бачимо, автори наводять до російських відповідників безваріантний еквівалент *гуртовий*. Такий переклад подавав і Б. Грінченко. Уперше синонімію двох слів в українській мові показав Є. Желехівський (в «Малорусько-німецькому словарі» (1886): *гуртовий, гуртовний, обтовий, оптовий*.

Етимологічні словники свідчать, що слово *гуртовий* запозичено з польської мови (ceny hurtowe *гуртові ціни*, sprzedaz hurtowa *гуртовий продаж*). Слова *оптовий* і *гуртовий* об'єднані сенами «спільний», «сукупний», «запас», «багатство», що, власне, закладені в семантиці першого з названих слів. До речі, етимологи ще не можуть однозначно відповісти на питання про походження слова *опт*, що, за О. Преображенським, означає «спільний рахунок, сукупність», «запас», «повнота», «багатство, багатий».

У лексичній картотеці Інституту української мови зафіксовано, що прикметник *гуртовий* в усіх його значеннях вживався частіше у художній прозі. Прикметник *оптовий* активніше використовувався в мові газет як спеціальний термін. Характерно, ³ значення «купівля або продаж товару у великій кількості»

переважно властиве західноукраїнському варіантові літературної мови, пор. у І. Франка: *Він думав про гуртову торгівлю сіллю*.

І нині словом *гуртовий* широко послуговуються працівники торгівлі в західноукраїнських областях: *гуртові ціни, гуртовий ярмарок, гуртовий покупець, гуртова організація* та ін.

Натомість у мові всеукраїнських засобів масової інформації *оптовий* вживається частіше, пор.: *А це більший контраст між магазинами і оптовими торговельними базами міста; Те, що централізовано надходить з оптових баз*.

Очевидно, прикметники *гуртовий* та *оптовий* слід вважати такою синонімічною групою, де перше слово має давнішу історію функціонування в українській мові, як розмовній, так і писемній.

ДАНИЙ — ЦЕЙ. В офіційно-ділових текстах і в науковій мові не виправдано широко вживається слово *даний* у значенні, яке нормативне передають займенники *цей, такий*. Наприклад, замість висловлювань на зразок *дані приклади свідчать, проаналізуймо дані факти* слід використовувати інші, які відповідають стилістичним нормам української мови: *ці приклади свідчать, проаналізуймо такі факти*. Калькою з російського вислову є словосполучення *в даному випадку*, якому відповідає в українській літературній мові у цьому (в такому) разі.

ДЕФЕКТ — НЕДОЛІК. *Дефект* (від лат. *defectus* - недолік) — позначає якусь ваду, хибу, недолік, пошкодження. Основна сфера функціонування книжного слова *дефект* — спеціальна література, наукова термінологія. Воно широко використовується для називання фізичних вад людського організму, напр.: *дефекти на обличчі, дефекти носа, дефект вимови, приховані генетичні дефекти, дефекти міжшлункової перегородки*. Слово *дефект* здебільшого позначає такі вади, хиби, які можна побачити або фізично відчути на конкретному предметі: *Ультразвуковий дефектоскоп безпомилково виявляє найменші дефекти* (3 журналу). Усталеними є вислови *дефект розуму, дефект психіки*. Так само звичними є слововживання *фізичні вади, психічні вади*.

У сучасній українській мові активно функціонують прикметники, утворені від слова *дефект*: *дефектний, дефективний*. *Дефектний* уживається тоді, коли йдеться про ушкоджений предмет, зіпсовану деталь, машину та ін., напр.: *Дефектні огірки утворюються внаслідок неповного запліднення* (3 газети). Значення прикметника *дефективний* - «який має психічні та фізичні вади, ненормальний»: *У його характері було щось дефективне, ненормальне* (3 журналу).

Слово *недолік* може вживатись як синонім до слова *дефект*, напр.: *недолік мови — дефект мови*. Семантика слова *недолік* ширша. Воно позначає недогляди, помилки у якій-небудь справі,!

роботі, діяльності окремої людини або організації, порівняймо відомий вислів офіційно-ділового спілкування *усунути недоліки в роботі*. Щодо людини, її характеру, вдачі доречніше послуговуватися синонімами *вада, Гандж*.

Отже, слово *дефект* позначає переважно відчутні, видимі недоліки конкретних предметів. Тобто для характеристики його зіпсованості, пошкодження певного предмета вживається слово *дефект*, а *недолік* вказує на негативну ознаку, якість чого-небудь: *дефекти агрегату, але недоліки виховання*.

ДЕЩО ПІДВИЩЕНА чи ТРОХИ ПІДВИЩЕНА ВОЛОГІСТЬ. Основне значення займенника *дещо* передає також слово *щось*, напр.: *Вийди, Катре, з хати, Я щось маю розпитати, Дещо розказати* (Т. Шевченко). Сучасні словники фіксують і прислівникове значення слова *дещо* — «трохи», пор.: *Цемент додається до розчину, яким тинькують приміщення з дещо підвищеною вологістю* (3 газети). Проте це слововживання характерне здебільшого для книжних стилів. У розмовній мові бажано використовувати прислівник *трохи*. Отже, перевагу слід надавати зворотам на зразок: *хлопець трохи стриманий у поведінці* та ін.

ДИВНИЙ — ПРЕКРАСНИЙ - ЧУДОВИЙ. У радіопередачі про славетних українських вишивальниць восьмикласник Сашко почув таке: *Ще півстоліття тому у селі Времівці Великоновосілківського району жили дивні майстри вишивки*. «Чим це, — задумався школяр, — дивували майстри односельців? Мабуть, своїм умінням вишивати, вигадувати візерунки, добирати матеріали». Як бачимо, учневі відоме тільки одне значення слова *дивний* — «який викликає подив». Саме таке значення фіксує Словник української мови на першому місці. Напр.: *Та й сон же, сон, напрочуд дивний, Мені приснився* (Т. Шевченко); *...люди помітили дивну схожість між словами різних, навіть територіальна віддалених мов. Звідки б вона взялася?* (А. Матвієнко).

Слово *дивний* у значенні «прекрасний, чарівний, чудовий» використовували й письменники, передаючи емоційне захоплення кимось або чимось, підкреслюючи високу міру вияву позитивної ознаки: *Дивлюся, Мов на небі висить Святий Київ наш великий... О Боже мій милиш Який дивний ти...* (Т. Шевченко); *Ніч була дивна: темна та тиха* (І. Нечуй-Левицький); *Вийшли вранці ми, Дивне місто проти сонця! Всі золочено віконця...* (Ш. Тичина).

Однак сучасна мова уникає такого слововживання. Замість нього у значенні «прекрасний» використовуємо синоніми *чудовий, чарівний, прекрасний*. *Що ж це за чудесний засіб - слово, здатний передавати людські думки, налагоджувати між людьми спілкування?* (А. Матвієнко); *Сучасниці сприймали "Кобринську як обдаровану письменницю, невтомну громад-*
Si

ську діячку і, звичайно, **чарівну** жінку (3 журналу); *Прослуховування мелодійної заспокійливої музики -- прекрасний антистресовий засіб* (3 газети).

ДИЛЕМА — ПРОБЛЕМА — ЗАВДАННЯ. Дилема (від грец. διλήμμα) — означає необхідність вибору між двома можливостями, звичайно небажаними або важко здійснюваними, напр.: *Війна і мир — ця дилема загострилася наприкінці ХХ ст.* (3 журналу). Помилковим є вислів *дві дилеми*, оскільки дилема вказує на наявність тільки двох можливостей однієї дії.

Часом це слово сплутують з іменником *проблема*. Напр.: *Переді мною стояла дилема: де дістати гроші?* Зрозуміло, тут треба сказати *стояла проблема*. Адже саме це слово має уживатися стосовно теоретичного чи практичного питання, що потребує розв'язання, тоді як *дилема* передбачає вибір між двома можливостями. Цю значеннєву різницю треба враховувати у висловах на зразок *проблема війни і миру — дилема війни і миру, розв'язувати складну проблему життя — життя поставило дилему*.

Завдання — це запланована для виконання робота, справа, доручення. Напр.: *У новому фільмі «Арсенал» я значно звузив рамки своїх чисто кінематографічних завдань* (О. Довженко). Найчастіше іменник *завдання* означається такими словами: *невідкладне, важливе, виняткове, конкретне, нездійсненне, непосильне (посильне), складне* та ін.: *Невідкладним завданням є всебічна оцінка впливу існуючих і створюваних підприємств на природу, пошук конкретних шляхів підвищення їхньої екологічної безпеки* (3 журналу).

Отже, *дилема* і *проблема* вказують на необхідність розв'язання проблеми, зокрема шляхом вибору між двома можливостями, а *завдання* стосується виконання окремого обсягу роботи.

ДІЙСНИЙ -- СПРАВЖНИЙ -- ЧИННИЙ. Як свідчить Словник української мови в 11 томах, слова *дійсний* і *справжній* збігаються у значенні «істинний, реальний, що насправді існує». Напр.: *Скільки дійсних випадків, і казок, і кривавих легенд було розказано цієї ночі* (А. Головка); *Зараз справжнє весна, дерева в цвіту, повно квіток* (М. Коцюбинський). У сучасній українській мові в цьому значенні разом з іншими синонімами частіше використовується прикметник *справжній*. Напр.: *Українська команда марила справжніми перемогами* (3 газети); *Реальні можливості перемогти має найчисленніша партія* (3 газети); *Зміна кольору і форми нігтя — достовірна ознака грибкового захворювання* (3 журналу). *Справжній*, окрім згаданого вище, передає такі значення: 1) «непідробний»: *справжній діамант (метал, сплав)*; 2) «взірцевий, досконалий»: *справжній депутат (майстер, приклад)*; 3) «подібний до кого-небудь»: *Не парубок, а справжній сокіл*.

На відміну від загальноновживаного *справжній* слова *дійсний* і *чинний* сприймаються сучасними мовцями як книжні засоби.

Вони виступають у ролі термінологічних синонімів, передаючи значення «який має законну силу, повноважний». Пор.: *Повноваження стануть дійсними (чинними) з 1 січня 2005 року; Ухвала зборів вважається дійсною (чинною), якщо за неї проголосувала проста більшість присутніх*.

Прикметник *дійсний* усталився у термінологічних сполуках *дійсний спосіб, дійсна військова служба, дійсний член Національної академії наук, дійсна вартість, дійсний стан, дійсний капітал* та ін. *Чинний* вживаємо у словосполученнях *чинне законодавство, чинний правовис*.

ДІСТАВАТИСЯ — ПОТРАПЛЯТИ. *Диски з українськими програмами стають філофонічною рідкістю, не діставшись ще до прилавків магазинів* (3 газети). У такому контексті неправильно вживається дієслово *діставатися*. Характеризуючи цим словом неживий предмет, автор хотів образно висловити свою думку і застосував до *дисків* дієслівну ознаку живої істоти — *діставатися*. Проте образність не досягла в цьому разі бажаного стилістичного ефекту. Натомість краще було б сказати: *Диски стають рідкістю, навіть не потрапивши на прилавки магазинів*.

Дієслово *діставатися* (*дістатися*) у значенні «добиратися до певного місця, до певного часу» вживається насамперед стосовно істот, людей: *дістатися до хати, дістались до дому*, напр.: *Надвечір я дістався до самотньої лісничівки, над рікою, серед лісу* (М. Грушевський).

ДІТИ — НЕМОВЛЯТА. Словом *діти* називають, зокрема, дівчат і хлопців молодшого віку. Воно емоційно нейтральне, широкоживане в усній і писемній мові, напр.: *Книга призначена для дітей дошкільного віку* (3 газети).

Варто розрізнити смислові відтінки слів *дитина, маля, немовля. Малям, малятком* можна назвати і зовсім маленьку дитину, і молодшого школяра: *Маля спало солодким сном; Малията і старшокласники працювали на суботнику* (3 газети). *Немовлям* (пестливі форми *немовлятко, немовляточко*) називають грудну дитину, яка не вміє говорити, напр.: *Немовля відразу після народження загортало у кожух і клало на покуття, щоб було багате* (А. Данилюк).

ДОВОДИТИ — ДОКАЗУВАТИ. Слова різняться сферами стилістичного вживання, проте в ХІХ ст. вони не розподібноувалися, пор.: *Я стала змагатися, доводити, що вона помиляється* (О. Кониський) та *Ти знов тихо і поважно доказувала мені, що дрібниці життя мають величезну руйнуючу силу* (Леся "країнка). У наведених фразах дієслова мають значення «переконувати кого-небудь у чомусь». У значенні «підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доказами» сучасна українська літературна мова віддає перевагу Дієслову *доводити*, напр.: *Наука доводить, що життя на*

Марсі існує, але чи єсть там люди і які вони, поки що невідомо (Гр. Тютюнник).

Отже, для розмовного та художнього стилів властиве паралельне вживання дієслів *доводити, доказувати*. Через виразний колорит розмовності, характерний для вислову *доказувати*, він не прийнятний для ділового та наукового стилів.

У книжних стилях послуговуються дієсловом *доводити: доводити до відома, доводити вину, концепцію, непричетність, право, правоту, теорему* тощо. Характерно, що в значенні відповідної предметної дії усталився іменник *докази*, напр.: *Нюрнберзький процес відзначався винятковою бездоганністю і силою доказів* (3 газети); *Один з доказів обертання Землі навколо Сонця -- існування річного паралакса зір* (3 підручника).

ДОЛІ — НА ДОЛІВЦІ. Прислівник *долі* — звичне українське слово, що має значення «вниз» або «вниз», напр.: *Сонце ще в небі, а долі земля вже в сутінках довгих тіней; спустилася долі з гори на зелений луг.*

Сидіти долі — «сидіти вниз», а ще — «сидіти на землі», «сидіти на долівці» (залежно від того, у приміщенні чи поза приміщенням).

Падати долі — значить «падати вниз», «падати додолу», а ще — «падати на землю» (поза приміщенням), «падати на долівку» (в приміщенні).

Долівкою називають утрамбовану, вирівняну й помазану глиною землю в приміщенні. Як правило, *долівка* пов'язана з сільською хатою. Трапляється й розширене вживання цього слова, коли *долівкою* називають будь-яку підлогу (напр., кахляну, цегляну тощо). А дехто переносить цю назву на інші подібні види поверхонь, напр., асфальтове покриття, бетонний настил тощо. Ось кореспондент пише: *Побував [я] у підземному переході до станції [метро] «Святошмн». Здавалося б, про яку торгівлю може йти мова в переході! Однак безпосередньо на долівці викладені овочі й фрукти, домашні ковбаси.* Підземний перехід — це певною мірою приміщення, але точніше було б сказати: *безпосередньо під ногами (біля ніг)*. Можна було б ужити й прислівник *долі: Безпосередньо долі викладені овочі й фрукти.*

ДОМАГАТИСЯ - ДОБИВАТИСЯ - ДОСЯГАТИ. Перелічені дієслова називають волевиявлення людини, зусилля суспільства з метою досягнення певних результатів. Загальнолітературна норма з двох близьких за значенням синонімічних слів *домагатися* (порівняймо споріднене дієслово *могти*) і *добиватися* віддає перевагу першому як стилістично нейтральному, однак багато важить усталена сполучуваність, пор.: *домагатися прав, волі, домагатися поліпшення успішності учнів, але добиватися високих урожаїв, добиватися завершення будівництва, добиватися слова від когось* та ін.

Досягти активно сполучається з абстрактними словами, найменуваннями різноманітних понять на зразок *культура (наука, галузь, торгівля і под.) досягла розвитку*. Воно характеризує також діяльність окремої особи (осіб): *учений досягнув поставленої мети, автор досягнув значної майстерності*. Як правило, це дієслово виступає у формі доконаного виду, тобто вказує на завершений процес. Найчастіше воно сполучається зі словами *мета, результат* або їхніми синонімами. *Добиватися* звичайно передбачає поєднання із словами конкретної семантики. Стилістично це дієслово позначене розмовністю. Наприклад, у контексті *Кожна людина повинна знати тисячолітню історію і культуру своїх предків, їх мову. Як цього добитися! Образно кажучи, треба «занурити» людину в національне середовище, яке повинно бути для неї природним* (3 журналу) замість *добитися* варто було б використати дієслово *досягти*.

ДОСИТЬ — ДУЖЕ. Прислівник *досить* часто вживається недоречно, як, скажімо, в такому тексті: *Не всі господарі приватних будинків подбали про належну підготовку опалювальних печей. І це обходиться для них досить недешево* (3 газети). Слово *досить*, сполучаючись із прикметниками, прислівниками, має вказувати на високий ступінь, велику міру або велику кількість чого-небудь: *Не вважаючи на погляди гостей, вона так само спокійно підняла великий і досить тяжкий цебер* (В. Винниченко). Порівняймо також: *досить огрядний чоловік; досить міцно стис руку; досить далеко відійшов від гурту*. Ось чому в наведеному вище реченні правильніше було б сказати: *обходиться досить дорого*, оскільки йдеться про високий ступінь вияву ознаки. Слово *досить* властиве насамперед книжній мові, а в розмовному або публіцистичному стилях його заступає прислівник *дуже*.

ДОТРИМАТИ, ДОДЕРЖАТИ СЛОВА чи СТРИМАТИ СЛОВО? Словники подають різні звороти із цим значенням. Наприклад, у «Словарі...» за ред. Б. Грінченка: *додержати, дотримати слова*; у «Словнику...», укладеному Уманцем і Спілкою: *стояти на слові, додержати, витримати — додержав слово*; у Російсько-українському словнику (1937): *додержати (чого), справдити (що)*. Зворот *справдив своє слово* є у «Словарі...» за ред. Б. Грінченка.

У Словнику української мови в 11 томах знаходимо: *додержувати (додержати) [свого] слова; справдити (стримати та ін.) І своє] слово*. Рідше в цьому значенні вживається *додержати умову*, тобто «дотримуватися умови». Крім того, є звороти *дотримував обіцянку, дотримав слова, обіцяла... посилати [листівки], але й того не дотримала*.

«Фразеологічний словник української мови» (1993 р) фіксує шкільки словосполучення *держати (тримати) / здержати (стримати) слово, держатися слова, додержувати (дотримувати) / додержати (дотримати) [свого] слова*.

«Російсько-український словник» (1968) рекомендує як нормативні тільки *дотримати (додержати) слова*, а ще додає й розмовний зворот *спевнити слово*, визначаючи його можливим для побуту, художньої літератури й под. Цей словник відбив тенденцію повоєнного періоду розвитку лексичного складу української мови: дієслово з коренем — *держ-* відійшло на другий план і поступилося дієслову з коренем *-трим-*. Саме воно зайняло панівне становище у відповідному синонімічному ряду.

Стосовно *дотримати — стримати*, то цілком очевидна роль дієслівних префіксів, що надають слову різних семантичних відтінків. Адже *стримати* — це насамперед російське *удержать*, тобто не дати розвинутися, посунути далі; залишити на місці, в тому самому положенні, стані тощо. *Стримують* когось від чого-небудь: *стримати батька від удару, стримати сльози, стримати поривання до чогось* та ін.

У дієслові *дотримати* підкреслюється тривалість дії, стану відповідно до початкової стадії. Воно забезпечує стилістичну можливість вираження необхідного значеннєвого нюансу: слово (обіцянка, клятва і под.) залишається таким, як було сказане (висловлене) спочатку. Слово (обіцянку, клятву тощо) не замінили іншим, не зламали.

Отже, за норматив приймаємо рекомендацію «Російсько-українського словника»: *дотримувати (додержувати, додержати) слова (обіцянки, клятви та ін.)*. Решта варіантів вислову можливі в побутовому вжитку, в художніх та публіцистичних творах, у виступах як такі, що позначають багату стилістичну палітру української мови.

ДРІБНІ ГРОШІ — ДРІБ'ЯЗОК. В українській мові термін *дрібні гроші* вживається на позначення розмінної монети (пор. рос. *мелочь*).

Дріб'язок — це щось незначне (предмет чи справа), що не має вартості. Вживаючи слово *дріб'язок* щодо грошей, маємо на увазі їх незначну, мізерну суму, а не гроші як такі. Наведемо приклад діалогу: — *У тебе є гроші!* — *Тільки якийсь дріб'язок лишився, усе витратив.*

У цьому разі *дріб'язок* — дуже мала сума грошей, хай навіть паперових. А коли говоримо про розмінну монету, безвідносно до суми, треба вживати словосполучення *дрібні гроші*, або субстантивовану форму *дрібні*. Ця назва відповідає за змістом фінансовому терміну *розмінна монета*: *Розмінна монета використовується для розрахунків за товари вартістю до 1 гривні* (З газети). У побуті ще кажуть *дрібняки*. Не так давно в обігу були *срібнячки, срібняки* (монети з срібла, його сплавів), *мідяки* (монети з міді або ті, що кольором нагадують мідь).

ДРУГИЙ — ІНШИЙ. У мовній практиці часто звертаються до парної конструкції з *одного боку* — з *другого боку*, щоправда у варіанті з *одного боку* — з *іншого боку*, Напр.: **З одного**

боку, план заготівлі овочів у районі виконано, а з Іншого боку, торговельна мережа родинию не забезпечена (З газети). Зіставляються два факти, тісно пов'язані один з одним: наявність *одного* мала б забезпечити й наявність *другого*. Саме *другого*, а не *іншого*, оскільки зіставляються лише два факти, дві сторони, два явища. Зіставна конструкція з *одного боку* - з *другого боку* так і закріпилася у мові як цілісне поняття, в якому один протиставляється тільки *другому*.

Уживаючи *інший*, передбачаємо його протиставлення *цьому, такому*: *Цей холодильник мене задовольняє — інший мені не підходить; Такий фільм сподобається глядачеві — інший не матиме успіху.*

Особливо виразна двозначність слова *інший* тоді, коли йдеться про конкретні парні предмети, порівняймо правильну фразу: *В одній руці хлопець держав книжку, в другій — кінокамеру* і неправильну: *В одній руці хлопець держав книжку, в інший - кінокамеру*. Рук усього дві, тому правильно було б сказати — *в другій*. Ще приклади: *Одне око було заплющене, друге дивилося насторожено; Один берег річки був крутий, другий пологий.*

Хіба не дивно звучить така фраза: *! одну й іншу дочку батько видав заміж!* Ніби йдеться про якусь різницю між дочками, а тим часом логіка підказує, що батько видав заміж і одну і другу дочку.

Пам'ятаймо, що нормативна лише парна конструкція з *одного боку* — з *другого боку*, причому останнє слово можна і не повторювати.

ДРУЖНИЙ — ДРУЖНІЙ. Ці слова мають різне значення, і все-таки їх плутають. Запам'ятаймо, що *дружний* походить від *дружити* і має значення «згуртований»; «такий, що відбувається погоджено, злагоджено, у згоді». Наприклад, *дружний колектив, дружна робота, дружні сходи буряків* (тобто «такі, що з'являються швидко, одночасно»).

Прикметник *дружній* походить від *друг* і пов'язаний з усім, що виражає прихильність, довір'я, дружелюбність, доброзичливість, засноване на дружбі. Напр.: *дружнє слово, дружня усмішка, дружня підтримка, дружній візит.*

Отже, вислів *дружній виступ проти негідного вчинку* логічно суперечливий: проти чогось негативного виступають *дружними зусиллями, згуртовано*.

ДУМА — МИСЛЬ — ДУМКА — РОЗДУМИ. Ці слова по-різному характеризують вияви розумової діяльності людини.

В усній та писемній мові поширеною є форма множини слова *дума* — *думи*. *Думи* — це те саме, що й *роздуми*, але різняться ці Іова сферами побутування: перше частіше вживається в особистій мові, а друге — в наукових текстах. *Думи*, як правило, ають узвичаєні епітети *важкі, гіркі, невтішні, безрадісні, чорні*, «*Умні, невідрадне*, напр.: *Чорні думи облягли хмарами горде*

чоло (І. Нечуй-Левицький); / *клятих дум мене бентежить рій* (М. Зеров).

Іменник *думи* належить до традиційного поетичного словника, де виступає з прикладками *споглади-думи, думи-мрії*. Це слово активно сполучається як із прикметниками присвійного значення, так і з родовим приналежності: *удовині думи, дівочі думи, думи дитячі, дума козацька, думи хлібороба; думи вільного народу; думи, сподівання, інтереси і потреби людей*.

До слова *дума* близький за значенням іменник *мисль*. Сфера його вживання — публіцистичні, художні тексти, напр.: *Коли г/ народу відбирають меч, народжується інша зброя — мисль, яку несуть у народ вчені, письменники* (3 газети). *Мислі* можуть бути *чорними, важкими, темними*. Можна також сказати *добра людська мисль, благородні мислі*. І все-таки слово *мисль*, на відміну від *дума*, конкретніше; воно виражає більш-менш визначену розумову діяльність, характеризує духовне життя, дії конкретної людини. Крім того, цей вислів стилістично забарвлений. Відомі фразеологізми з іменником *мисль* на зразок *мати на мислі* «думати про кого-, що-небудь», напр.: *Думаю, що навряд чи я скінчу коли хоч половину того, що маю на мислі* (Леся Українка).

У науковій, офіційно-діловій мові термінологічного значення набув іменник *думка*: *філософська думка, наукова думка*. Це слово стилістично нейтральне: *Чернігівський літопис є важливим джерелом та цікавою пам'яткою української історичної та суспільно-політичної думки того періоду* (3 журналу).

Слово *роздум(и)* теж характеризує розумову, пов'язану з мисленням, діяльність людини, але називає воно насамперед процес думання, міркування конкретної особи. Зі словом *роздуми* звичайно пов'язується уявлення про думки, глибокі міркування над складними, болючими питаннями, напр.: *Він, викинувши з голови всі ті роздуми, які мучили його, швидко закрокував до своєї хати* (Гр. Тютюнник).

Оскільки сам процес розмірковування окреслений у часі, узвичаєними є такі вислови: *не мати часу для роздумів, хвилинка роздумів, довгі роздуми*. Процес роздумування супроводжує різноманітні дії людини, характеризує її стан, вдачу, схильність заглиблюватись у власні думки: *згодився без роздумів, стояти в роздумі, людина схильна до роздумів*.

Позначаючи інтелектуально-аналітичну діяльність людини, *роздуми* найчастіше стосуються прочитаного, побаченого. Тому цим словом називають також твір або частину твору, в якій автор висловлює свої думки, переживання, почуття. В українській літературній мові набули поширення прикладкові словосполучення *фільм-роздум, стаття-роздум, монолог-роздум*.

ЖАРИТИ — СМАЖИТИ. Основне значення синонімічних дієслів *жарити* і *смажити* — «готувати їжу з жиром на вогні, на жару без використання води», наприклад: *Жар, мати, ка-*

пустицю, жар, мати, буряки... (3 народної пісні); *В кухні горить вогонь, варять і смажать* (І. Франко).

Як засвідчує мовна практика, дієслово *смажити* повністю витіснило із книжних стилів *жарити*, наприклад: *Смажать вергуни у гарячому смальці, викладають на тарілку і посипають цукровою пудрою* (3 журналу); *Оладки смажать на добре розігрітому вершковому маслі* (3 журналу); *Яловичину нарізають пластинами і обсмажують з усіх боків...* (3 газети). Дієслово *жарити* здебільшого властиве розмовно-побутовому та художньому стилям, де вживається паралельно зі *смажити*.

У побуті страви із м'яса часто називають *жарке*. Це народно-розмовне слово засвідчує лексична картотека Інституту української мови НАНУ: «[Пистина Іванівна:] — *Виймай жарке та давай. Вони і до світу не скінчать* (Панас Мирний). Однак ще у XIX ст. українські письменники надавали перевагу іменнику *печеня*: *Килина поставила на стіл печеню й солоні огірки* (І. Нечуй-Левицький). Словник української мови в її томах тлумачить слово *печеня* так: «м'ясна страва — запечене або смажене м'ясо». Напр.: *Печеню можна приготувати з баранини, яловичини, свинини, птиці тощо* (3 журналу); *Споживають печеню з грибами, капустою, помідорами* (3 журналу).

Отже, в сучасній літературній мові стилістично нейтральними, нормативними є дієслово *смажити* та іменник *печеня*, що мають давню традицію вживання.

ЖИТЕЛЬ — МЕШКАНЕЦЬ. Крім слова *житель (жителі міста, жителі морів, місцеві жителі)* у сучасній українській літературній мові помітна тенденція активно вживати синонім *мешканець*.

Слово *мешканець* (запозичене з польської) усталилося насамперед як назва особи, що займає якесь приміщення для житла: *мешканці будинку, мешканці квартири, мешканці поверху* та ін. Проте останнім часом слово *мешканець* активізувалося і як назва особи, що живе в певному місці (тобто в значенні «житель»): *мешканці Києва, мешканці сільської місцевості*.

Мешканці можна сказати і про тварин, які населяють певну місцевість: *мешканці лісу, мешканці морів, мешканці пустелі*. У цих значеннях у сучасній літературній мові слово *мешканець* майже витіснило слово *житель*, пор.: *Мій брат — мешканець Цього будинку*.

ЖИТЛО — ЖИТЛОВИЙ — ЖИТЕЛЬ. У словниках 80-и-х років спостерігається утвердження прикметника *житловий*. У значеннях «пов'язаний із житлом» та «придатний для життя». Тобто із сучасної літературної практики витіснено прикметник *жилий*, якому словники попередніх десятиліть відводили окреме значення «обжитий, заселений, такий, у якому живуть люди» (*жила кімната, жилий куток*). Оскільки прикметник *житло-*

вий структурно і семантичне пов'язується з іменниками *житель*, *житло*, передаючи при цьому різні відтінки значень, а *жилий* не підтверджується словотвірними можливостями української мови і в усіх можливих словосполученнях допускає синонімічний прикметник *житловий*, останній усталився як єдино правильний термін.

Нормативними є словосполучення на зразок *житлова площа* (*житлоплоща*), *житлове будівництво*, *житлова комісія*, *житлове право*, *житлова норма*, *житлове управління*, *житловий фонд*, *житлова кімната*, *житловий масив*.

ЖІНКА - ДРУЖИНА - СУПРУГА. Слово *жінка* належить до широковживаних у сучасній українській літературній мові. *Жінкою* називають будь-яку особу жіночої статі, дорослу людину, на відміну від маленької дівчинки, а також заміжно особу, напр.: — *Галю, будь мені жінкою та й поїдьмо зі мною, - каже козак* (Марко Вовчок).

Синонімом до іменника *жінка* є слово *дружина* — «заміжня жінка стосовно до свого чоловіка», напр.: *Була у нього [у воєводи] молода, дуже гарна дружина, яку він беріг, як своє око* (Легенди і перекази); *Дружина є берегинєю домашнього вогнища, основою міці і злагоди родини* (3 газети).

В історичних творах, прислів'ях, приказках натрапляємо на слово *супруга*! *Так, беремо ми в юності супругу, Проте її не знаємо тоді. І лиш в тривогах, втратах і біді На схилку днів пізнаємо в ній друга* (І. Кочерга). Слово *супруга* є нормативним у російській мові, де воно позначене відтінком книжності, офіційності. Саме так воно сприймається і в розмовній російській мові.

Літературно-нормативними в сучасній українській мові є слова-синоніми *жінка*, *дружина*, що мають незначну стилістичну різницю: назва *жінка* — стилістично нейтральна, звична в розмовній практиці. Назва *дружина*, крім розмовної практики, вживається також в офіційно-діловому спілкуванні, в урочисто-піднесених ситуаціях. Похідні слова *подружжя*, *подружній* засвідчують продуктивність відповідної основи в сучасній мові.

ЗАБОРОНЕНИЙ — ЗАБОРОНЕНО. Ці слова нагадують написи в громадських установах, транспорті, де нас, наприклад, попереджають: *Стороннім вхід заборонено*. Можлива й інша граматична форма: *Стороннім вхід заборонений*. Форма на **-но** фіксується тільки у сполученні з неозначуваною формою дієслова: *палити заборонено; входити заборонено*.

Такі вислови мають стилістичний відтінок книжності, офіційності.

ЗАВБІЛЬШКИ — ЗАВДОВЖКИ. Як можна передавати українською мовою поняття величини (розміру) та окремих її вимірів (висоту, глибину, довжину, ширину, товщину)?

У сучасній літературній мові для цього можуть уживатися паралельні граматичні форми, що стилістично збагачують мову.

Так, про висоту якогось предмета можна сказати: *Вишня заввишки три метри; Вишня висотою три метри; Вишня висотою в три метри*.

Як бачимо, паралельно використовуються іменник в орудному відмінку з прийменником чи без прийменника і прислівник, утворений від цього іменника за допомогою префіксів *за* + *в* та суфікса **-км**. Пор. співвідносні з іменниковими сполуками прислівники *заввишки*, *завглибки*, *завбільшки*, *завтовшки*, *завдовжки*.

Прислівник *завбільшки* (рідше — *завбільш*, *убільшки*) є нормативним для усіх стилів української літературної мови і виступає у складі словосполучень:

а) *завбільшки з + іменник: ...невеличкий, з долоню завбільшки пакуночок* (М. Стельмах);

б) *завбільшки, як + іменник: Гончарі заставили горшками таке місце завбільшки, як наш базар* (І. Нечуй-Левицький);

в) *завбільшки в + іменник: ...висіла племба і замок завбільшки в добрий чоловічий кулак* (О. Гончар).

Іменник *величина* вживається в кількох значеннях: як математичний і філософський термін (*постійні величини, класові величини* та ін.), і як слово, за допомогою якого можна визначити розміри предметів та явищ. У такому разі *величина* в орудному відмінку входить до складу названих словосполучень і є синонімом до прислівника *завбільшки*. Напр.: *возик величиною з жука*, пор.: *завбільшки з жука*.

Іменники *обсяг*, *розмір* мають спільні загальні значення величини. В окремих випадках вони синонімічні прислівникові *завбільшки*.

Так, слово *розмір*, крім кількох вузьких (термінологічних) значень (розмір вірша, розмір вальсу і под.), може характеризувати предмет за одним чи всіма вимірами і вказувати на величину. Однак замість іменника *величина* або прислівника *завбільшки* він може вживатися тільки тоді, коли характеризує конкретні предмети і виражає наближену чи порівняльну характеристику цього предмета: *Він [дід] ловив у давні часи сомів такого розміру, що теперішні соми — просто ліліпути* (О. Донченко).

Іменник *обсяг* загалом відповідає значенню слова *об'єм*, зрідка вживається для вираження розміру за величиною. Здебільшого це слово синонімічне іменникам *розмір* та *об'єм*, особливо тоді, коли йдеться про неточну, приблизну величину. Напр.: *Оповідання розміром трохи більше трьох аркушів друку*.

Іменник *висота* в орудному відмінку однини вживається, як фавило, в науковому стилі для позначення точних вимірів (*трикутник висотою... звук висотою... тощо*).

Прислівник *заввишки* притаманний різним стилям сучасної української літературної мови для вираження точно визначеної висоти предметів. Для цього використовуються словосполучення- в яких слово *заввишки* лише вказує, за яким виміром харак-

теризується предмет, а тому вживання його може бути необов'язковим. Напр.:

- а) заввишки з + іменник: *заввишки з людини; метрів із двадцять*;
- б) заввишки в + іменник: *заввишки в ріст високого чоловіка*;
- в) заввишки на + іменник: *на зріст людини заввишки*;
- г) заввишки, як (наче) + іменник: *заввишки, наче п'ятиріч на дитина*;
- д) заввишки *мало не* + іменник: *мало не в півтора метра заввишки*;
- е) чітко визначена висота; у такому разі у словосполученні не вживається прийменник: *...стіни навкруги садиби змурував Три сажени заввишки* (М. Рильський).

ЗАВГЛИБШКИ - ГЛИБИНОЮ. Іменник *глибина* у формі орудного (*глибиною понад двадцять верст*) та родового відмінків (*на півтора аршини глибини*).

Прислівник *завглибки* (*углибки, углиб*) властивий усім стилям української мови, синонімізується із формами *глибиною, глибина, на глибину* і може заступатися ними (*завглибки в двісті метрів; глибиною в шістдесят метрів*).

ЗАВДОВЖКИ - ДОВЖИНОЮ. Іменник *довжина* у словосполученні має форму родового відмінка без прийменника і знахідного відмінка з прийменником *в(у)*; *кілька метрів довжини; на одинадцять верст у довжину*.

Прислівник *завдовжки* (*завдовж, уподовж, удовж*) сполучається з іншими словами для вираження точно або приблизно окресленої довжини предмета: *завдовжки + іменник; завдовжки в + іменник; завдовжки на + іменник*. При цьому прислівник не заступається формою орудного відмінка від іменника *довжина*, вживаної лише як термін: *чотири метри завдовжки; завдовжки в долоню; верст на десять завдовжки; метрів на три завширшки і з кілометр завдовжки*.

ЗАВЖДИ — ЗАВШЕ. Обидва ці прислівники властиві українській літературній мові і збігаються у значенні «постійно, повсякчас; у будь-який час» або ж «навіки, довічно». Розрізняються стилістичним уживанням: *завжди* -- стилістично нейтральне слово, а сфера вживання *завше* — частіше розмовний, художній стилі: *У мене чари завше готові — біле личко, чорні брови...; В нашій світлиці, я знаю, завше неділя була*.

Для одних мовців звичніше слово *завжди*, для інших — *завше*. Це залежить від мовного оточення, зокрема й діалектного, від розмовної традиції. Останнім часом слово *завше* активно поширилося в поетичній, публіцистичній мові.

Не зовсім доречним є прислівник *завше* у книжних стилях - науковому, офіційно-діловому. Як порушення сучасної літературної норми сприймається його вживання в такому контексті:] *Кількість елементарних частинок не завше однакова*.

ЗАВІРЯТИ — ЗАСВІДЧУВАТИ. Ці два слова, на перший погляд, сприймаються як взаємозамінні. Проте кожне з них має свій традиційний відтінок у значенні, що й визначає правильність його вживання.

Більшою сферою поширення характеризується слово *засвідчувати*, яке у сполученні, насамперед з іменниками, повідомляє про щось і підтверджує його правдивість: *засвідчувати словаці, засвідчувати справами, засвідчувати паспортом особу людини, засвідчувати документальними джерелами походження народу*; напр.: *Паспорт є основним документом, який засвідчує особу громадянина* (3 газети); *Іноземні джерела засвідчують, що тоді [у праслов'янські часи] вважалося неможливим розпочинати перемови, не наївшись і не напившись доскочу* (3 журналу). У таких випадках слово *завіряти* не вживається.

В офіційно-діловому спілкуванні досить поширені вислови: *засвідчувати підписами постанову* (неправильно говорити *завірити підписом*), *засвідчити печаткою відповідність оригіналові* тощо. Такі словосполучення традиційні для української літературної мови: *...виявилось, що в старости нема печаті, а старшина з писарем так-таки десь і поділися, — а вони повинні засвідчити постанову* (Б. Грінченко). З таким самим значенням слово *засвідчувати* зафіксоване і в «Словарі...» автора.

Завіряти тлумачиться як *увірять, увірить*, тобто *запевняти*. Таке значення було для нього основним довгий час, пор.: *- Дід, кажу вам, мав чуле серце: часом, щоб заспокоїть бездольного, то і завіряє, і збреше* (О. Стороженко).

Проте в сучасній літературній мові помітна тенденція унікати подібного слововживання й використовувати синонім «запевняти».

ЗАГАЛЬНИЙ — СПІЛЬНИЙ. В одній ліричній пісні є слова: *Щастя — це загальні мрії золоті*. Чи можна назвати мрії закоханих загальними? Ні, вони *спільні*, бо належать двом, напр.: *У ці дні дівчата в полі, на житах, роблять спільний обід - тризну в честь русалок* (О. Воропай).

Загальний і спільний збігаються у значенні «такий, що охоплює всіх, стосується всіх»: *загальна (спільна) розмова, загальне (спільне) засідання, справа*, напр.: *Вся повнота влади на Січі належала загальній раді, до якої входили всі козаки* (3 газети). Зовсім інше значення має прикметник *загальний* у такому контексті: *До кожної дрібниці ти доконче мусиш підвести якусь загальну базу* (В. Підмогильний). Йдеться тут про загальний як протилежний до змісту прикметника конкретний.

Отже, в сучасній українській мові вживаються усталені словосполучення на зразок *загальне положення, загальне правило, загальне право* (поширюється на всіх) *обирати і бути обраним, загальні збори*, але *спільне прагнення жити в злагоді й спільні мрії, спільні турботи*.

ЗАКАЛЯТИСЯ — ГАРТУВАТИСЯ. Часом нерозрізнення значень близьких за звучанням українських та російських слів призводить до мовних курйозів. Наприклад, в українській мові дієслово *закаляти* (*закалятися*) має значення «забруднити (забруднитися)», замазати чим-небудь: *Повабились наші На мову лукаву, Затоптали, закаляли Козацькою славу* (П. Куліш). Щоправда, в такому значенні його частіше вживали в літературній мові XIX ст., проте і в мові письменників старшого покоління воно має назване значення, пор.: *Іона знає нарядитися та з ким-небудь поцокотити, а він -- часом і коло печі свої руки каляє, горшки соваючи* (П. Мирний). Із прямого значення розвинулося й переносне: *каляти* «укривати ганьбою, неславити кого-, що-небудь»: *Ледачого... не займай — і сам себе не каляй* (П. Гулак-Артемівський). Однак у сучасній українській літературній мові звузилася сфера вживання названого дієслова і співвідносних з ним граматичних форм. Тому й натрапляємо на оцінні контексти щодо неправильного використання дієслів.

Наведемо приклад: — *А ось тут ви пишете: «Закаляти волю». Так не можна... Закаляти чоботи в болоті — це бувас. Бачите, в російській мові це слово має зовсім інший зміст. Саме його ви, певно, і мали на увазі* (С. Журахович). Той інший зміст в українській мові передають слова *гартувати, загартовувати* та інші з коренем *гарт*.

Стрили, залізо, сталь *гартують*, тобто раптовим охолодженням розжареного металу надають металевим виробам особливої твердості, пружності, міцності: *Залізо загартовували і в старовину* (З журналу); — *Добрі, сину, ножі будуть На святеє діло. Ходім з нами у Лисянку Ножі гартувати* (Т. Шевченко).

Переносно *гартувати, загартовувати, загартувати* означає «виховувати моральну і фізичну стійкість, витривалість у боротьбі з труднощами».

Зворотні дієслова *гартуватися, загартуватися* означають «зміцнюватися взагалі, ставати монолітним, стійким». Звідси *гартування, гартувальний, гартований, гартувальня, гартівник* та ін., напр.: *Буду зброю лаштувати — меч-гартованець кувати* (Н. Забіла).

ЗАКІНЧИТИ — ЗАВЕРШИТИ. Дієслово *закінчити* називає кінець різноманітних дій, видів роботи, діяльності, відрізка життя, навчання людини тощо, напр.: *Тільки друга нічна зміна сторожі закінчувала свою варту* (С. Скляренко); *Хочу закінчити це хоч одно оповідання* (М. Коцюбинський). Фразеологізм *закінчити життя (вік)* означає «померти».

Подібне змістове наповнення має дієслово *завершити* «довести виконання, здійснення чого-небудь до остаточного кінця, закінчення».

Розрізняються названі дієслова стилістичним колоритом: порівняно з нейтральним або звичним у розмові дієсловом *закінчити* його синонім *завершити* позначений книжністю, високим поетичним звучанням, напр.:

А потім щось завершить не дали.

А потім запідозрили в крамолі.

А потім зацькували, довели...

І що митцю лишилося від долі? (Л. Костенко).

ЗАЛУЧАТИ ДО ЧОГОСЬ - ПРИЛУЧАТИСЯ. Чи можна так сказати: *До виставки залучилися фірми Прибалтики, Росії, Білорусі?*

Відомо, що *залучати до чогось* може тільки хтось, тобто людина. *Залучають* до виконання якоїсь дії, до участі у чомусь, *залучають* до якогось гурту, до організації тощо. *Залучають* також худобу до двору, відокремивши її від череди; *залучають* якийсь матеріал до свого дослідження. У всіх випадках діюча особа сама себе ні до чого *не залучає*, а лише когось або щось: *залучається молодь на будівництво, до участі в змаганнях, у виборах, залучається хтось до гурту, залучається якийсь факт на підтвердження якогось положення* та ін. Якщо ж мова про діючу особу, тоді звертаються до іншого дієслова — *прилучатися*: *він прилучається до роботи (до гурту), він прилучився до рибалок і под.*

Отже, слід сказати: *До виставки прилучилися фірми Прибалтики, Росії, Білорусії.*

ЗАПРОВАДЖУВАТИ УПРОВАДЖУВАТИ. Розрізненню значень цих слів можуть допомогти їхні російські відповідники. Так, *упроваджувати* - це «внедряють»: *упроваджувати механізоване доїння, впроваджувати насіннєву культуру*. А *запроваджувати* - це «вводить»: *запроваджувати 8-годинний робочий день; запроваджувати в життя, у практику*. Хоча можливе також слововживання *запроваджувати у виробництво, запроваджувати машини*. Отже, *запроваджувати* -- це «внедряють» і «вводить», а *впроваджувати* — лише «внедряють».

ЗАСЛУХАТИ - ПРОСЛУХАТИ - ВИСЛУХАТИ. Слово *заслухати* вживається стосовно офіційних повідомлень, дозвідей на зборах, засіданнях, конференціях: *заслухали кандидатів у депутати, заслуховують звіти про участь у проекті*.

Одне із значень дієслова *прослухати* — «слухати що-небудь ючатку до кінця»: *прослухали коротку інформацію науковця-працівника, прослухали лекції, прослухали оповідку, прослуховувати магітофонний запис*.

Отже, *заслухати* чи *прослухати інформацію, оголошення* -•оидва вислови правомірні, але передають різні відтінки змісту.

Загальніше в офіційних ситуаціях звучить словосполучення з ! дієсловом *заслухати*, напр.: *треба заслухати інформацію про \ олімпіаду*. Дієслово *прослухати* стосується здебільшого ситу а-]

Отож, будьмо уважні до українського ділового спілкування під час захисту дисертацій.

ЗИЙ, ЗИЗООКИЙ - КОСИЙ, КОСООКИЙ. Це синонімічні пари слів, що називають фізичну ваду очей.

Словник української мови в 11 томах кваліфікує прикметники *зизий, зизоокий* як діалектні. Вони активно функціонували у розмовній практиці та художній літературі в ХІХ -- на початк; ХХ ст. Словами *зизий, зизоокий* послуговувалися О. Кониський, Марко Вовчок, І. Франко, Л. Мартович. Наявні вони в «Словарі...» за ред. Б. Грінченка. Натрапляємо на них також у творах О. Ільченка, П. Панча, І. Вільде, О. Іваненко, О. Донченка, М. Стельмаха, П. Загребельного, Вас. Шевчука. Відомі фразеологізми української мови на зразок *зизим оком (зизом) дивитися на кого (накривати кого) із значенням «косити, скошувати очі», а також «кидати косі погляди, виявляючи незадоволення, недобррозичливість»,* напр.: *Панич теж приїхали. Не той молодший, а старший, той, що дивиться зизом* (Н. Кобринська); *Не до смаку це припало Мамаєві. Бачу, зизом поглядає на самого князя* (О. Ільченко).

Від слів *зизий, зизоокий* утворені абстрактні іменники *зиз, зизоокість*. Неповну міру вияву ознаки передає прикметник *зизуватий*: *Зизувате Спиридонове око блукало по стіні* (О. Ільченко). У художньому стилі ХХ ст. активізувалися прикметники *косий, косоокий, косуватий*: *Федір Петрович весь час дивився спідлоба — він був косоокий* (Ю. Збанацький); *Мов зараз я бачу перед собою твоє широке обличчя і чорні твої, як антрацит, трохи косувати очі* (О. Донченко). Як свідчать приклади з художньої літератури, слово *косий* може характеризувати і форму, і розріз очей, не маючи нічого спільного з фізичною вагою, напр.: *Лі Юнк-Шан, косоокий, ...як всі китайці, сидів на горбочку, жував чорний хліб...* (Мирослав Ірчан).

Хоч у розмовно-побутовій і художній мові звична синонімія прикметників *зизий, зизоокий* — *косий, косоокий*, проте у книжних стилях усталилися як терміни слова *косоокий, косоокість*, напр.: *Корекція зору в косооких дітей починається зі спеціальних тренувальних вправ* (3 журналу); *Косоокість — відхилення зорової осі одного з очей від спільної точки фіксації при відсутності бінокулярного зору* (3 газети).

ЗМІСТ — ЗНАЧЕННЯ — СУТЬ — СУТНІСТЬ — СЕНС.

Названі синоніми об'єднує поняття «внутрішня основа, особливість, сутність чого-небудь». Найпоширенішим щодо цього і стилістично нейтральним є слово *зміст*: *зміст життя, змісні поведінки, зміст повідомлення, зміст поняття*. Як термін уживається словосполучення *зміст і форма* (у мистецтві), тому одне із цих співвідносних понять не може мати синонімічної заміни на зразок *значення, сутність* та ін. Терміном виступає також іменник *значення*: *значення слова, значення терміна, лексичний значення, граматичне значення слова*.

Часом у розмовній практиці можна почути слово *смысл* у значенні «суть, сутність, сенс, зміст». Наприклад вживають такі вислови: *смысл слова, смысл речення, смысл творчості*. Замість них треба вживати вислови *зміст слова, зміст речення, зміст творчості*.

Словами *зміст, сенс, суть, сутність* передається поняття «розумна основа, мета, призначення чого-небудь»: *зміст буття, сенс життя, суть життя*. Отже, *зміст*, з одного боку, — це «те, про що говориться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується» (*зміст оповідання, зміст картини*), а з другого — це «найважливіша ідея, основа, сутність чогось».

Слово *смысл* часто використовується неправомірно у значенні «розум», «глузд», напр.: *тверезий смысл, здоровий смысл*. Нормативними в цьому разі є тільки словосполучення *тверезий розум, здоровий глузд*.

Замість поширених ненормативних висловів у *смыслі того, в якому смыслі, є смысл, немає смыслу* треба вживати: *у розумінні того, в якому розумінні, щодо того, є рація, є сенс, немає рації, немає сенсу*.

ЗНАМЕНИТИСТЬ — АВТОРИТЕТ. Обидва слова називають і певну якість, властивість і особу, що є носієм цієї властивості.

Знаменитість — це широка популярність, славнозвісність. Так характеризують переважно людей із світу мистецтва, літератури: *Він охоче відвідував концерти знаменитостей, які прибували на гастролі* (3 газети).

Авторитет (від лат. *autoritas* — влада) — означає «сила». Про *авторитет* зазвичай говорять, маючи на увазі поважність особи, організації, колективу, теорії тощо: *Популярність матиме не мітингова політизація, а набуватимуть авторитету ті політичні сили, які будуть пропонувати серйозні програми* (3 журналу). *Авторитет* — слово ширшого застосування, ніж *знаменитість*. Воно властиве офіційно-діловому, науковому стилям: *міжнародний авторитет України, авторитет наукової думки*. Усталені вислови з іменником *авторитет*: *посилатися, спиратися на авторитет, схилитися перед авторитетом, авторитет періодичного видання* та ін.

Однак у 90-ті роки ХХ ст. стало поширеним інше значення слова *авторитет*, ще не зафіксоване в сучасних загальномовних словниках, але всім відоме із засобів масової інформації та озмовної мови: так називають злочинця, що займає панівне становище в кримінальному середовищі (*авторитети* — «злочинці^{в законі}»).

ЗНАХОДИТИСЯ — ПЕРЕБУВАТИ. Ці слова видаються на перший погляд тотожними, проте вони описують різні позамовні ситуації, Перше дієслово вживаємо тоді, коли в результаті пошуків знаходиться загублене, втрачене: *знайшлися заблукалі в*

степу діти; знайшовся блокнот, журнал, олівець. Це дієслово! передає також значення «виявлятися, з'являтися», напр.: **Зна-йшлося** чимало охочих відвідати Музей історичних коштов-цностей України; У селі Біла Тернопільської області знайшлися люди, які ще пам'ятають всесвітньо відому співачку Соломію Крушельницьку (3 газети). У художньому та розмовному сти-лях дієслово **знаходиться** передає зміст «зміркувати, сказати, зробити що-небудь, вийти, не розгубившись, зі скрутного стано-віща», напр.: Катерина не змовчала, **знайшлася** на відповідь! (М. Рудь). У діалектах послуговуються цим словом тоді, коли кажуть про народження дитини: *І куди не подивився — скрізь краєвиди знайомі — тут мій батько зростав, тут і сам я **знайшовся** і зріс* (А. Головка). Усі наведені слововживання є нормативними для усної та письмової мови. Проте у сучасній мовній практиці трапляються випадки невмотивованого вико-ристання дієслова **знаходиться**.

По-перше, часто плутають **знаходиться** і **перебувати**, коли йдеться про місце перебування когось. Це значення передає дієслово **перебувати**. У тексті може уточнюватися інформація! про конкретне місце перебування і час: *В Україні **перебував** віце-президент Словенії; Президент України **перебуватиме** у Парижі з 20 до 23 серпня*.

По-друге, неправомірно вживають дієслово **знаходиться** при вказуванні на розміщення чогось. У цьому разі треба шукати інших українських слів, наприклад: *Штаб полку **містився** в школі* (П. Панч); *Журнали **лежали** [містилися] у письмовому столі*. У повсякденній мові здебільшого обходимося без дієслів-присудків: *Моя квартира — на першому поверсі*.

Слід зауважити, що словосполучення з дієсловом **перебувати** мають відчутне книжне забарвлення. Вони вказують не лише на місце перебування, а й на стан когось або чогось; становище, в якому опинилася особа: *перебувати в депресії, перебувати в стані шоку; газ перебуває під тиском; перебувати у невід-ному (скрутному) становищі*. У таких конструкціях дієслово **перебувати** виконує власне функцію зв'язки, сигналізує про належність словосполучень до книжних, нехудожніх стилів. Порівняймо приклади з офіційної та уснорозмовної сфер спілкування: *Наказую на час **перебування** у відпустці співробітників відділу оптимізації припинити дослідні роботи у лабораторії відділу* (3 документів); *Кожного року в червні я у від-пустці*.

ІНВЕСТУВАТИ ВКЛАД чи ВИРОБНИЦТВО. Звичайно, неправильний вислів з іменником **вклад**, адже **інвестиція** — це і є вклад. Пор.: *інвестиція* (від лат. *investio* — одягаю в будь-що) — «довгострокове вкладення капіталу в промислові, сільсько-господарські, транспортні, торговельні, банківські та інші підпри-ємства в межах країни або за кордоном для одержання прибут-ку»>. Саме тому **інвестувати вклад** — це як **дерев'яне дерево**

Треба казати: *інвестувати виробництво, здійснити інвести-цію У виробництво* тощо.

ІНІЦІАТИВА — ПРОПОЗИЦІЯ — ЗВЕРНЕННЯ. Слово *ініціатива* (від лат. *initium* — початок) уживається в значенні «почин, активна, провідна роль у діях, заповзятливість». *Ініціаторами* звичайно називають людей, які роблять перший крок у якій-небудь справі, керують нею, щось започатковують, напр.: *Ця що може сподіватись людина, як не на власні сили, не на індивідуальну ініціативу* (3 журналу). У літературній мові ус-талилися фразеологічні вислови з *ініціативи*, *взяти до своїх рук ініціативу*.

Пропозиція — це те, що пропонується, виноситься на обгово-рення, порада, вказівка, напр.: *Неправда, що моя **пропозиція** несподівана: я не раз про це говорив тобі* (В. Підмогильний); *Висловлювались **пропозиції** видати літографовані курси лекцій українських істориків* (3 журналу). Це слово не обо-в'язково виражає початок справи, хоча й не виключає цього, напр.: *виступити з пропозицією, звернутися з пропозицією*. Книж-ний характер цих словосполучень зумовлює активне викорис-тання їх в офіційно-діловому стилі.

Синонімічні словосполучення з іменником **звернення** властиві переважно офіційним, інформативним повідомленням. Порівняно зі словами *ініціатива, пропозиція* іменник **звернення** має ширше значення; його семантика передбачає сполучуваність зі словами *ініціатива* і *пропозиція*. Порівняймо синонімічні вислови: *виступили з ініціативою, пропозицією, звернулися з ініціати-вою, пропозицією, звернення з ініціативою, пропозицією*.

ІНОЗЕМНИЙ — ІНШОМОВНИЙ — ЗАКОРДОННИЙ.

Іноземний — «належний іншій, чужій землі, країні; чужинний»: *іноземний корабель, іноземний солдат, іноземна мова* та ін. Проте якщо йдеться не про мову загалом, а про слова, наголоси, вимову, тоді вживаємо *іношомовний*: *іношомовна назва, іношом-на вимова, словник іношомовних термінів* та ін. Усталилася на-зва *кафедра іноземних мов*, але *іношомовні слова*. Щодо міністер-ства загальнонавчальною є назва — *міністерство закордонних справ* (не *іноземних*, не *зарубіжних*). Звідси й *міністр закор-донних справ*, а от *видання* — і *закордонні*, й *зарубіжні*, куль-^т*Ура закордонна і зарубіжна* та ін., тобто слововживання регу-люється усталеністю тих чи тих словосполучень.

ІНТЕРВ'Ю — БЕСІДА. Синонімами нерідко стають слова, Що запозичені з різних мов. Так сталося і з англійським словом *interview*, що вживається тепер як міжнародний термін. В укра-їнській мові його відповідниками є слова *бесіда, розмова*. Чим ^саме відрізняються слова *інтерв'ю* та *бесіда*, що активно вико-ристовуються в сучасній мові?

Інтерв'ю, за Словником української мови в 11 томах, — це *призначена для опублікування в пресі, передачі по радіо, те-

лебаченню розмова журналіста з політичним, громадським діячем і т. ін.>>. Назва *інтерв'ю* поширюється також на газетну статтю або передачу по радіо, телебаченню, що містить виклад такої розмови, напр.: *Яо телебаченню передавали інтерв'ю з відомим політичним діячем; Газета опублікувала інтерв'ю письменника.* У цих випадках слово *інтерв'ю* можна замінити словами *бесіда, розмова*.

На відміну від *інтерв'ю*, слово *бесіда* має в українській мові набагато ширший зміст. Крім загальномовних значень «розмова з ким-небудь» та «доповідь, повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном думками», словник кваліфікує іменник *бесіда* як розмовний та діалектний.

Інтерв'ю — частковий відповідник слів *бесіда, розмова*. Це, як правило, розмова двох *співбесідників*. Головне завдання одного з них (журналіста) — запитувати про щось, а другого (того, хто дає інтерв'ю) — відповідати. Професійний термін у мові працівників засобів масової інформації -- газетярів, радіо- й тележурналістів розширив сферу функціонування, став загально-вживаним. Нові слова, утворені від *інтерв'ю*, належать до спеціальної, професійної лексики: *інтерв'ювати* («брати в когочого-небудь інтерв'ю»), *інтерв'юер* («журналіст, який інтерв'ює когочого-небудь»), *інтерв'юваний* («той, у кого беруть інтерв'ю»).

Як і більшість слів-синонімів, *інтерв'ю* та *бесіда* розрізняються своєю сполучуваністю. Нормативними є словосполучення *брати інтерв'ю у когочого-небудь, давати інтерв'ю* (журналістові, газеті). У таких контекстах доречно тільки слово *інтерв'ю*. А втім, цілком прийнятними й рівноправними є вислови *бесіда з письменником, розмова з письменником* та *інтерв'ю з письменником*.

ІНТЕРЕС — ЦІКАВІСТЬ. Іменники *інтерес* і *цікавість* не в усіх випадках тотожні.

Так, кажемо: *Інтерес перемагав переляк: хто стукав у двері!* або: *Цікавість перемагала переляк: хто стукав у двері!* Отже, спільним значенням обох іменників є: «бажання, намагання щось почути, побачити, про щось дізнатися докладно, з усіма деталями».

Інтерес, як і *цікавість*, викликає те, що ми бачимо вперше, що і привертає нашу увагу: *з інтересом* (з цікавістю) розглядав картину; *з інтересом* (з цікавістю) розгорнув книжку.

Спільне значення «увага до чогось», «зацікавленість чимось» і передають синонімічні вислови *інтерес до наукової праці - цікавість до наукової праці*. У значенні «те, що найбільше цікавить когочого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; і прагнення, запити, потреби» вживаються відносно слова *зацікавлення* та *інтереси*, переважно у формі множини, пор.: *коло зацікавлень молоді, духовні інтереси нації*.

Іменник *інтерес* має також значення «те, що йде на користь! кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам»,

напр.: *дбати про власні інтереси, державні інтереси вимагають збереження таємниці*; або «користь, вигода, прибуток» - *поїздка за кордон — то немалий інтерес для бізнесмена*. Звідси й звороти: а) *в інтересах чийх (кого)* — тобто «на користь когочого-небудь» -- *В моїх інтересах купити хату*; б) *в інтересах чого* — «з метою, заради чого-небудь» — *Діяти в інтересах захисту держави*; в) *зачіпати (зачепити) інтереси когочого* - «завдавати шкоди чийсь інтересам» — *Закон про податок зачіпає інтереси дрібних підприємців*.

Інтерес, за Словником української мови, — це ще й «вага, значення»: *дослідження має теоретичний інтерес; праця втрапила для нього інтерес*.

Іменник *інтерес* зрідка вживається у розмовно-побутовій і художній мові в значенні «діло, справа»: *Сусід прийшов до нього з інтересом* (тобто з якоюсь справою).

Пам'ятаймо про різні значення слів *інтерес* і *цікавість*.

ІСТОТНО — СУТТЄВО. Коли ми наголошуємо на чомусь вагомому, важливому, то кажемо: *це істотно* або *це суттєво*. Обидва прислівники-присудки походять від прикметників *істотний, суттєвий*.

Що може бути *істотним* і *суттєвим*? За даними лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, *істотними* і *суттєвими* можуть бути зміни, ознаки, особливості, зрушення, питання, вади, недоліки, резерви; *істотною* й *суттєвою* може бути різниця, допомога тощо.

Прикметники *істотний* і *суттєвий* входять до синонімічного ряду слів *сутній, присутній, вагомий, важливий, головний, основний, значний, необхідний, кардинальний* та ін. Не виникає сумнівів і щодо синонімічності прислівників *істотно* й *суттєво*. Сучасна мовна практика надає перевагу слову *істотно*, подекуди обмежуючи функціонування синонімічного вислову *суттєво*. Російський вислів *существенним образом* перекладаємо *істотно*. У повсякденному спілкуванні, в писемній практиці не варто захоплюватися тільки цими синонімами, оскільки існують слова з конкретнішим значенням. Напр.: *Наука істотно* [значно] *розширила сферу свого впливу* (3 журналу); *Для характеристики процесу формування української народності суттєво* [надзвичайно] *важливі дані історії мови, зокрема мови писемних пам'яток XIV-XVI ст.* (3 наукової літератури).

КАВА — КОФЕ. Донедавна українці послуговувалися двома висловами: *чашка кави, чашка кофе*. Але дедалі більше у сучасній мовній практиці утверджується слово *кава* — як назва Духмяного тонізувального напою.

Слово *кава* (запозичене з польської мови) раніше вживалося переважно в західних областях України, звідки поширилося і на схід. *Кофе*, — запозичене через російську і функціонувало в українській мові з XVIII ст.

А взагалі слова *кава* і *кофе* — фонетичні варіанти, походження яких більшість дослідників зводить до слова *Каффа* — назви гірської місцевості на південному заході Ефіопії. Назва місце-І вості дала ім'я тропічним деревам, що мають плоди з пахучими зернами.

Словник української мови в її томах фіксує обидва слова; сучасні російсько-українські словники на перше місце у перекладній частині ставлять слово *кава*, тим самим виявляючи тенденцію до переважання саме такої лексичної норми.

КІНЕЦЬ — КРАЙ. Обидва ці слова мають своє коло значень, і мовці ніколи не плутають *край* у значенні «сторона, місцевість, територія, область» та *кінець* у значенні «завершення, припинення» тощо. Проте в українській мові у деяких висловлюваннях в обох іменниках можлива синонімічна заміна. Наприклад, взаємозамінні вони в таких словосполученнях *кінець мотузки* і *край мотузки*, *кінець колоди* і *край колоди*, *кінець паперової смужки* і *край паперової смужки*.

Певний простір чимось обмежується, має свій край, тобто обмежувальну лінію. Умовно *краєм* можна назвати лінію, а те, що прилягає до неї, називають *кінцем*, пор.: *зав'язані на вузол кінці хустки*; *край паперу пожовтів на сонці*.

Слово *кінець* вживається у словосполученнях на зразок *кінець книжки*, *кінець статті* (порівняймо антонімічні *початок книжки*, *статті*), а також у висловах із часовим значенням: **У кінці літа Тасю одвели до школи** (М. Коцюбинський).

У значенні «завершення, припинення якоїсь дії, стану» можуть виступати іменники *край* і *кінець*, які вживаються з давальним або родовим відмінками: *Пора й перестати, бо є кінець сльозам*, *є край лементові* (Панас Мирний).

КЛЮКВА — ЖУРАВЛИНА. Російська назва болотяної рослини *клюква* пов'язується із звуконаслідувальним *клюк* (звук розчавленої ягоди), з *клюкати* «шуміти» та із застарілою назвою журавля.

Російському слову *клюква* відповідає українське *журавлина* — кущова рослина, що росте на болоті, і має червоні їстівні ягоди.

Слово *журавлина* як єдину українську назву цієї рослини фіксує і «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка. До того ж цей іменник має давню традицію вживання в українській літературній мові, напр.: *Журавлина -- це сланкий, дуже дрібний вічнозелений кущ з ниткуватими повзучими пагонами* (З журналу).

Вживання цього слова історично підтверджено і цілком правомірне.

КНИГА — КНИЖКА. Узяті в палітурку друковані або рукописні аркуші з певним текстом — *книжка*. Звичайно таких аркушів буває понад п'ять. *Книжка* — це окремо виданий чи

призначений до видання чималий за обсягом твір або одна з великих частин літературного твору (здебільшого роману), а також окремих номерів журналу, напр.: *Троянське плем'я все за сіло Коло книжок*, що аж потіло і по-латинському гуло (І. Котляревський). Слово *книжка* універсальне: його можна вживати щодо невеликих і більших за обсягом видань, гумористичних і серйозних за змістом, строго інформативних і насичених високим публіцистичним пафосом. Воно нейтральне, не має додаткових стилістичних відтінків і придатне до вживання у різних сферах, за різних обставин спілкування, тобто в усіх стилях і для всіх стилів. Не варто боятися применшити вагомість солідного тому, назвавши його *книжкою*. Останнім часом іменник *книжка* чомусь почали не виправдано обминати, його щораз частіше заступає *книга*.

Слово *книга* звучить із певним відтінком урочистості, піднесеності: *Книга вчить, як на світі жити* (Прислів'я); *Книги — морська глибина: хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії перли виносить* (І. Франко). Від іменника *книга* утворено й назву книжкового магазину — *книгарня*, а також чимало складних слів на зразок *книговидання*, *книгозбірня*, *книгознавець*, *книгодрукування*, *книгосховище*.

В офіційно-діловому мовленні *книгою* називають зшиті в одну оправу аркуші паперу з якими-небудь записами: *бухгалтерська книга*, *касова книга*, *книга обліку товарів*, *книга скарг і пропозицій*, *книга відгуків (вражень)*, *домова книга* та ін. Слово *книжка* також входить до багатьох термінологічних висловів, це, зокрема, назва певного документа у вигляді зшитих докупи аркушів з якимось текстом і місцем для офіційних відміток. У такому розумінні іменник *книжка*, як правило, має при собі конкретизуюче означення: *трудова книжка*, *ощадна книжка*, *залікова книжка*, *телефонна книжка* тощо. Звідси й загальноновживане *записна книжка*, куди занотують щось для кращого запам'ятовування: думки, враження від почутого, побаченого, прочитаного, адреси й телефони тощо. *Записні книжки* (або *записники*) відомих письменників містять чимало спостережень над життям, мовою та ін. У них знайдемо й цікаві слова, влучні народні вислови, цілі історії, що дають початок майбутнім творам.

Отже, *книжка* і *книга* синонімічні, але різняться усталеною сполучуваністю з певними словами.

КОРИСТУВАТИСЯ — СПОЖИВАТИ. У мові реклами нерідко сплутують ці два слова, хоча вони й мають різні значення, наприклад чуємо: *...економна користуватися електроенергією*. Такий вислів неправильний. *Користуватися чимось* — означає «використовувати що-небудь для власних потреб»: *користуватися послугами*, *користуватися вогнем*, *користуватися знаряддям праці*, *користуватися підземним переходом*, *користуватися човном*, *користуватися громадським транспортом*, *користуватися кредитами*. У сполученні з абстрактними імен-

никами слово *користуватися* функціонує в значенні «мати щонебудь»: *користуватися повагою, користуватися правом недоторканості*. Такі вирази часто трапляються в публіцистичному і художньому стилях, напр.: *Якщо він мав право звести цей бік життя до примітиву, то, безперечно, друга сторона цим правом могла користуватися так само* (В. Підмогильний); *За винахід шовку великою повагою користувалась у китайців імператриця Ше Лішиє, яка жила 5 тисяч років тому* (З газети). У всіх словосполученнях слово *користуватися* має прозоре значення «мати з чогось користь».

Споживати функціонує переважно у значенні «їсти, пити»: *споживати воду, споживати фрукти, споживати хліб*. Ці вирази звичні і зрозумілі: — *Вітаю вас, панове!* — *згукнув* [Венеціанов] *з порога*. — *Що ви тут споживаєте!* — *Наливку, сало, пундики*, — *сказав Мокрицький, долячи його захований у скельце погляд* (В. Шевчук); *Від того, яку людина споживає воду, залежить до 60 відсотків її здоров'я* (З газети).

Крім цього, слово *споживати* часто вживається у значенні «витратити щось для задоволення власних потреб»: *споживати вологу, споживати електроенергію, споживати енергію сонця*. Тому правильно сказати: *економна споживати електроенергію*.

Отже, обидва слова позначають один з основних елементів суспільного буття людини — необхідність щось використовувати. Однак перед тим, як ужити одне з них, — уважно вчитаймося в його зміст.

КРЕМНІЙ — СИЛІЦІЙ. Сполуки *кремнію*, поширені у природі, відомі людині з кам'яного віку. У 1825 р. Й. Берцеліус уперше отримав елементарний *кремній*. Новому елементові дали назву *силіцій* (від лат. *silix* — кремій). Термін *кремній* увів у 1834 р. Г. Гесс. Відтоді слова *кремній* та *силіцій* вживаються паралельно у спеціальній літературі.

Міжнародна традиція вживання свідчить, що у виборі назви хімічного елемента перевагу віддають латинському слову *silicium*, хоча у деяких слов'янських мовах нормативною є друга назва. Пор.: *silicon* (англ.), *silicium* (фр.), *silizium* (нім.), *silicio* (ісп.), *силіцій* (болг.), *силіци* (серб.) і *krzem* (польськ.), *kremik* (чес.), *кремний* і *силіцій* (рос.).

Згідно з сучасними хімічними словниками нормативним для І наукового стилю є термін *силіцій*. Цю назву рекомендує також Міжнародна спілка теоретичної і прикладної хімії.

КУЛІСИ — ЛАШТУНКИ. Ці театральні слова-терміни мають багато спільного. Словом *куліси* називають плоскі бічні декорації на театральній сцені. *Куліса* -- це частина м'якої (підвісної) декорації. Зазвичай буває три-чотири пари кг/лг *Куліси* підвішуються паралельно до переднього краю сцени, рампи, закриваючи від глядача закулісний простір. Це слово широко побутує в театрі, а також у художній літературі, напр.: *Бачу* — !

з-за куліс *дві... дівчини ведуть під руки згорблену стару жінку* (М. Рильський); *За кулісами* — у холодному бараці, прибудованому до шани, зчинився страшенний гармидер (Ю. Щербак).

Слово *куліси* здебільшого вживають у формі множини.

У тому самому значенні -- «бічні театральні декорації» — функціонує і слово *лаштунки*: *На сцену з-за лаштунків... вийшов Семен Барабаш з гармонією* (Л. Смілянський). *Кулісами* і *лаштунками* називають також частину театральної сцени, розташованої за декораціями. Отже, слова *куліси* і *лаштунки* вказують на одне поняття.

Вислови *за кулісами*, *за лаштунками* означають «за сценою» або переносно «в театральному, акторському середовищі», «приховано, в неофіційній обстановці», напр.: *Нехай би він був останнім у редакції, або хоч зовсім був без професії, та за кулісами в нас він був би тільки моїм чоловіком, а не попихачем театральним; Уся оця заколота, певне, перейде собі за лаштунками, а на сцені її не буде й видно* (Леся Українка).

Вислів *за лаштунки* вживається в прямому («за сцену») і переносному («на менш значне, другорядне місце») розумінні.

Слово *куліси* — іншомовне за походженням (фр. *coulisse*), належить до міжнародних термінів і сприймається як стилістично нейтральне. *Лаштунки* — слов'янського походження. Згадаймо вживане в розмовних ситуаціях дієслово *лаштувати*. На тлі нейтрального *куліси* назва *лаштунки* набула стилістичного забарвлення небуденності, вишуканості.

ЛИЦАР — КАВАЛЕР. Серед звань і титулів, що з'явилися у незалежній Україні, є *лицар ордена Богдана Хмельницького* (I — III ступеня) та *кавалер ордена Ярослава Мудрого* (I — V ступеня).

Чому так розподілилися слова на позначення «того, хто нагороджений орденом»?

Лицар (*лицарь*) (фіксується у пам'ятках з 1388 р.) уперше в історії нової української літературної мови вжив у художньому тексті, як засвідчує «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка, І. Котляревський, у XIX ст. — П. Куліш, Т. Шевченко та ін., коли це слово використовувалося у текстах на історичну тему. Словник української мови кваліфікує слово *лицар* як історизм у значенні «самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь», «вільний козак-запорожець, якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво». Отже, слово зберігає сему «воїн», «захисник» і передусім асоціюється з добою визвольної боротьби козацтва. Тому воно, очевидно, й обране для назви особи, що нагороджена орденом найславетнішого українського гетьмана Богдана Хмельницького. Походження орденів як знаків відзнаки пов'язане з історією *лицарства*. В Україні *лицарями* називали себе запорозькі козаки, підкреслюючи цим свої права на волю та військову організацію, козацьку доблесть і воєнне мистецтво.

Значення іменника *кавалер* (слово фіксується у текстах із таким наголошуванням з 1698 р., тобто з часів Петра I, коли було встановлено перший орден у Росії) — «той, хто нагороджений орденом» розвинулося пізніше, а в народній мові до цього вживалося лише на позначення особи чоловічої статі, холостяка та кавалериста. Цікаво, що у назві *кавалерія* поєднувалися значення «воєнна кавалерія» та «орден»: *Дав звістку, що йому почесили кавалерію*.

Відійшли в минуле часи, коли іменник *кавалер* вживався у словосполученнях *кавалер ордена Трудової слави, кавалер ордена Леніна, кавалер ордена Червоної Зірки, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора...* А тепер у назвах *кавалер ордена Ярослава Мудрого* та *лицар ордена Богдана Хмельницького* іменники на позначення «того, хто нагороджений орденом» стали синонімами.

ЛІЦЕНЗІЯ — ДОЗВІЛ. Ринкові відносини збагатили не лише економіку, а й мову сучасної України. Йдеться про те, що словниковий склад нашої мови за останні десятиліття істотно збагатився новими словами — почасти такими, які не мають питомих українських аналогів, а почасти й іншомовними значенневими «двійниками». Чи завжди такі нововведення є виправданими й необхідними, а чи просто це чергова данина новим суспільно-економічним та мовно-культурним умовам?

Візьмімо для прикладу популярне сьогодні слово *ліцензія*. Сфера його побутування, так само, як і коло лексичної сполучуваності, є надзвичайно широкою: *...освітнянська діяльність дозволяється лише після отримання ліцензії* (3 газети); *...надання ліцензій різних типів здійснюється відповідно до чинного законодавства України* (3 журналу); *Підприємцям, щоб отримати бажану ліцензію, нерідко доводиться пройти усі кола бюрократично-податкового пекла* (3 газети).

Зрештою, не лише у мові засобів масової інформації, сучасної фахової чи науково-популярної літератури, а й шокроку на рекламах або торгових кіосках читаємо *«Ліцензія №...»*.

Ліцензія (від лат. *licentia* — свобода, право) за «Словником іншомовних слів» (2000) — це 1. Дозвіл, що надається на певний термін відповідними державними установами на право здійснення деяких операцій у банківській, торговельній та інших сферах; 2. Надання права іншій особі або організації використовувати запатентовані винаходи, технології, інформацію тощо. Від цього слова маємо в українській мові також низку похідних, як-от: *ліцензувати, ліцензування, ліцензований*. Усі вони в сучасній українській літературній мові унормовані як терміни.

Питоме українське слово *дозвіл* — багатозначніше. Із семантикою слова *ліцензія* збігається лише в значенні «документ, який посвідчує право на здійснення чого-небудь». Із паралельних нормативних нині слововживань *ліцензія на виробництво / дозвіл на виробництво; ліцензія на торгівлю / дозвіл на торгівлю*

та ін. Перші є новітнішими, зумовленими розвитком на пострадянському просторі ринкових відносин, тоді як другі — установлені, мають давню традицію мовного вживання.

ЛІЧИТИ — РАХУВАТИ. *Лічити* і *рахувати* — це слова-синоніми, що мають значення «встановлювати кількість предметів». Однак вони не виступають абсолютними синонімами в усіх значеннях, відрізняючись також стилістичним забарвленням, оскільки вживаються у різних сферах мови. *Рахувати* здебільшого характерне для нейтральних стилів, а *лічити* — у розмовному та художньому стилях. Наприклад, виразна експресія дієслова *лічити* нерідко стає одним із засобів текстової організації розмовної, невимушеної мови. Пор.: *Один перелічує шибки на вікні, а друга лічить піщинки на долівці* (Г. Квітка-Основ'яненко).

У стійкому словосполученні *лічити (рахувати) на [по] пальцях* правомірним є вживання обох дієслів-синонімів.

ЛЮБИТИ -- ПОЛЮБЛЯТИ. Дієслово *любити* широко вживається в українській мові, поєднуючись із назвами різних понять. *Люблять дітей, книжку, оперу, мрію, квіти* тощо. Так само звучне поєднання слів *любити борці, любити плавати* тощо. Дієслово *полюбляти* має відтінок розмовності, вживається як синонім до висловів *подобатися, бути до вподоби, мати схильність до чого-небудь, віддавати перевагу чому-небудь*. Напр.: *А-ярмарки я полюбляв з дитинства за їх веселу людську метушню* (М. Рильський); *Микола хоч і полюбляв бігати, а був добрий учень* (І. Сенченко).

Семантико-стилістичні відтінки слова *полюбляти* обмежують коло слів-понять, з якими воно сполучається. Не можна сказати *полюбляти професію, полюбляти вчительку*, а тільки *любити професію, любити вчительку*. Взагалі, сполучуваність дієслова *полюбляти* з назвами осіб належить до нетипового, незвичного слововживання. У сучасній мовній практиці, надто журналістській, спостерігаємо часте вживання дієслова *полюбляти*, пор.: *Чи не найбільше Остап Вишня полюбляв невеличкий художній твір про смішну пригоду* (3 журналу); *Фантасти полюбляли зображати Венеру як планету світанку людства* (3 журналу); *Інна не дуже полюбляла в них бувати* (В. Дрозд). Природніше звучали б наведені фрази із синонімічними висловами *любити, надавати перевагу, уподобати* та ін.

МАЙДАН — ПЛОЩА. Назва *майдан* прийшла до нас із тюркських мов, *площа* — давнє слов'янське слово. Обидва іменники мають спільне значення — «рівний, незабудований простір». У сучасній українській мові ці слова нормативні. В діловій мові переважає слово *площа*, як нейтральне, не обтяжене додатковими стилістичними відтінками. У Києві маємо власні назви з обома іменниками: *Майдан Незалежності* і *Європейська площа*.

Від слова *майдан* утворено низку термінологічних словосполучень на зразок *будівельний майданчик, дитячий майданчик, стартовий майданчик*. Має також термінологічне значення іменник *площа*: *площа квадрата, площа під сільськогосподарськими культурами* та ін.

МАТЕРИЗНА — РІДНИЗНА. У сучасній мовній практиці ці два іменники використовуються як синоніми, пов'язані з поняттям «рідна земля, Батьківщина, рідна мова, звичаї, національна культура».

Слово *материзна* фіксує Словник української мови в 11 томах з одним тільки значенням: «спадщина, що залишилася від матері». Саме такий зміст розкривається в прикладах-ілюстраціях з української класичної літератури: *На такій батьківщині та з такою материзною можна було й добре на світі прожити, та, на жаль, обрали опікуном до сироти дядька Кузьму* (Л. Яновська).

Сучасне слововживання відходить від такого конкретного значення, підкреслюючи в слові зв'язок із своїм корінням, родоводом, ширше — з духовною культурою народу. У знаменитому «Треносі» [«Плачі»] 1610 р. Мелетій Смотрицький рішуче стає на захист українського народу, його звичаїв і вірувань, гнівно і таврує тих, хто відступився від *материзни...* (З журналу).

Очевидно, за моделлю слова *материзна* утворено й іменник *ріднизна*, якого не знайдемо у словниках. Проте його семантичне наповнення і стилістичне забарвлення виокремлюється сер синонімічних висловів, допомагає чіткіше висловити відчуття рідної землі, напр.: *Не належала [Євпраксія] до невиразної племені втікачів з невизначеністю їхніх мандрів. Знала, кус втікати. Додому] До ріднизни* (П. Загребельний); *7 в повіси естонця М. Траата «Танець навколо парового котла» людину теж не залишає відчуття зв'язку з ріднизною* (В. Фещенко).

Отже, у слові *материзна* розвинулося нове значення, спільне з синонімічним *ріднизна*. Обидва іменники мають прозору форму, тобто легко пов'язуються з поняттям «рідна земля, вітчизна».

МЕМОРІАЛЬНИЙ — ПАМ'ЯТНИЙ. Слова *меморіальний* і *пам'ятний* — синоніми. Вони близькі за значенням, але мають різні відтінки, різну активність у функціонуванні та не завжди і однакову сполучуваність.

Меморіальний -- слово іншомовного походження (лат. *memorialis* — пам'ятний). У сучасній українській мові вживається зі значенням «той, що служить для увічнення пам'яті кого-небудь або якоїсь визначної події», напр.: *меморіальний знак, меморіальна дошка, меморіальний напис, меморіальний комплекс*.

Часто вживається словосполучення *меморіальний музей*. *Меморіальним* можна назвати тільки той музей, який особливістю своєї колекції та своїм розташуванням пов'язаний зі збереженням пам'яті про якусь видатну людину чи знаменну подію.

Це музей-квартири письменників, художників, акторів та інших відомих діячів: *меморіальний музей М. Заньковецької у Києві, меморіальний будинок-музей М. Лисенка, літературно-меморіальний музей М. Рильського*.

Прикметник *пам'ятний* має значно ширший спектр значень. Одне з основних тлумачень — «який добре зберігся в пам'яті, довго пам'ятається»: *Ох, і ловилися ж прокляті корони В те літо пам'ятне* (М. Рильський). А також «такий, про якого пам'ятають»: *Я... хочу бути такою ж, як і ти: Не чуть знайомої ходи, Не трепетать від пам'ятного стуку, Прожогом не летіти до дверей* (Л. Забашта). Синонімами до цього значення є слова *знайомий, відомий*.

Слово *пам'ятний* має ще значення «дорогий як пам'ять про кого-, що-небудь»: *Воно [ім'я] між пам'ятних листків Зоставить слід незрозумілий* (О. Пушкін, пер. М. Зерова).

Уживається *пам'ятний* також для позначення поняття «той, якого не можна забути», синонімізуючись зі словом *незабутній*: *Від далекого логова опришків ледве доносяться звуки пісні. Все про нього, все про славного, вічно пам'ятного героя Гуцульщини Олексу Довбуша* (Г. Хоткевич).

Синонімічним слову *меморіальний* є значення «той, що слугує для запам'ятовування, для зберігання в пам'яті кого-, чого-небудь або для нагадування про когось, щось»: *У Києві встановлено понад сто пам'ятників, пам'ятних плит і стел, меморіальних дощок та пам'ятних знаків* (З журналу).

МЕНТАЛЬНІСТЬ — МЕНТАЛІТЕТ. Це дублетні назви того самого поняття (від лат. *mentalis* — розумовий, *mens, mentis* - розум, інтелект, мислення). До речі, спільне з ними походження мають і слова *коментувати, коментар*.

В англійській мові *mental*, з яким співвідноситься прикметник *ментальний*, тлумачиться так: «розумовий; характерний думками», а друге споріднене слово *mentality* означає «1) інтелект, розумовий розвиток; 2) склад розуму; 3) спрямування, характер розуму», тобто те, що називають книжним словом *умонастрій*. Французьке *mentalité*, від якого, очевидно, й пішла широковживана нині форма *менталітет*, має подібні значення.

Іменник *ментальність* (утворений за допомогою поширеного в слов'янських мовах суфікса) більше узвичаївся в сучасній мовній практиці.

Отже, що означають такі частотні тепер словосполучення: *українська ментальність, ментальність українського народу?*

Філософський словник тлумачить поняття *ментальність* як характер думок, сукупність розумових навичок і духовних інтересів, притаманних окремій людині або суспільній групі. Ось як звучить це слово у роздумах відомого науковця, економіста Б. Гаврилишина: *Не супереч тому, що мають різний, національний склад, а, я б сказав, завдяки цьому Швейцарія і Сінгапур є економічно дуже ефективними. Бо є різна ментальність,*

різна «оптика», тому вони можуть спілкуватися з людьми різних країн, оперувати не тільки своїми категоріями, а бачити світ наче крізь різні призми (3 журналу).

Наведемо приклад розмови кореспондента часопису «Україна» з англійською журналісткою служби Бі-Бі-Сі. На запитання кореспондента: *Сейто, передачі Бі-Бі-Сі чи то французькою, чи то українською мовою мало чим відрізняються!*, - журналістка відповідає: *Так було б, коли б ми не враховували ментальність, інтереси конкретної слухацької аудиторії, коли б у всіх національних редакціях працювали переважно британці, а не українці, росіяни, болгары.*

Отже, ментальність народу — це його світосприймання, світовідчуття, особливості бачення світу й себе у світі, це природно й історично зумовлений психічний склад, національний характер, який відбивається в мові, культурі, звичаях, у матеріальній та духовній діяльності народу.

МЕР — МІСЬКИЙ ГОЛОВА. Обидві назви поширені у сучасному суспільно-політичному словнику і позначають керівника, чи голову міста. У княжі часи їх відповідником було слово *посадник*, напр.: *У великих європейських містах та в столицях вогнища розкладалися перед ратушами, а честь запалювати їх належала самому мерові (посадникові міст)* (О. Вс ропаї).

З кінця 80-х років ХХ ст. європеїзм *мер* активно увійшов мовний звичок у пострадянських країнах. *Мер* — особа, що очолює місцеві органи самоврядування; голова міської адміністрації. Напр.: *мешканці підписали звернення до мера міста; мер відвідав виставку; 3 Днем Святого Валентина вітає і столичний мер* (3 газети) та ін. В офіційно-діловій інформації, ж вживають назву *міський голова*, як-от: *Київський міський голова Олександр Омельченко зустрів Президента України Леоніда Кучму в аеропорту «Бориспіль»*, *Львівський міський голова заявив журналістам...; Як розпорядився Фастівський міський голова...* тощо.

Отже, іншомовне слово *мер* — публіцистична, придатна для розмовної, неофіційної практики назва. Якщо вона доречна в тимчасових програмах, гаслах (напр., програма «*Мери міст за чисте довкілля*»), то в офіційно-ділових документах варто використовувати український відповідник *міський голова*.

Слово *мерія*, французьке за походженням, вживається на по-1 значення органу міської виконавчої влади та приміщення, де розміщено цей орган. У розмовному стилі чуємо вислови: *засідають мерії, прийти до мерії*.

Під впливом інтеграційних процесів у мові співіснують іншомовний та власне український відповідники.

МІСТКІСТЬ — ЄМНІСТЬ. У сучасній мовній практиці слес *місткість*, *ємність*, *ємкість* використовуються як сине

німи. Однак у наукових текстах, де кожен із термінологічних висловів має сприйматися чітко, однозначно, така синонімія не бажана.

Якщо треба передати значення «об'єм», тобто «наповнюваність посудини, а також будівлі, літака, автобуса тощо», вживають слово *місткість* у його прямому значенні: *місткість кузова, місткість залу, міра місткості, водойма місткістю 14 млрд м³, місткість для мастил* та ін. Наприклад: *Ми збудували додатковій місткості для зберігання цементу* (3 газети); *Досить поширеною народною мірою місткості в Закарпатті було віко* (3 журналу); *Крізь оглядові віконця видно, як у місткостях «кипить» смоляниста рідина* (3 газети).

Слово *місткість* має прозору форму і відбиває зв'язок з такими близькими поняттями, як *містити, вміст, місткий* («який багато вміщує в себе»). Пор.: *місткі засіки, містке судно, місткий тролейбус, містка посудина*.

За сучасними лексичними нормами літературної мови замість висловів *вологоємність ґрунту, запасні ємкості* тощо слід вживати нормативні: *вологонасиченість ґрунту, запасні місткості*.

Трапляються випадки неправильного вживання слова *місткість*, напр.: *У сертифікатах вказувалась місткість нітратів* (3 газети). Треба: *вказувався вміст нітратів*.

Слово *ємність* уживається як фізичний термін — насамперед у зв'язку з поняттями електрики, напр.: *міжелектродній ємності лампи, конденсатор змінної ємності*, порівняймо також *теплоємність*.

Сучасна літературна норма не рекомендує послуговуватися іменником *ємкість*, тому й складні слова *теплоємність, теплоємкий* мають бути замінені термінами *теплоємність, теплоємний*.

Фізичний термін *ємність* розширює сферу свого вживання в нових словосполученнях, напр.: *Вперше в серійних ПК використано нагромаджувач зовнішньої пам'яті на оптичному диску з фантастичною ємністю 256 Мбайт; Екологічні ємності для АЕС в Україні практично відсутні; Ємність екосистем України дуже незначна* (3 журналу).

Отже, залежно від значення термінологічного словосполучення розрізняємо вислови з іменниками *місткість* і *ємність*.

МОВА ПРО — ЙДЕТЬСЯ. Вислів *мова про щось* (тобто розповідається, говориться про щось) і синонімічне йому дієслово *йдеться* завжди вживаються з іменниковим додатком: *мова про фільм і йдеться про фільм; мова про Івана Петровича (про відпочинок, про передплату, про звільнення та ін.) і йдеться про Івана Петровича (про відпочинок, про передплату, про звільнення та ін.)*. Вислів *мова йдеться*, утворений із двох названих, неправильний.

НАВІДАТИСЯ - ВІДВІДАТИ — ПРОВІДАТИ - ПРИЙТИ.

Запрошуємо Вас навідатися в кіоск подарунків та сувенірів - читаємо в одній з реклам. Мимоволі згадуються синонімічні вислови з дієсловом *відвідати* або й без нього: *Запрошуємо Вас до кіоску подарунків та сувенірів.*

Чому не сприймається в цьому випадку дієслово *навідатися*? Можливо, впливає поширений стереотип — *відвідати виставку, відвідати музей, магазин, відвідати товариша*?

Навідатись — «прийти до когось, провідати когось». Те саме значення передається й дієсловом *навідати*, причому воно вимагає після себе іменника в родовому відмінку (*навідати сестру, матір, батька*), а *навідатися* сполучається з родовим прийменниковим (*до кого, чого*), але може вживатися й без додатка або із знахідним прийменниковим (*навідатися в поле*), напр.: *Михайло [батькові]: А через те я повинен зараз все покинути, бо у мене є молода, і треба її навідати* (І. Тобілевич).

Навідатися, як правило, вживається в оповідній, невимушеній мові, у неофіційному стилі: *До кого це він удосвіта навідався!* (Є. Гуцало).

Можна *навідатися*, тобто «прийти до когось, до чогось і кудись»: *навідатися до млина, до телят, у магазин.*

Обіцяли навідатися, тобто «обіцяли прийти», але в певному контексті цей вислів означає «виявити турботу, співучасть, допомогти».

У стилістично нейтральному, інформативному тексті, яким, до речі, є й згадана вище реклама, перевагу треба віддати дієслову *відвідати*. Це не означає, що *відвідати* властиве тільки сфері книжного, офіційного спілкування. *Відвідати онуків, товариша, або відвідати музей, виставку, кіоск, шевченківські місця* — стилістично нейтральні, літературно нормативні вислови. Поширеності дієслова *відвідати* сприяють і його словотвірні можливості, зокрема, співвідносний з ним іменник *відвідини*. Синонімічні дієслова *навідатися (до кого), провідати (кого)* надають мові і відтінку інтимності, невимушеності, розмовності.

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ — ДОВКІЛЛЯ. Природні умови, в яких живе людина, все, що її оточує, — це *навколишнє середовище*. Синонімічний вислів *довкілля* набув поширення у 80 — 90-ті роки ХХ ст.: *Дбати про здоров'я майбутніх поколінь означає дбати про збереження навколишнього середовища; Довкілля тішило його око* (З газети).

Прикметник *навколишній* сполучається з багатьма іменниками: *люди, села, будинки, дійсність, звуки, ліси* та ін. Поєднуючись із займенником *усе*, слово *навколишнє* виконує роль іменника, напр.: *це пам'ятаю: був гарний літній день, і все навколишнє здавалось прекрасним* (О. Довженко).

Як стилістично невправні сприймаються вислови *оточуюче середовище, оточуючі люди* або в значенні іменника — *оточуючі*. Коли йдеться про середовище людей, доречно вживати І

нормативний вислів *оточення*! *Він облишив учитися. А як він це дійшов, що всі засоби до життя однакові, то почав шевцювати, бо багатства душі він постановив переховати про себе, а оточенню дати зобови* (В. Підмогильний). Через те, що іменник *оточення* здебільшого вживається на позначення людей, слововживання на зразок *природне оточення* зумовлюють двозначність, нечіткість вислову, пор.: *Мати Лесі була відома українська письменниця Олена Пчілка. Отже, виростала Леся у високоінтелектуальному оточенні, де панувала рідна мова, жили передові демократичні ідеї* (З газети). Тобто в деяких випадках назви *оточення* і *середовище* конкурують між собою. Кожне слово має свою характерну сполучуваність, тяжіє або до називання сукупності людей (*оточення*), або до називання умов життя (*середовище*).

НАВЧАЛЬНИЙ — УЧБОВИЙ. Сучасні словники української мови та мовна практика не засвідчують слова *учба*. Тому й прикметник *учбовий*, що його, на жаль, можна не лише почути, а й побачити написаним на дверях кабінетів, установ та ін., — це аномальне утворення від неіснуючого слова. Закономірним в українській мові є слово *навчальний* (відповідно — *навчальна, навчальне, навчальні*), утворене від іменника *навчання*. *Навчальний* — «той, що стосується навчання, пов'язаний з ним»: *навчальний рік, навчальний корпус, навчальна частина*; «той, що призначений для навчання»: *навчальний посібник, навчальна програма*; «той, метою якого є навчання, тренування»: *навчальне кіно, навчальна стрільба, навчальна передача*; «той, що пристосований для навчання, тренування»: *навчальний корабель, навчальний човен, навчальний тролейбус*.

НАГОДА — ПРИГОДА. Це подібні за звучанням, але різні за значенням слова, які в усталених словосполученнях іноді сплутують. Кажуть: *Стати в нагоді*. Тим часом *нагода* — це «зручні для здійснення чого-небудь обставини, вдалині, доречний момент». Слово вживається в таких усталених висловах: *заходити кудись при нагоді, зробити щось при нагоді* — тобто за зручних обставин. Напр.: *Заходь до нас при нагоді; Послав при нагоді вісточку до матері, Мені випала нагода відвідати Софіївку*.

Пригода — це «подія, випадок». Фразеологічний вислів *бути (стати) у пригоді* має значення «приходити на допомогу в скрутному становищі». Наприклад: *Я буду тобі колись у пригоді* («прийду на допомогу, допоможу»); *Зайвий розум не завжди в пригоді людині; Ця книжка стане в пригоді вчителю*.

Отже, не треба плутати вислови *при нагоді* й *у пригоді*.

НАГОЛОСИТИ — ПІДКРЕСЛИТИ. «Доповідач наголосив — тобто він посилив голос або підвищив тон, вимовляючи певне слово або кілька слів. Проте нерідко в газетах читаємо:

дповідач підкреслив -- і це незрозуміле: адже підкреслити можна лише на письмі», — так міркують деякі мовці.

Чи це справді так?

Підкреслити — означає виділити, вирізнити щось серед чого-небудь. Насамперед ідеться про написане: щоб виділити якийсь текст чи слово, проводять під ним риску. Тоді читач одразу звертає увагу на це місце в тексті.

А в усній мові? У розмові, бесіді, лекції, щоб привернути увагу до певного поняття, деякі слова вимовляють гучніше, вищим тоном, змінюючи інтонацію. Цим самим виділяють, вирізняють відповідне слово або вислів серед інших, тобто *наголошують*. І слухач реагує на ці зміни, зосереджує увагу саме на тому, що виділене голосом, інтонацією.

Отже, підкреслення ризикою на письмі й наголошення в усній мові — способи виділення окремих слів, словосполучень, окремих речень.

Як бачимо, спільне значення «виділяти що-небудь» мають обидва дієслова — *підкреслювати* й *наголошувати*. Це фіксує й Словник української мови в її томах. Тут знаходимо *підкреслювати* — «наголошувати на чому-небудь, виділяючи його як значніше, важливіше за інше (звичайно у викладі)». Отже, доповідач може не лише *наголошувати*, а й *підкреслювати* сказане ним, виділяючи його з-поміж того, що вже було чи далі буде сказано. Дієслова *підкреслювати* і *наголошувати* вживаються не тільки в конкретному значенні «виділяти інтонацією», «підкреслювати олівцем що-небудь», а стосуються й формулювання головної, важливої думки, зосередження уваги на якійсь проблемі. Сполучаючись зі словами *думка*, *проблема*, *завдання* тощо, ці дієслова набувають переносного значення. Крім того, підкреслюють не тільки написане чи вимовлене. Можна підкреслювати й зовнішній вигляд когось або чогось, ставлення до когось або до чогось, напр.: *Блідість обличчя підкреслювала гарячий блиск його очей*. Щоправда, у таких реченнях природніше звучать слова-синоніми *відтінюють*, *показують*, *виявляють* та ін.

НАДСИЛАТИ — ПОСИЛАТИ — ВІДПРАВЛЯТИ. *Посилати* лист і *відправляти* телеграму. Чи справді це так?

У Словнику української мови читаємо, що дієслова *посилати* і *відправляти* є синонімами і навіть тлумачаться один за одного; могою другого. Отже, *посилати* -- «*відправляти* що-небудь поштою, передавати через посылного; надсилати»; *відправляти* — «*посилати*, відсилати щось куди-небудь, організувати відсилення, перевезення чогось». Тут же цитовано наших класиків: *Кривинюк наганяє, щоб дописувала, бо має йти на вокзал відправляти листа* (Леся Українка); — *Відправте свою пошту та й підночіуйте в мене* (М. Коцюбинський). Цю подібність і взаємозамінність дієслів підкреслено й у тлумаченні слова *телеграма*, яку можна *давати* (*дати*, *посилати*, *посла-*

ти), тобто «відправляти якимсь повідомлення телеграфом». Відомий розмовний фразеологізм *бити телеграму*.

Наведені слова синонімізуються і з лексемою *надсилати* — «доставляти, посилати що-небудь поштою або через когось; посилати». Напр.: *Пишіть листи і надсилайте вчасно, Коли їх ждуть далекі адресати...* (Ліна Костенко). *Надсилати*, за матеріалами картотеки Інституту української мови, можна *матеріал*, *гроші*, *посилку*, *відповідь*, *вітання*, *співчуття*, *запрошення*, *лист*, *бандероль*, *повідомлення*. Ці іменники поєднуються також зі словом *посилати*. Слова *гроші* та *лист* можуть вживатися й у родовому відмінку — *грошей*, *листа*. Поширений вислів *посилати бандероллю*.

Отже, *листа* й *телеграму* можна і *посилати*, і *надсилати*, і *відправляти*.

НАКЛАДАНЦІ — БУТЕРБРОДИ. Загальноживане слово *бутерброд*, яке ми традиційно використовуємо, запозичене українською мовою через російську з німецької (нім. *Butterbrot* у своєму складі містить основи іменників *Butter* -- масло і *Brot* — хліб) і означає «намащена маслом скибка хліба». Уже в російській мові значення слова розширилося, а згодом закріпилося і в українській: «Шматочок хліба з маслом, ковбасою, сиром або шинкою чи ікрою». Коли було запозичене це слово, точно назвати не можна, але, очевидно, не раніше XIX ст. Російська літературна мова цього слова у XVIII ст. ще не знала, не фіксує його і «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського.

У західних областях України популярною є інша назва бутерброда — *канапка*. Це запозичення з польської мови (польськ. *kanapka* пов'язане з *kanapa* диван і є калькою фр. *canape* - диван; бутерброд). Словник Є. Желехівського цієї лексеми теж не наводить.

Іменник *накладанець* не засвідчений ані тлумачним, ні діалектним, ні історичним словниками української мови. Він мотивований перехідним дієсловом недокожаного виду «накладати» у значенні «покривати зверху чим-небудь; класти що-небудь зверху» і утворений за аналогією до інших іменників — назв страв, що закінчуються на **-анець**: *завиванець*, *перекладанець*. Його вживають у деяких районах Львівщини як синонім до *канапка*, *бутерброд*.

Українським діалектам відомі іменники, споріднені з дієсловом *накладати*: у бойківських говірках це *наклад* — «шматок дерева в колибі для охорони ватри», *накладжай* — «зібраний і звезений з поля врожай»; у поліських говорах — *накладники* (мн.) — «шматки шкіри, пришиті до оброті, щоб кінч не бачив, Що робиться збоку». У структурі значень наведених діалектизмів є спільна сема — «те, що кладеться на щось зверху».

НАСЛІДУВАТИ — УСПАДКОВУВАТИ. Інколи слово, що вкорінилося у мовній практиці, витісняє синонімічні, дуже до-

речні мовні засоби. Згадаймо хоча б багатозначне дієслово *наслідувати*. До нього вдаємося, коли говоримо про відтворення якихось дій, рухів, поведінки тощо: *Снігурі можуть наслідувати різні мелодії* (3 журналу). Це дієслово поєднується з науковими, мистецькими поняттями — *наслідувати вимову (бароковий стиль, експресіоністів, раннього Шевченка, ритм народних пісень)* тощо.

Наслідувати вживають у розмовному та художньому стилях, коли йдеться про одержання спадщини: *Він після Грицькової смерті наслідував його добро* (Панас Мирний). У цьому значенні сучасна лексична норма вимагає дієслова *успадкувати* — *успадкував батькове майно, успадкував родинні коштовності*. У ділових паперах, наукових текстах послуговуються стандартизованими засобами — *одержати в спадщину*. Напр.: *Коваленко одержав у спадщину земельну ділянку площею 0,05 га* (3 газети).

Неправомірно вжито дієслово *наслідувати* в такому висловлюванні: *Пантелеймон Куліш наслідував батьків крутні норів і гарячий темперамент* (3 журналу). Коли йдеться про переймання від батьків (від предків) яких-небудь спадкових рис, особливостей, якостей, то послуговуються дієсловом *успадкувати*: *Пантелеймон Куліш успадкував батьків крутий норів і гарячий темперамент*.

Не забуваймо й про інші слова-синоніми, які, вжиті замість *наслідувати*, точно передають думку: *Діти легко переймають манеру ходити, розмовляти, яка притаманна батькам, знайомим, учителям* (3 журналу); *Діти прагнуть бути подібними до (схожими на) людей, з якими вони спілкуються найтісніше* (3 журналу).

НАЩАДКИ — ПОТОМКИ. Назви *нащадок* і *потомок* визначають відношення між попередніми і наступними поколіннями. Насамперед *нащадками* і *потемками* називаємо людей стосовно їхніх безпосередніх предків (батьків, дідів, прадідів), тобто тих, від кого йде рід. Напр.: *Він був із сім'ї нащадків давнього козацького роду; потомок гетьмана*. Звідси й *потомство* у значенні «молоде, нове покоління стосовно старшого, стосовно батьків»: *потомство родини Федоренків*. У цьому ряду стоїть і розмовне найменування дитини (переважно сина) *нащадок*, рідше — *потомок*, напр.: *професорський нащадок; У літах дядько, а потомків, бач, надбав* (Олесь Гончар).

Широко відомі вислови *потомствений робітник, селянин, учитель, киянин* та ін. — про осіб, які за народженням належать до певного стану або до родини, не одне покоління якої працює в певній сфері, походить з певної місцевості. А *потомствений* у значенні «родовий, спадковий» сприймається сьогодні як застаріле слововживання: *потомствене володіння, потомствений масток*.

Люди майбутніх поколінь — це *нащадки, потомки* сучасних, гих, які передують їм: *Нам заздрити будуть нащадки* (В. Сосяра); *Будь же відважний, щоб доброї слави в потомках набути* (переклад Б. Тена).

Коли йдеться про тварин або рослини, як правило, вживаємо *потомок, потомство*. Молодняк тварин і рослин стосовно старшого — це *потомство*: у племінної корови гарне *потомство*; *ознаки виявляються в потомстві в незмінному стані*.

У мові класиків української літератури трапляються вислови, в яких *нащадок* вживається у значенні «спадщина»: *залишити дітям в нащадок любов до землі; іти в прийми з усім своїм нащадком*. Сьогодні їх замінили *спадщина, спадок*.

НЕОБХІДНО — ТРЕБА — ПОТРІБНО. Ці слова вживаються, коли треба передати різний ступінь обов'язковості виконання якоїсь дії. У розмовній мові для посилення обов'язковості, примусовості використовують такі вислови: *треба, дуже треба, просто-таки необхідно*. В офіційно-діловому стилі послуговуються прислівниками *варто, треба (потрібно), необхідно*. Порівняймо вислови, побудовані за зростанням значення обов'язковості дії: *варто використати всі можливості; треба (потрібно) використати всі можливості; необхідно використати всі можливості*. Часом у ділових паперах надають перевагу тільки слову *слід*, але варто пам'ятати, що воно має цілу низку синонімів: *треба, потрібно, необхідно, варто*.

Однакові за значенням слова *треба* і *потрібно* розрізняються сполучуваністю: *треба* має тенденцію поєднуватися з дієсловами в неозначеній формі (*треба збирати, треба писати, треба зосередитися*), а *потрібно* — з іменниками чи словами, що їх заміняють (*потрібно бажання, потрібно коштів, потрібно світла*). Пор.: *Головне, треба визначити: скільки питної води дають надра* (3 газети); *Напівдикі степові коні не одразу скорилися людині, і потрібно було чимало фізичної сили, щоб їх унімати, загнудати й осідлати* (3. Тулуб).

НЕОРДИНАРНИЙ — ОРИГІНАЛЬНИЙ — НЕПЕРЕСІЧНИЙ. До цього синонімічного ряду належать також прикметники *винятковий, самобутній, особливий, своєрідний, незвичайний*.

Книжне слово *неординарний* своїм значенням указує на те, що якийсь факт, подія, явище виділяється своєю незвичайністю, своєрідністю. *Неординарними* можуть бути не тільки події, явища й люди. Усі названі синонімічні прикметники сполучаються з іменниками на зразок *людина, особа, письменник, митець, талант, натура* та ін. Коли кажуть про *оригінальну виставу, оригінальне оформлення залу*, підкреслюють своєрідність, незвичайність явища. Втім, *оригінальними* називають також речі, створені самостійно, без наслідування відомих зразків. У цьому значенні не вживаються прикметники *неординарний, непересічний*.

НЕПЕРЕСІЧНИЙ — ПЕРЕСІЧНИЙ. Перше слово - синонім до *винятковий, особливий, самобутній, неординарний*. Найчастіше сполучається зі словами *людина, особа, письменник, талант, натура*, напр.: *Люди непересічні, цікаві, що живуть не для себе* (В. Большак).

В одній із радіопередач прозвучала фраза *Відбулася непересічена подія*. Відразу виникає така паралель: *можна пересікти всю капусту, а трохи лишити непересіченої...*

Непересічна подія має антонімічний, протилежний зміст щодо вислову *пересічна подія*, тобто «посередня, типова, звичайна, яка нічим не вирізняється». Це те саме значення, що й поняття *середнє число*, яке отримують від поділу суми кількох величин на їх кількість: на перетині цих величин і добуваємо *середнє число*. Отже, подія, явище, людина, талант бувають *пересічні* й *непересічні*.

НОВАТОР - НОВАЦІЇ - ІННОВАЦІЇ. Це слова іншомовного походження (від. лат. *novator* і *neu* — новий). *Новатор* - той, хто запроваджує нові порядки, вносить і здійснює нові прогресивні ідеї, принципи в будь-якій галузі діяльності.

У такому значенні слово *новатор* уживали й українські письменники ХІХ ст.: *Франка явився новатором у галицькій літературі* (М. Коцюбинський); *Українці завше були новаторами, завше перед вели у всяких новинах та реформах* (І. Огієнко).

Коли назване поняття стосується осіб жіночої статі, виникає форма *новаторка*, утворена за допомогою суфікса. Діяльність, пов'язану із запровадженням нового, називають *новаторством*: *У цілому цей період [20-ті роки] характеризується розкріпаченням думки, творчими пошуками, сміливим новаторством* (З газети). Останнім часом іменник *новаторство* замінюють словом *новація* (частіше у множині — *новації*), що означає «нововведення»; «заміна старого новим», напр.: *Дояром Петро Бабанюк став у п'ятнадцять років. Яка ж то була новація на той час!* (З журналу).

Латинське за походженням слово *інновація* (частіше — *інновації*) має значення «нові зміни», отже, на перший план виступає і загальне поняття «зміни» з уточненням «нові». У загальному вживанні *інновації* — «нововведення, нові підходи». Сучасна офіційна мова широко послуговується й прикметником *інноваційний*, пор.: *інноваційні технології*.

ОБИГ — ОБОРОТ. Із значенням «повний цикл чогось» термін *оборот* функціонує не тільки в системі економічної лексики, а й у низці галузевих лексичних підсистем: хімічній, фізичній, сільськогосподарській, юридичній тощо: *Реакції, що відбуваються одночасно в обох протилежних напрямках, називаються оборотними* (З підручника).

Однак у словосполученнях на зразок *грошові обороти, торговельні обороти* слово *оборот* невмотивовано заступає термін

обіг! адже торгівля — це *обіг* товарів, гроші — еквівалент *обігу*. Від іменника *обіг* утворюємо цілком природний для української мови прикметник *обіговий* (*обігові товари, обігові гроші*). Коли говоримо *оборотні гроші*, то маємо на увазі гроші, що вкладаються у розвиток підприємств. Як бачимо, означення *оборотний* вказує, що йдеться про ширше поняття, ніж те, яке називається словосполученням із прикметником *обіговий*.

Загальноживане слово *обіг* властивіше книжній мові у словосполученнях на зразок *виконавський обіг, науковий обіг, пустити в обіг*. Синонімом слова *обіг* виступає слово *вживання* (*наукове вживання, вести у вживання*).

І *оборот*, і *обіг* правомірні в системі сучасної української мови. Значення їх перехреснюються тільки в економічній термінології внаслідок нечіткої диференціації понять, означуваних словами *обіг* і *оборот*. *Оборот* слід уживати стосовно обороту капіталу, взятого не як одноразовий акт, а як процес, що періодично відновлюється і повторюється. В усіх інших випадках доцільно вживати термін *обіг*, який називає процес перетворення товарів у гроші і зворотнє перетворення грошей у товари. Нормативними є обидва прикметники — *оборотний* і *обіговий*, що звужують, конкретизують відповідні терміни, з якими вони уживаються (*оборотний капітал, обігові гроші* та ін.), а також терміни - складні слова *товарооборот* як словотвірний синонім словосполучення *оборот товарів* і *товарообіг* як словотвірний синонім словосполучення *обіг товарів*.

ОБРАХОВУВАТИ - ОБЧИСЛЮВАТИ -- ЛІЧИТИ - ПІДРАХОВУВАТИ. Основне значення цих синонімів зводиться до визначення кількості, обсягу, вартості та іншого чого-небудь. Воно закріпилося і в практиці слововживання: ... *гарячі уми й живі уяви різних приятелів і приятельок з математичною докладністю обрахували маєток обох братів* (І. Франко); *Марта йшла засніженими вулицями, щурячись від морозу в демісезоні з пристібнутим хутовим коміром, і швидко лічила в голові: половина лютого, березень, половина квітня — разом два місяці, а там весна, весна* (В. Підмогильний); *Огляньмося назад. Оцінімо пройдений шлях. Відзначимо перемоги, але ще пильніше підрахуємо поразки і збитки* (О. Бердник). Слово *обчислювати* характерніше для наукового і публіцистичного стилів: *Щоб швидко обчислювати потрібні дані, використовують електронні обчислювальні машини* (З журналу). У «Словарі...» за ред. Б. Грінченка, це слово не зафіксоване, проте поодинокі вживання з кінця ХІХ ст. все-таки є: *Професор орієнтувався у списку своїх учеників та обчислював, кого кілька разів питав* (О. Маковей).

Отже, коли йдеться про встановлення кількості чого-небудь, то всі ці слова є рівнозначними: *обраховувати збитки, обчислювати збитки, облічувати збитки, підраховувати збитки,*

обраховувати кількість населення, обчислювати кількість населення, облічувати кількість населення, підраховувати кількість населення, обраховувати прибуток, облічувати прибуток, підраховувати прибуток. Проте вони мають різні сфери вживання. Синоніми *обраховувати, обчислювати, підраховувати* більш нейтральні, і тому ними послуговуються науковий та офіційно-діловий стилі, де позначають діяльність — певні підрахунки, розрахунки, зокрема, точний бухгалтерський облік. Вони певною мірою є математичними термінами. Слова *обраховувати, обчислювати* вносять у зміст речення значення об'ємності об'єкта дії: *Бухгалтерії необхідно обрахувати можливі збитки нерентабельного заводу* (3 газети).

Більш прозоре і нейтральне значення у дієслова *підрахувати*. Усі банки зобов'язані **підрахувати** прибуток за рік і подати дані в податкову інспекцію (3 журналу). Похідні від дієслова *лічити* притаманніші художньому стилю і часто входять в образні вислови. Пор.: *Лічу в неволі дні і ночі, і лік забуваю* (Т. Шевченко); *Проїшли літа, минулися -- я їх не лічила* (П. Чубинський); *Один перелічує шибки на вікні, а друга лічить піщинки на долівці* (Г. Квітка-Основ'яненко). Дієслово *лічити* бере участь у творенні багатьох фразеологізмів: *Копійка любить, щоб її лічили; Курчат восени лічать*.

Правильність, доречність висловів із такими дієсловами інколи визначається не словниками, як ми звикли, а мовною практикою, лексичною сполучуваністю у різних стилях мови. Так, сьогодні показує, що у свідомості пересічного мовця математичний термін *обраховувати* (визначати кількість чого-небудь) має значення «неправильно підраховувати, недодаючи комусь, як правило, грошей»: *На новорічному бенкеті у ресторані «Гайок» молодий офіціант Г. Швидкий сам-один обрахував двох докторів і трьох кандидатів математичних наук* (А. Крижанівський); *Скільки разів нас обраховують у магазині і на ринку? Мабуть, без цього не минає день. Та ми вже й не звертаємо уваги, бо де ж її стільки візьмеш?* (3 газети). Головне значення цього слова відходить на другий план і трапляється рідко. Кожне слово із синонімічного ряду має своє визначене місце у словнику і свою сполучуваність у тексті.

ОБСЛУГОВУВАННЯ -- СЕРВІС. «Словник синонімів» тлумачить ці іменники як синонімічні назви «виконання робіт, пов'язаних із задоволенням чийх-небудь потреб, запитів». Так називають також сукупність організацій, метою та обов'язком яких є задоволення побутових потреб, забезпечення побутового комфорту населення. Яке ж із цих слів відповідає чинним нормам сучасної української літературної мови?

Із словом *обслуговування* у нашій мові усталилися певні словосполучення, як-от: *сфера обслуговування, система обслуговування, заклад громадського обслуговування*. Звичною є спо-

лучуваність його з прикметниками *побутове, масове, громадське, технічне, інтелектуальне, гарантійне, післягарантійне, якісне* тощо, яку добре ілюструють сучасний публіцистичний, офіційно-діловий та художній стилі.

Сервіс -- слово іношомовного походження. Воно прижилося як в усній мові, так і в писемних стилях зі значенням «надання послуг для задоволення побутових потреб населення, а також спеціальна служба, що надає такі послуги».

Цікаво, що при майже однаковій лексичній сполучуваності (пор. *сфера сервісу / обслуговування, технічний сервіс / технічне обслуговування, якісний сервіс / якісне обслуговування* та ін.) тільки *сервіс* уживається як частина складних термінологічних назв (*сервіс-карта, сервіс-центр, сервіс-період*), що свідчить про його активність у сучасному мовленні.

Отже, у сучасній мовній практиці слова *обслуговування* та *сервіс* усталилися як лексичні синоніми.

ОВОЧІ ГОРОДИНА — ЯРИНА. *Чого там [у саду] тільки немає! — зітхнувши промовив Василь... — Мати розказує... що не тільки райські яблучка, а й агрус, порічки, виноград, - отакими кетягами так і висить! А груш тих, а ягід усяких, а яблук!*

...А що, якби тобі, Грицьку, узяв та віддав усе те дворище? Що б ти робив?

... — Я б тоді паном діло зажив... Усе б у садку і сидів та овочів (Панас Мирний).

Чи правильно у наведеному тексті вжито слово *овочі*? Говорять про яблука, груші, виноград, агрус, а потім усе це називають одним словом *овочі*! Адже відомо, що *овочі* ростуть не в садку, на деревах, а на городі, в полі. А ще їх називають *городиною, яриною*.

Овоч (частіше множинна форма *овочі*) — запозичення зі старослов'янської мови, в якій воно мало значення «те, що росте».

Із давніх-давен в українській мові слово *овоц* (*овоч*) та інші його фонетичні різновиди вживалися на позначення різних плодів — городніх, садових, польових. Це відображено і в мовній практиці письменників, і в словниках. Так, у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка *овоц* фіксується як відповідник російського слова *плод*, а похідний прикметник *овочевий* — як відповідник слова *фруктовый*. «Російсько-український словник» М. Уманця і А. Спілки подає *овоц* як третій український відповідник до російського *фрукт*, а російське *плод* перекладає Двома формами — *овоч* і *овоц* (другий і третій відповідники). В «Українсько-німецькому словнику» Є. Желехівського та С. Недільського форми *овоч* і *овоц* розрізняються: *овоч* -- «плід; фрукт взагалі», а *овоц* — збірне.

Словник української мови в 11 томах визначає *овоц* як застаріле; сучасна літературна норма — *овоч*. Називають цим словом плоди городніх (рідше польових) рослин та зелень, що

використовується як їжа, тобто городину. Вживається воно переважно у формі множини і відповідає російському нормативному *овоци* та розмовному *овоц*: *Мати йде... в городню бригаду вирощувати овочі* (О. Копиленко). Рідше іменник *овочі* побутує як назва плодів садових (часом лісових) дерев та кущів, фруктів, садовини (перекладається російськими *плод*, *фрукт*): *Цвіт весняний — літній овоч* *На дереві життя давав* (М. Рильський).

Отже, основне значення слова *овочі* — «плоди городніх рослин» (цибуля, капуста, морква, буряк з ботвиною, картопля, огірки, помідори, ріпа, кавуни, редиска, баклажани, гарбузи, дині тощо). Воно широковживане й загальновідоме.

Для щоденної потреби господарі здавна вирощували овочі на присадибних ділянках — городах. Звідси й назви того: *городина*, *огородинка*, *городовика*, напр.: *Одна половина города зеленіла городиною, друга половина була засіяна житом* (І. Нечуй-Левицький); *Городину і льон полоди двічі, стручкові і коноплі — один раз* (3 журналу). Іменник *огородинка* притаманний розмовному стилю: *Я повертаю в зелений ряд огородини*.

Зелень, яку використовували як приправу до страв, називали *зіллям*. *Христя уже кришила зілля на страву* (Панас Мирний); *Ось Андрійко-Н еумійко Юшку з риби став варить: Вкинув зілля, Рибку з сіллю, А води... забув налить* (Г. Бойко).

Сьгодні в побуті *овочі* (*городина*) — те, що росте на городі (рідше в полі), — відрізняють від *фруктів* (*садовини*), того, що росте на деревах, кущах у саду (рідше у лісі).

Запозичене *фрукт* належить до активної лексики сучасної української мови. Літературні *городина*, *садовина* — нейтральні слова, але на тлі загальнішого *овочі* сприймаються як побутові, з відтінком розмовності. Усі три іменники наявні в різних стилях літературної мови. Використання конкретніших, вузких значенням *городина*, *садовина* допомагає уникнути повторів, урізноманітнити оповідь. Саме таку роль виконують ці слова, наприклад, у газетних нарисах: *Хай буде надворі пізня сльотава осінь, зимові снігові, а в теплиці завжди літо, щедра на свіжу городину*.

У художніх творах трапляється ще одна назва — *ярина*. Це слово засвідчується ще в «Синонімі словеноросійській» — пам'ятці староукраїнської мови XVII ст. Воно увійшло також до «Словника української мови» П. Білецького-Носенка, де подане з двома наголосами: *ярина* (*ярина*) і тлумаченням: «Всякне летние хлеба, которне сеются й поспевают летом, как-то: пшеница ярая, гречица, ячмень, просо, овес й проч.».

Б. Грінченко *ярину* фіксує у значеннях «яровий хліб; ярові посіви; ярове поле». У Є. Желехівського та С. Недільського *ярина* пов'язується не тільки з хлібами. Це ще й «овочі, зелень; поле для ярового хліба; поле для овочів, зелені», напр.: *У городах найшов Андрійко часник, редьку, петрушку, цибулю і на-*

смакав досить ярини, з якої думав зварити юшку (Ю. Опільський).

У наукових, офіційно-ділових текстах поширені нейтральні нормативні назви *овочі*, *фрукти*: *Збільшується виробництво заморожених овочів та фруктів* (3 газети).

ОКРЕМИЙ — ЧАСТКОВИЙ. Наявність спільного елемента у значенні цих двох слів інколи призводить до їх неправильного вживання. Кожне з них позначає частину від цілого, але з різними і досить вагомими уточненнями. *Окремий* — це той, який не є частиною чого-небудь цілого, а почасти навіть відділений, ізольований від інших. Напр.: *окрема держава, окремий номер у готелі, окрема споруда, окремий промисел, окреме село, окремий find рослин, окрема людина, окремі жителі, окрема кімната*. Цим словом у діловій мові нерідко позначається спеціальне призначення чого-небудь загального: *окремий фонд, окремий рахунок, окрема галузь промисловості* тощо. *Окремий* також вживається у словосполученнях, де йдеться про щось із ряду однорідних предметів і явищ: *окрема фраза, окремий епізод, окреме слово*. Усі з перелічених словосполучень передають значення самостійності, відділеності і протиставленості чомусь єдиному, спільному. Це показує практика вживання в усіх стилях мови: *... це не була камера, це була кімната окремого призначення, з підлогою, вимощеною кам'яним паркетом, сірими ромбиками, зовсім порожня, лише, з двома кранами в стіні...* (І. Багрянний); *Важливо знати: японські фірми постачають за кордон не лише готові автомобілі, а й у так званому режимі «сі кей dz», тобто окремими частинами та агрегатами, які складаються на спільних підприємствах* (3 журналу).

Частковий — це насамперед той, що стосується частини когось або чого-небудь, поширюється тільки на певну частину людей, предметів, процесів та ін.; протиставляється, як правило, загальному, повному: *частковий переклад, часткова автоматизація, часткові реформи, часткові завдання, часткові правила етикету, часткове затемнення місяця, часткове гальмування кори головного мозку, часткові відновлення (реставрація) пам'яток культури, часткове відродження звичаїв, часткове зло, часткова відповідь на запитання, часткові навчальні методики*. Такі словосполучення мають давню традицію вживання у різних сферах функціонування української мови: *Можна ще думати, що первні (начатки) втрачають чутливість часткову, щоб на загальну її відмінити. Але ж як недоцільно Дати властивості певні і зразу ж назад завернути* (М. Зеров); *Свого часу І. П. Павлов визначив гіпноз як своєрідний «сон», як «парціальне» (часткове) гальмування кори головного мозку* (3 журналу).

ОПЕРАТИВНИЙ — ПОТОЧНИЙ. Ці часто вживані прикметники мають різне значення, а тому й відмінну лексичну сполучуваність.

Оперативний (від лат. *operativus* — діяльний) — це той, що пов'язаний із безпосереднім і швидким практичним виконанням яких-небудь завдань: *оперативне планування, оперативний облік, оперативний контроль, оперативне зведення, оперативне завдання, оперативні звіти, оперативна інформація, оперативний розгляд, оперативне вивчення, оперативне висвітлення, оперативна довідка, оперативне поширення, оперативна нарада*. Напр.: *У зв'язку з переорганізацією підприємства здійснено оперативний облік його обслуговуючої сфери* (3 газети); *У процесі оперативної наради був розроблений детальний план охорони села* (3 журналу).

Оперативним називають і того, хто здатний правильно і швидко виконувати ті чи інші практичні завдання, пор.: *оперативне керівництво, оперативний організатор, оперативний апарат, оперативна група, оперативний персонал, оперативний відділ*. Такі словосполучення викликають в уяві кожного з нас розуміння швидкого виконання певної дії. Напр.: *Центральну диспетчерську Київської станції швидкою і невідкладною допомогою називають ще оперативним відділом* (3 журналу).

Останнім часом поширюється вислів *оперативна цінність періодики*, що означає швидке поширення інформації та її доступність для кожного: *Сучасне життя неможливе без читання періодики. Більшість матеріалів, опублікованих у періодичних виданнях, має оперативну цінність* (3 газети).

Слово *поточний* у будь-який вислів вносить значення «повсякденний; той, що відбувається, здійснюється або наявний щодня», пор.: *поточні затрати, поточні потреби, поточні події, поточні методи, поточна політика, поточні питання, поточні показники, поточні прибутки, поточний інструктаж, поточні папери, поточне законодавство, поточна робота, поточні справи, поточна статистика*. Такі вислови мають певну часову традицію: *Вже вчора ввечері, повернувшись із лабораторії, професор Славенко не міг продуктивно працювати. На вечір, з 9 до 12 години, йому лишалась, за розкладом, дрібна поточна робота — проглядати журнал і листуватись* (В. Підмогильний).

Словосполучення *поточний план, поточне планування* означає план, планування на найближчий час: *На підприємстві постійно здійснюється поточне планування річного періоду* (3 газети).

В офіційно-діловій сфері часто вживається словосполучення *поточний рахунок* — тобто рахунок у банку, з якого вкладник може отримувати гроші, якщо є потреба, і поповнювати його додатковими внесками.

Коли кажемо *поточний ремонт*, то маємо на увазі насамперед усунення дрібних несправностей з метою запобігти руйнуванню, поломкам. У таких випадках *поточний* протиставляється за значенням словам *незапланований, вимушений* тощо.

ОПРИЛЮДНЮВАТИ -- ОПРИЛЮДНИТИ. Значної популярності у засобах масової інформації набуло гніздо слів *оприлюднювати, оприлюднити, оприлюднений, оприлюднено, оприлюднення*. Ці форми найчастіше використовують у газетних текстах: *оприлюднення творчих здобутків письменників; на сторінках газети оприлюднено виступ Президента на сесії Верховної Ради України; оприлюднений Закон* тощо. Однак не знайдемо цих слів у жодному з сучасних основних українських словників. Своїм змістом дієслово *оприлюднювати* синонімічне до *обнародувати* — «повідомляти, широко розголошувати що-небудь; публічно ознайомлювати з чимсь», тобто робити що-небудь відомим для людей, народу. Таким чином, друга складова частина семантичне та сама: *народ — люди*. Префікс *о-* вказує на охоплення об'єкта дією, станом, префікс *при-* увиразнює зміст слова, передаючи значення присутності (пор.: *при людях — прилюдний; прилюдний захист дисертації*). Отже, названі вище слова одного словотвірного гнізда мають усі підстави зайняти належне місце в словниках.

ОСТАННІ — РЕШТА. Російський прикметник *остальные* перекладається українською мовою *інші, решта*, напр.: *решта можуть іти; інші папери не потрібні; надів решту вбрання; не був схожий на решту хлопців; решту пунктів — викреслити; одні читають, інші збирають марки*. У таких словосполученнях неправомірним є вживання прикметника *останній*, оскільки в українській мові він має інше значення, що відповідає російському *последний*, напр.: *Хто останній у черзі? Сміється той, хто сміється останній*.

ПАНЕ — ДОБРОДІЮ — ТОВАРИШУ. Форма звертання *товаришу* сьогодні маловживана. Віднедавна її уникають на вулиці чи в магазині, хоч вона зберігає своє термінологічне значення у військовій сфері.

Водночас із відродженням української мови, поширенням її в масовому спілкуванні в адміністративних установах бажано відроджувати шанобливі форми звертання: *добродію, пане; добродійко, пані; добродії, панове*. Форма *пан* властива усьому західному слов'янському світові, її активно використовують жителі західного регіону України. Така форма звертання фіксується в українському фольклорі, у текстах до 20-х років ХХ ст. української літературної мови.

В офіційних звертаннях-документах форма *пан* уживається з ім'ям, прізвищем, назвою посади, тобто *пан*, порівняно із *добродій*, має виразне забарвлення офіційності.

До колективу людей, до аудиторії слухачів варто звертатися: *панове, шановні пані й панове, шановні колеги, шановне товариство, вельмишановне зібрання*.

ПАСХА, ПАСКА, ВЕЛИКДЕНЬ. Ці три слова у значенні «назва релігійного свята Воскресіння Христового» є стилістич-

ними синонімами. Слово *пасха* (за походженням давньоєврейське) — церковно книжне, воно вживається в українських перекладах Біблії: *Находила юдейська Пасха* (Біблія в перекладі І. Хоменка); *Наближалося свято опрісноків, що зветься Пасха (Там само)*. Слово *пасха* є нормативним і в інших стилях, зокрема в мові художньої літератури, офіційно-діловій тощо.

Паска — розмовний синонім до церковного слововживання *пасха*, його фонетичний варіант: *У пробоїнах бійниць стирчали горлаті жерла пушок, з котрих у великі свята, як-от на Різдво або на Паску, стріляли* (Панас Мирний). У художній літературі, фольклорі слово *паска* в цьому значенні є широкоживаним. Проте основна назва свята Воскресіння в українській мові — *Великдень (Великий день)*. Ця назва засвідчується ще в текстах XI ст., зокрема в Остромировому євангелії. Це буквальний переклад відповідної грецької назви, що має давню традицію побутування в усній та писемній українській мові: *Ось уже піст минув і Великдень задзвонив у всі дзвони* (І. Нечуй-Левицький); *За тиждень — Великдень. Не вмирай, Червоної крашанки Дожидай* (3 фольклору).

Додамо, що *паскою* в українській мові називають солодкий здобний високий хліб циліндричної форми, що за православним звичаєм випікається до Великодня: *І він показав товаришам свій шматок з пухкої жовтої середини паски, печеної, видно, на молоці та крашанках* (О. Гончар). На *Великдень* печуть *паски* і фарбують крашанки.

ПОДИВИТИСЯ ФІЛЬМ — ПЕРЕГЛЯНУТИ ФІЛЬМ. Одним із значень дієслова *подивитися* Словник української мови в її томах подає «проглянувши, ознайомитися із чим-небудь, із змістом чогось // Побувати на виставі, кінофільмі та ін.>>. Тож маємо правильно говорити й писати: *Я подивився цікавий фільм; Раджу подивитися нову виставу франківців*. Водночас у розмовній практиці, навіть у мові засобів масової інформації аналогічні вислови іноді вживаються з дієсловом — *переглянути*: *Я переглянув фільм за участю Наталії Ужвій*. Чи правильно це? І чим зумовлена така тенденція?

Дієслово *переглянути* в українській мові має кілька значень, зокрема: «Дивитися на що-небудь, читати щось та ін. з метою перевірки, вивчення або знайомства // Гортаючи книгу, журнал та ін., дещо прочитувати // Розглядати, оглядати щось або все іще раз, повторно». Отже, коли ми кажемо, що *переглянули фільм* <<Тіні забутих предків>>, то маємо на увазі, що уже колись бачили, але знову, іще раз подивилися його. Зауваживши, що *переглянули кінокомедію*, ми наголошуємо на тому, що не дивилися її всю, а тільки окремі епізоди. Пор.: *прочитати книжку і переглянути книжку*.

А як щодо іменникового словосполучення *перегляд фільму*? Воно є цілком нормативним. Вислови на зразок *ретроспективний перегляд фільмів Сергія Параджанова* не є порушенням стилістичної норми. Це фаховий вислів, що широко вживається

в кінематографічній термінології. Очевидно, саме під його впливом у сучасній мовній практиці дієслово *переглядати* почало заступати *дивитися*.

ПЕРЕГОРНУТИ чи ПЕРЕВЕРНУТИ СТОРІНКУ? У цьому конкретному значенні усталілося дієслово *перегорнути*. *Перегорнати, гортати* кажемо про сторінки в прямому й переносному значенні: *Він здивовано перегорнув кілька сторінок* (М. Стельмах); *Я перегорнув у пам'яті всі дрібниці нашого приїзду* (О. Досвітній). Отже, *гортаємо сторінки книжки і гортаємо книжку*.

Дієслово *перегорнати* означає також «перекладати щось із місця на місце», «брати щось одне за одним, роздивляючись», напр.: *По обіді замість того, щоб лягти одпочити, мати одчинила скриню, нащоє там перебирає все, полотна, рушники* *перегортає* (Олена Пчілка).

Перегорнати має ще значення «скласти, згорнути в кілька разів», напр.: *перегорнути вдвоє тканину, папір*.

Перевернути можна також книжку, тканину, папір, тобто поміняти місцями гору (верх) і низ (спід), лице й виворіт. Кажемо: *перевернути на другий бік платівку, перевернути млинці на сковороді*. Це дієслово входить до складу стійких, фразеологічних словосполучень: *перевернути догори дном, догори коренем; душу перевернути; гори (світ) перевернути; на жарт перевернути*.

ПОВИНЕН — МАЄ — МУСИТЬ. Ці слова синонімічні в основному своєму значенні «який має своїм обов'язком, зобов'язаний щось робити, мати певну якість». Сполучаючись із дієсловами, вони зазвичай виконують роль присудка в реченні, напр.: [хтось] *повинен сплатити податок, повинен володіти мовою, має підготувати доповідь, має написати листа, має їхати у від'їждження, мусить зібрати врожай, мусить зізнатися в злочині*.

Для підкреслення необхідності, обов'язковості виконання якоїсь дії, особливо якщо це суперечить бажанню чи залежить від певних обставин, як правило, послуговуються присудковими формами *повинен, мусить*. *Ти повинен написати йому листа. Вибачення попросити. Це ж батько, найрідніша людина* (О. Гончар); *За півгодини він мусить іти на побачення. «Чому мусить?» — спитав він сам себе. Бо дія, зв'язана з іншою особою, після достатнього повторювання обертається в обов'язок* (В. Підмогильний). У дієслові *має*, що сполучається з іншими дієсловами, відсутній відтінок категоричності, обов'язковості, пор.: *Народний депутат — це насамперед політик. І він має вміти не тільки аналізувати події, а й передбачати їх* (3 журналу).

У науковому, офіційно-діловому стилях та пресі надають перевагу модальним словам *повинен, має*: *Рівень води не повинен перевищувати п'яти метрів* (3 газети); *Дослідження та освоєння космосу мають здійснюватися тільки в мирних*

цілях, для розвитку науки і виробництва, відповідно до потреб усіх народів (3 газети).

Дієслово *мусить* здебільшого передбачає сполучуваність із суб'єктом дії, стану (особою). У книжні стилі воно вносить відчутний емоційний колорит, відповідне ставлення до описуваного: *Якщо у позащлюбному співжитті, яке звичайно переслідувалось, народжувались діти, їх батьки мусили одружитись* (3 журналу); *Сучасна економіка мусить бути екологічною!* (3 газети). Присудки з дієсловом *мусить* закріпилися переважно за уснорозмовною сферою і художньою літературою, напр.: */ справді, Марта в потребах своїх була дуже обережна, мусивши часом півроку збиратись на потрібну річ — черевики, сукню, капелюх* (В. Підмогильний).

Отже, у виборі синоніма з ряду *повинен — має — мусить* керуємося тим, що книжні стилі тяжіють до слововживання *повинен, має*, причому *має* передає обов'язковість у її слабкому, нейтральному виявленні. Дієслово *мусить* властиве уснорозмовному спілкуванню та мові художньої літератури.

ПОДАВАТИ чи НАДАВАТИ ДОПОМОГУ? Наведені словосполучення вживаються в сучасній українській літературній мові паралельно, як варіантні, хоч є певні відтінки в конкретному слововживанні. Лікар звичайно *подає* допомогу хворому, пор.: *Йосипа Осокіна знали в Дніпропетровську як чесного лікаря, який завжди подасть безкорисливу допомогу* (Д. Ткач). Дієслово *подавати* усталалося у фразеологічному звороті *подавати руку допомоги*.

Словосполучення *подавати (подати) допомогу* засвідчуються в мовній практиці М. Зерова, М. Рильського, А. Головка. Рідше в художніх текстах вживається вислів *надавати {надати} допомогу*, який характерний здебільшого для книжних (офіційно-ділового, інформаційного) текстів і має у своєму значенні відтінок абстрактності, узагальненості (порівняймо також *надання допомоги*). Напр.: *Надання допомоги області у зв'язку зі стихійним лихом — повинню*.

ПОДІЛЯТИ чи РОЗДІЛЯТИ ДУМКУ? Як показує мовна практика українських письменників XIX і XX ст., у сполученні з абстрактними словами *думка, погляди, позиція, оптимізм, тривога, почуття* переважно вживається дієслово *поділяти*: *Микитині мрії поділяла з ним дружина його Параска Семенівна* (Ю. Яновський); *Післяпудневе сонце пекло й кволо всміхалося з сизого неба, наче поділяло мій радісно-журливий настрій* (Є. Гуцало).

Значно рідше відповідні словосполучення вживаються з дієсловом *розділяти*. *Розділяють*, як правило, *землю, межу, калач, стіл* тощо. Зрідка, щоправда, натрапляємо на словосполучення *розділяти радість (тугу)* та ін. Пор.: *Дорош не відповів, але видно було, що він не розділяє захоплення Оксена* (Г. Тютюнник). Сполучуваність на зразок *поділяти почуття, ніяко-*

вість, долю, радість, обурення, ідеологію і подібні, набагато активніша, їй і радимо віддавати перевагу.

ПОПЕРЕДЖУВАТИ ПРО ЗУСТРІЧ — ЗАПОБІГАТИ АВАРІЯМ — УНИКАТИ ПОМИЛОК. У повсякденному спілкуванні трапляються висловлювання на зразок: *Робота зі словником попереджує помилки*. Виникає цілком правомірне запитання: чи може робота *попереджувати* помилки? Ми звикли послуговуватися дієсловом *попереджувати* у значенні «заздалегідь повідомляти кого-небудь про щось». Напр.: *Школярів попередили про перенесення екскурсії на інший час. Треба завчасно попереджувати про зміни в розкладі*.

Знавці української мови можуть заперечити. Мовляв, Словник української мови в її томах наводить такий приклад: *Розумне поєднання праці з активним відпочинком... попереджує виникнення втомлюваності*. Зауважимо, що це — не основне значення *попереджувати*. Чому б не використати дієслово *запобігати*, що й передає зміст «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане»? Пор.: *Розумне поєднання праці з активним відпочинком запобігає втомлюваності*. У цьому контексті доречно вжити також синонім *уникнути*: *Завдяки розумному поєднанню праці з активним відпочинком можна уникнути втомлюваності*.

Запам'ятаймо, що *запобігати* вимагає біля себе слів у давальному відмінку: *запобігати (чому?) аваріям, банкрутству, втрапам, злочинам, лихові, руйнуванню. Робота зі словником запобігає помилкам. А уникнути поєднується із залежними словами у родовому відмінку: уникнути (чого?) арешту, зіткнення, зустрічі, кулі, помилок. Робота зі словником допоможе уникнути помилок*.

Отже, *попереджаємо* про зустріч, *запобігаємо* аваріям і *уникаємо* помилок.

ПОПЕРЕДНІЙ — ПЕРЕДЧАСНИЙ. Іноді на касі автовокзалу можна побачити табличку: *Каса передчасного продажу квитків*. Звичайно, мало бути *попереднього* продажу квитків.

Основна семантика слова *передчасний* — «який відбувається, відбувся, з'явився, настав раніше належного, визначеного строку, часу». Так, скажімо, *передчасне відправлення автобуса* означає, що автобус відправили раніше встановленого розкладом часу. Порівняймо ще: *Сніг передчасний розтав* (М. Рильський).

Прикметник *передчасний* і формою, і змістом близький до слів *завчасний (завчасні зморшки)*, тобто «такий, який з'явився раніше, ніж того можна було чекати», або *дочасний* — з таким самим значенням, пор.: *дочасна смерть*.

Передчасного продажу квитків ніхто не рекламує, бо цього не буває. Існує практика *попереднього* продажу квитків у театральних касах тощо. Тобто *попередній* — це той, «який проводиться, здійснюється, встановлюється заздалегідь, наперед». Основне значення слова *попередній* — «який був, стався раніше; який пере-

дує чому-небудь»: *Ще голова дзвеніла від попереднього вибуху, ще зрушена земля сипалася в окоп, а повітря вже знов гойдалося, завивало, пружинило, втискаючи тебе в землю* (О. Гончар). У цьому значенні є відтінок — «який безпосередньо передував нинішньому, який був безпосередньо перед чим-небудь»: *Гальванеску, що дуже натомився за день та попередню безсонну ніч, заявив, що... ляже спати* (Ю. Смолич). Ще одне із значень слова *попередній* — «такий, як і раніше»: *Дальші томи... вишліть на попередню адресу* (М. Коцюбинський). У формі середнього роду це слово може вживатися в значенні іменника — «те, що було раніше, що належить до минулого»: *Одна тільки хвиля oddіляла минуле від того, що сталося, а здавалось, що проминула вічність, що попереднє раптом впало у прірву* (М. Коцюбинський).

ПОРАДА МАЄ РАЦІЮ - ВІН МАЄ РАЦІЮ. Чи правильно казати: *Ця порада має рацію!* Ні, неправильно. Тому що *мати рацію* може лише певна особа, група осіб, колектив — тобто обов'язкова присутність суб'єкта. Слово *рація* має кілька значень, зокрема «розумна підстава, обґрунтування чого-небудь» // «розрахунок, користь, вигода». Напр.: *Була рація послухати поради; Шукайте рацію в його вчинках; Нема рації продавати яблука так дешево.* Якось по радіо прозвучала рекомендація одного відповідального працівника: *Нагадайте дітям про небезпеку на залізниці. Це особливо має рацію зараз, весною.* Слово *рація* тут недоречне. Слід було б сказати про доцільність, необхідність нагадування: *Це особливо доцільно (необхідно) зараз, весною.* Адже стійке словосполучення *мати рацію* стосується замірів, дій, учинків людини, групи людей, колективу і має значення «бути правим, діяти, думати правильно, слушно»: *Він мав рацію, застерігаючи від поїздки; Ти боїшся і маєш рацію, бо вже пізня година, а йти лісом.*

ПОСТАЧАЛЬНИК - ПОСТАВЩИК. Хоча словник фіксує друге слово з обмежувальною ремаркою *рідко*, проте в розмовній практиці воно звучить часто. У літературно-писемній мові його уникають, напр.: -- *Покладете на постачальників, — заgrimів він, — то вас тут і снігом занесе!* (Я. Ваш); *Відтепер Пугач став головним постачальником м'яса товариству* (В. Гжицький). Раніше обидва названі слова вживалися без стилістичного розрізнення, пор.: *Тремтячи внутрішньо, брав я до рук першу нелегальну брошуру, хоч на вустах у мене грала зневажлива, поблажлива усмішка, і мов я ласку робив Абрумові, коли брав у нього книжку (це він був першим моїм поставщиком)* (Г. Хоткевич). Однак на сьогодні форма на *-щик* сприймається як ознака некодифікованого розмовного стилю або просторіччя.

ПОШИРЮВАТИСЯ - РОЗПОВСЮДЖУВАТИСЯ За сучасними нормами української мови дієслово *поширюватися* \

варто уживати тоді, коли треба передати значення «збільшуватися у розмірах, ставати великим»: *Грип може поширюватися на великих територіях.* Синонімом до слова *поширюватися* в значенні «охоплювати своєю дією, впливом усе більшу кількість людей, предметів, явищ» є дієслово *розповсюджуватися*. У цьому значенні слова *розповсюджуватися* помітнішим є відтінок дії активного суб'єкта (хтось розповсюджує щось), а *поширюватися* — частіше сполучається з абстрактними іменниками (інтерес, ініціатива тощо).

У словосполученнях на зразок *поширюватися (розповсюджуватися) на кого, на що* перевага надається першому слову.

Про розширення кола інтересів, світогляду, а також про швидкість проникнення звуку, світла тощо варто казати *поширюється*. Вживати дієслово *розповсюджується* в таких сполученнях недоречно. Пор.: *Світло поширюється зі швидкістю 300 тисяч кілометрів за секунду.*

ПРИЩЕПЛЮВАТИ — ПРИБИВАТИ. До рідковживаних у сучасній мові належить дієслово *прививати*, що означає «присувати», «з'єднувати нитки, зсуваючи одна одну». Частіше трапляються спільнокореневі утворення: *вити* (нитки, гніздо), *сповивати* (дитину), *завивати* (волосся), *розвиток, розвинений* та ін.

Коли йдеться про медикаментозні щеплення або про виведення нових сортів рослин, лексична норма рекомендує дієслово *прищеплювати*: *прищеплювати вісню, кір; прищеплювати гілку до яблуні, груші.* У назві дії *прищеплювати* розвинулося також переносне значення «виховувати»: *прищеплюють різні навички, почуття, риси характеру.* Напр.: *Одвічні поняття добра і зла треба прищепити не у зрілому віці, а ще у дитинстві* (З журналу).

Під впливом російського *прививать* в українській мові інколи вживають вислови на зразок *прививати навички гігієни, прививати яблуню.* Це порушення сучасної української лексичної норми. Російські вислови *прививать любовь к труду, прививать чувство гордости за свою Родину, прививать хороший вкус і под.* українською звучать: *прищеплювати любов до праці, прищеплювати почуття гордості за свою Батьківщину, прищеплювати гарний смак.*

ПРИЙОМ — ПРИЙМАННЯ — ПРИЙНЯТТЯ. Усі три слова пов'язані зі звичним для нас дієсловом «приймати», яке має широку лексичну сполучуваність: *приймати гостей; приймати подарунки, вітання; приймати зі столу посуд; приймати рішення; приймати закон, конституцію; приймати делегацію* та ін. Ці словосполучення характеризують різні сфери життя: від побутової до офіційно-ділової. Проте якщо із вживанням дієслів не маємо труднощів, то стилістичне розмежування іменникових утворень *приюдом — приймання — прийняття* становить певну проблему. Сьогодні мовцям нелегко вибрати: *приюдом* чи *приймання*

ня відвідувачів, прийом чи прийняття офіційної делегації, або як назвати урочисте зібрання, влаштоване з якоїсь нагоди.

Донедавна ми активно послуговувалися словом *прийом*. І хоч це виразна калька з російської, однак слово було зафіксоване у словниках і вважалося нормативним. Проте останнім часом замість *прийом* словники рекомендують *приймання* і *прийняття*: *приймання / прийняття вкладів у банку, приймання відвідувачів, прийняття конституції, приймання радіосигналу, приймання і прийняття їжі чи ліків, приймання / прийняття закону*.

З погляду сучасної літературної норми правильно оформлений напис на табличці кабінету матиме вигляд: «Години *приймання*», «*Приймання* відвідувачів» замість поширених «Години *прийому*» та «*Прийом* відвідувачів». Правильно також казати й писати *приймання і прийняття до інституту, приймання / прийняття у члени організації, відмова у прийнятті на роботу* тощо.

Із наведених прикладів видно, що існує нюанс у значеннях слів *приймання* і *прийняття*. У словниках вони подаються як паралельні, однак *приймання* вживається на позначення тривалої, неодноразової дії або процесу, тоді як *прийняття* передбачає результативність чи одноразовість дії. Пор.: *приймання закону і прийняття закону*.

Можливо, витіснення з ужитку слова *прийом* не зовсім звичне для багатьох із нас, однак на користь цього процесу свідчить те, що у мові засобів масової інформації уникнення *прийому* відбувається майже безболісно: *Механізм приймання відповідальних рішень, пов'язаних із захистом здоров'я людей в час аварії на ЧАЕС, не витримав серйозної перевірки* (3 газети); *У справді демократичному суспільстві перш за все слід ліквідувати черги на приймання до високих осіб* (3 газети); *Референдум - це спосіб прийняття громадянами рішень із важливих питань загальнодержавного і місцевого значення* (3 газети); *Линія Управ-це процес прийняття і оброблення рішень* (3 жур-

налу); *Приймання у члени МАН здійснюють самі юні «академіки»* (3 журналу).

Сьогодні широко послуговуються цими словами і в медичній мовній практиці: *До початку прийняття їжі корисний салат* (3 журналу); *Одна з причин зниження реакції водіїв — нестача цукру в крові внаслідок великої перерви у прийманні їжі* (3 журналу); *Тривале приймання снодійних зовсім не байдуже для організму* (3 газети).

На підтримку вживання слова *прийом* виступає його значення «спосіб виконання, здійснення, досягнення чого-небудь»: *прийоми боротьби, прийом дослідження, заборонений прийом* — такі словосполучення вже стали своєрідними термінологічними штампами, й від їх уживання не так легко відмовитися. У словниках *прийом* у цьому значенні хоч і подається, однак лише як другорядний варіант до *спосіб, засіб*, які сьогодні рішуче витісняють його на периферію мовного вжитку: *Етнічні відмінності вияв-*

ляються в тому, як люди вдягаються, що їдять, у способах вітання (3 журналу); *На жаль, наші депутати не завжди вдаються до парламентських засобів ведення дискусії* (3 газети). Хоч нормативним також є: *Це, знаєш, у мене такий прийом: я хочу тебе заінтригувати* (3 газети); *Поет вдається до образно-композиційних прийомів народної поезії* (3 журналу).

Доволі звичним є слововживання *прийом* як «окрема дія». Однак тут компроміс неможливий. Тому замість *в один / два прийоми* варто засвоїти природніші звороти *за один раз, за два заходи*: *Ми вже звикли до того, що прийняття важливих рішень у нашій Верховній Раді не відбувається за один раз, а за два, а то й за три заходи* (3 газети).

Розширення сфери офіційного спілкування, де звучить ділова українська мова, пов'язане ще з двома значеннями, у яких донедавна вживалося слово *прийом*: «зустріч, зібрання запрошених осіб; урочистий захід на честь кого-, чого-небудь» та «певне ставлення під час зустрічі з боку того, хто приймає». У першому випадку сучасні словники наводять паралельні форми: *прийняття* на честь президента і *прийом* на честь президента. Однак тут відчутна тенденція стандартизувати форму *прийняття*. Стосовно другого значення, то заміна традиційного *прийому* на *прийняття / приймання* також буде доречною: *шанобливе приймання, ввічливе приймання, холодне прийняття, офіційне прийняття* тощо.

ПРІОРИТЕТ — ПРИВІЛЕЙ. *Пріоритет* - слово іншомовного походження, що означає «першість у чомусь», «переважне право, переважне значення чогось». Уживається також у множині, пор.: *Надаємо пріоритет екологічним програмам; В останній рік навчання важливо визначити пріоритети*.

Запозичені слова на зразок *приватний, привілей, призма, прима* пишуться з й після р (за правилом дев'ятки й пишеться після д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р перед наступним приголосним), але у слові *пріоритет* наступний головний о, тому після першого р треба писати і.

Нові запозичення в українській мові *брифінг, маркетинг, моніторинг, холдинг, кікбоксинг, реципієнт* щодо написання й -і відповідають згаданому правилу дев'ятки.

ПРОМОВА — ПРОПОВІДЬ. У семантичній та словотвірній формах обох іменників наявна сема «говорити»: *промова* утворено від *промовляти*, а *проповідь* — від *проповідувати*. Кожен із них має окреме словотвірне гніздо та багато спільнокореневих «родичів» у різних лексико-граматичних класах: *мова, мовний, промовлений, відмовити, намовлений; повість, оповідання, розповідь, розповідати, оповідь* та ін. Проте спорідненість слів *промова* та *проповідь* не дає підстави вважати їх взаємозамінними та паралельно використовувати їх у всіх мовних стилях. Істотна відмінність виразно виявиться тоді, коли до кожного із названих слів спробуємо назвати синоніми.

Промова, як свідчать тлумачні словники української мови, — це «публічне виголошення певної інформації, міркувань тощо»: **Промова** діяла не гострою фразою, а самою предметністю теми і фактами, проти яких годі було щось вагомо заперечити (Є. Сверстюк); ...на прийомі в Катерини II козацькі делегати звертали-ся до неї з вітальними **промовами** французькою, англійською, італійською, німецькою мовами та латиною (З журналу).

Найближчим до промови синонімом є *виступ* — «публічне виголошення промови, заяви, інформації та ін.». «Словник синонімів української мови» фіксує і менш уживані стилістично марковані відповідники -- *мова, слово, річ (заст.), орація (заст.), рація {заст.}*. Помітно, що саме іменник *промова* у цьому ряду є найзагальнішим і стилістично нейтральним. Це зумовлює і значно більшу порівняно з іншими членами синонімічного ряду його популярність у всіх функціональних стилях: *Хвилюючою молитовною промовою звернувся до побратимів-чорнобильців голова Союзу «Чорнобиль»* (З газети); *Треба дбати про те, щоб семантика фразеологізму логічно вписувалась у змістову структуру промови* (З журналу); *Поручик Сноу з дозволу капітана Годта сказав промову до війська* (М. Грушевський). Від *промова* утворюємо також назву особи *промовець* — «той, хто виголошує промову»: *Між ним і слухачами мало не з першої ж хвилини встановився той контакт, що допомагає промовцеві* (Ю. Шовкопляс).

Слово *проповідь* — істотно вужче і за значенням, і за сферою стилістичного вживання. Так християни за традицією називають промову релігійно-повчального змісту, яку священник (або ж *проповідник*) виголошує у церкві під час літургії: *О. Василь докінчив проповідь і правив далі богослужіння* (О. Маковей); *Перша проповідь, яку почув Володя, була про покаяння* (З журналу). Іноді можна спостерігати термінологічне уживання цього слова — як назви специфічного ораторського жанру: *Україна утворила в XII ст. свою оригінальну проповідь, і ми мусимо згадати славних Леоптія Карповича, Лазаря Барановича, Іоанікія Галятовського* (З журналу).

У розмовній мові, а також у художньому стилі *проповідь* може зазнавати енантіосемічних змін, внаслідок чого набуває значення «невиправдане моралізаторство» і має виразне насмішкувато-іронічне забарвлення: *Цей туполобий страж спокійно може собі дозволити читати проповіді й напоумляти професорів, поетів, художників, бо він себе вважає вищим* (В. Шевчук).

Абсолютним семантичним аналогом до *проповідь* є церковне слово *казання*, утворене від дієслова із значенням «говорити» — *казати*. Воно природне для людей, які відвідують храм, слухають літургійні духовні настанови. У мові художніх творів ним послуговуються письменники: *Почався не так урочистий, як обтяжливий обряд вінчання, бо... довелося вислухати коротке казання архієпископа Партвіга* (П. Загребельний).

Слід також зазначити, що дехто з мовців вважає слово *повчання* вдалим лексичним відповідником до *проповідь* та *казання*, взаємозамінюючи їх у текстах різних стилів. Проте це не так, оскільки значення цих лексем збігаються лише частково — *повчання* не відбиває ані релігійного змісту, ані піднесено-урочистого забарвлення, які так виразно простежуються у лексемах *проповідь* та *казання*.

ПРОНИЗЛИВИЙ - ПРОНИКЛИВИЙ. Прикметник *пронизливий* вживається для характеристики природних явищ, що викликають неприємні фізичні відчуття: *пронизливий, проймаючий* кажемо про холод, вітер.

Цей епітет характеризує також різкі звуки: *пронизливий голос, гудок, крик, свист*.

Гострим, *пронизливим* може бути біль, відчуття самотності. У переносному розумінні це слово характеризує пильні, *проникливі* очі, погляд людини. *Пронизливий* і *проникливий* — синоніми на позначення погляду, очей людини. Але епітет *проникливий* зовсім не вживається для означення фізичних відчуттів. Основна сфера його функціонування — це характеристика розумової, духовно-емоційної діяльності людини. *Проникливою* називають людину, яка глибоко розуміє суть чого-небудь, правильно оцінює когось, щось. Пор.: *проникливий психолог, проникливий розум, проникливий вислів, прониклива легенда, музика*, тобто все, що викликає глибокі почуття, емоційний настрій.

Сценічна атмосфера театру може бути тільки *проникливою*, і музика звучить, безумовно, *прониклива*, а не *пронизливо*.

ПРОТИРІЧЧЯ - СУПЕРЕЧНОСТІ. В українській мові ці слова нерідко функціонують як варіанти (у Словнику української мови в і томах — *протиріччя* — те саме, що *суперечності*, тобто мають однакове значення; у «Філософському словнику» за ред. В. Шинкарука (1979) слова *протиріччя* немає взагалі). Так вони вживаються у мові засобів масової інформації: *протиріччя між особою і оточенням, протиріччя у внутрішньому світі людини, протиріччя людського духу, протиріччя в предметах і явищах об'єктивного світу, протиріччя української душі, протиріччя в громаді, протиріччя історії*, напр.: *Постає проблема, чи не залежить «строкатість» нашого культурного та історичного розвитку від внутрішніх протиріч в українській душі, які цікавили ще Г. Сковороду і які П. Куліш назвав колізіями між розумом і серцем!* (З журналу). Проте в українській мові для позначення невідповідності чого-небудь давно усталилося слово *суперечність* (його фіксує «Словарь...» за ред. Б. Грінченка), яке відповідає законам словотворення української мови і має багато спільнокореневих утворень: *суперечити, суперечливий* тощо. Прозоре значення цього слова робить зрозумілими для кожного вислови: *суперечність політики з тенденцією світового розвитку, суперечності людського*

буття, суперечності в ученні церкви і житті мирян, суперечності законодавства, суперечності інтересів людини і законів природи, суперечності в собі. Практика вживання слова суперечність закріплюється й художньою літературою, напр.: *Отже, м'якість і твердість, примхливість і дисципліна — вона [Марія] сама помітила ці суперечності в собі, зафіксувала їх в автопортреті* (М. Слабошпицький). Тому не треба боятися повторити двічі слово, коли йдеться про те саме поняття без будь-якої різниці в значенні, напр.: *Державно-політичні ідеали вченого зазнали чималих змін протягом його творчої та політичної діяльності й несуть на собі відбиток як суперечностей особистої еволюції Драгоманова-теоретика, так і суперечностей тієї епохи, в якій він творив і діяв* (З журналу). Це ще раз актуалізує твердження про те, що варіанти в мові не можуть співіснувати довго. Один із них закономірно відходить.

ПРОФЕСІЯ — СПЕЦІАЛЬНІСТЬ — ФАХ. Що таке професія"? За Словником української мови — це «рід занять, трудової діяльності, що вимагає певних знань і навичок і є для когось джерелом існування»: *професія лікаря, будівельника, учителя, інженера*. У цьому значенні вживають також слово *фах*: *бути за фахом лікарем, будівельником, учителем, інженером*.

Спеціальність — це окрема галузь науки, техніки, мистецтва та інше, це сфера чийсь діяльності або вивчення чого-небудь: *його спеціальність — медицина, філологія, машинобудування, театрознавство* та ін. У межах однієї професії, як правило, розрізняють кілька спеціальностей.

Слово *професія* щодо назви *спеціальність* найчастіше виступає родовим поняттям, тобто ці слова не взаємозамінні. Треба казати, наприклад: *моя професія — лікар, спеціальність — терапевт* (хірург, о-уліст): *моя професія — будівельник, спеціальність — штукатур* (маляр, муляр), а не навпаки, тобто *лікар, будівельник* — родові поняття, а *терапевт, хірург, окуліст, штукатур, маляр, муляр* та ін. — видові. Переставляти родову й видову назви не можна: це порушує лексичну норму.

«Словник труднощів української мови» (1989) рекомендує вживати слово *фах* і як родове, і як видове поняття: *фах лікаря, хірург за фахом, фах учителя, учитель за фахом, історик за фахом* тощо.

Синонімом до *професія, спеціальність, фах* виступає *кваліфікація*: *набути кваліфікації лікаря* (токаря, вчителя, філолога). В іншому значенні *кваліфікація* — «ступінь, рівень професійної підготовленості, необхідні для виконання роботи». Кожен працівник залежно від ступеня, рівня професійної підготовленості, необхідних для виконання роботи, отримує певну кваліфікацію, тобто йому надається розряд, категорія, клас або диплом. Зрозуміло, добрі знання і навички працівника свідчать про його високу кваліфікацію.

У розмовній практиці слова *професія, спеціальність, фах* уживаємо паралельно, коли хтось виявляє своє вміння, майстерність і хист у певній справі, кажемо: *ловити рибу* {розповідати цікаві бувальщини) — *це його професія* {спеціальність, фах). Іменник *кваліфікація* в цьому значенні не вживаний.

В офіційно-діловому стилі усталився вислів *перелік спеціальностей, підготовка студентів зі спеціальностей*. Іменники *спеціальність, професія* мають форму множини, тоді як слово *фах* переважно вживається в однині. А як бути із назвами осіб?

Від *професія* утворюється назва особи *професіонал* — «той, хто зробив яке-небудь заняття предметом своєї постійної діяльності, своєю професією»: *швець-професіонал, актор-професіонал, самоучок-лікарів замінили високоосвічені професіонали*!, протилежне — *любитель, аматор*: *садівник-любитель, водій-аматор*. Узагалі *професіоналом* називаємо будь-кого, хто є знавцем своєї справи: *професіонали будівельної справи* {виховання хорового співу тощо).

Іменники *спеціаліст, фахівець* позначають особу, що володіє якоюсь спеціальністю (якимось фахом), має знання у певній галузі науки, техніки, виробництва, мистецтва тощо. Напр.: *досвідчений спеціаліст* {фахівець}.

РЕКЛАМА — АФІША. Ці слова вживаються для позначення понять, близьких за змістом, але не тотожних.

Слово *реклама* вживається і з абстрактним, і з конкретним, предметним значенням. Це популяризація товарів, видовищ, послуг для привернення уваги покупців, споживачів, глядачів або поширення відомостей про когось чи щось з тією самою метою: *Без реклами, без вербування клієнтів... він завоював собі ґрунт у місті* (І. Франко).

Крім того, *реклама* — це плакат, зображення, що використовується як засіб привертання уваги покупців, споживачів, глядачів та ін.: *Не дзвонять трамваї, не мерехтять барвисті реклами, не співають авто...* (О. Гончар).

Саме в цьому значенні *реклама* може замінюватися словом *афіша*, що означає «оформлене певним чином оголошення про концерт, виставу, лекцію та ін.».

І *реклама*, і *афіша* — слова іншомовного походження {*реклама* -- від лат. *reclame* — голосно кричати, вигукувати (щоб привернути увагу до чогось); *афіша* — від фр. *afficher* — прибивати до стіни, розголошувати).

Похідні утворення від цих слів відрізняються сполучуваністю: *рекламна вітрина, рекламний щит*, але *афішна тумба, афішна дошка*.

Дієслова *рекламувати* та *афішувати* крім подібності мають й істотні відмінності. *Рекламувати* (у переносному значенні) - «поширювати відомості про кого-, що-небудь, надмірно розхвалювати когось, щось для створення популярності»: *Стільця для*

трибуни дав йому власник крамниці, щиро повіривши, ніби Куделя хоче **рекламувати** його першосортний крам (І. Кудлик). **Афішувати** — «виставляти що-небудь напоказ; привертати загальну увагу до чого-небудь»: *Таки, мабуть, я сів у калюжу! Не варто було **афішувати** свою затію... Галка журиє себе і водночас заспокоював* (П. Автомонов).

РЕЧНИК — ПРЕДСТАВНИК «- ПРЕС-СЕКРЕТАР. В офіційно-діловій практиці останніх років послуговуються назвою **речник**.

Це книжне слово, що вживалося здебільшого на позначення особи, яка виражає чийсь погляд, бажання, інтереси та ін., було синонімом до слів *оратор, адвокат*. Справді, воно функціонувало у текстах, висловах піднесено-урочистого звучання на зразок *речник свого народу, речник нової епохи*. Порівняймо й цитату: / *Соломон — лише вірний, сліпий прапороносець, **речник тієї нової епохи** — чорної-чорної епохи насильства, епохи відчаю...* (І. Багрянний). Експресія завзятості, пристрасності вже не властива такому семантичному відтінку слова, як *представник*, тобто той, хто в своїй особі представляє кого-, що-небудь: *Представники мистецтва часто стають **речниками** як естетичних, так і політичних концепцій* (3 журналу).

Значення «представник» виражає лексема *речник*, що вживається в сполуках *речник Голови Адміністрації Президента України, речник народного депутата, речник прем'єр-міністра* і под. Це значення є першим в «Українсько-англійському словнику» С. Андрусина — *representative*. Напр.: *Напередодні Міністерство закордонних справ України у ноті керівництву Польщі висловило сподівання, що справу розглянуть швидко і неупереджено, повідомив **офіційний речник** МЗС Ігор Долгов* (3 газети). Порівняймо наступні цитати з газети «Хрещатик», розміщені в порядку конкретизації офіційної назви посади, яку обіймає названа особа, як-от: *Таку офіційну позицію уряду нашого західного сусіда оприлюднив на брифінгу для журналістів **представник** Міністерства закордонних справ України Ігор Долгов; Як повідомив на брифінгу **офіційний представник** українського зовнішньо-політичного відомства Ігор Долгов, відповідні документи вже готові. Опосередковано ідеї, інтереси та погляди державних установ і відомств, посадових осіб може виражати перед громадськістю їхній представник - **прес-секретар**, що є офіційною одиницею у штатному розкладі вищих органів влади, а саме: **прес-секретар** Голови Верховної Ради України, **прес-секретар** народного депутата України, **прес-секретар** Київського міського голови та ін.*

Звичайно, порівняно зі словами *речник* і *прес-секретар*, лексема *представник* має більш загальне значення, як-от: *Чому так довго довелося очікувати обіцяного, **представник** Всесвітнього банку Грегори Еджейчак достеменно не пояснив* (3 газети); *Серед посланців нашої держави — **представники** Міністер-*

ства фінансів та Міністерства юстиції (3 газети) і под. Існує й така функція — *постійний представник Президента у Верховній Раді України*.

Отже, як свідчать матеріали сучасних засобів масової інформації, у сфері суспільно-політичних відносин активізується слово *речник*, що виявляє одну з національних рис української ділової практики. Однак це слово є публіцистизмом, нейтральними синонімами якого виступають *представник* та *прес-секретар*.

РИНОК — БАЗАР — ЯРМАРОК. Це одна з груп синонімів української мови — так звані лексичні паралелізми чи дублети на зразок *пілот — льотчик, гомілка — голінка, процент - відсоток* тощо. З'являються такі слова внаслідок взаємодії літературної мови та діалектів або як результат взаємодії з іншими мовами. Загальновідомо, що існування абсолютно однакових слів можливе лише протягом обмеженого періоду. З часом такі лексичні дублети диференціюються, розходяться за семантикою, стилістичними властивостями або за вживанням, оскільки існування синонімів спирається не тільки на тотожність значень, а й насамперед на відтінки розрізнення, виділення різних властивостей певного поняття.

Лексичними дублетами в українській мові вважаються слова *базар* і *ринок*, які часто функціонують як рівноцінні, називаючи «місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів»: *В неділю, в місто на **базар** Жінки возили свій товар* (І. Нехода); *Переходячи **базаром**, що на нім було кілька рундуків із красним кравом та позаторішньою сухою таранею, ми побачили фабриканта* (О. Досвітній); *Спершу побували на центральному ринку, з картоплею спродались без зааяння* (О. Гончар). Обидва іменники іншомовного походження. Вони були запозичені з різних мов. Як свідчать етимологічні словники М. Фасмера та О. Преображенського, *базар* є набагато ранішим запозиченням, ніж *ринок*. «Матеріальні для словаря древнерусского языка» І. Срезневського фіксують *базарь, бозарь* в ужитку з 1499 р. Запозичене воно з тюркських мов, у які потрапило з перської.

Слово *ринок* — пізніше запозичення з німецької мови (буквальний переклад — круг, коло, площа) через посередництво польської, де так називають міську площу й місце торгу.

Перші українські словники («Лексис» Л. Зизанія, «Лексикон...» П. Беринди) не фіксують жодного із цих слів. Рукописний словник невідомого автора другої половини XVII ст. «Синоніма словеноросска» наводить *ринокъ* з тлумаченням «купилище, торжище», але не містить слова *базар*. «Лексіконъ латинский» Є. Славинецького і «Лексіконъ словено-латинский» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (XVII ст.) також подають у своєму реєстрі *рьмокъ*, відповідно витлумачуючи його як «торжище, судилище, купилище»; «кругъ». Словники

XIX — початку XX ст. (наприклад, «Словник...» П. Білецького-Носенка, «Словарь...» заред. Б. Грінченка) наводять і *базар*, і *ринок* як рівнозначні та рівноправні. Сучасний тлумачний словник показує, що семантична будова обох слів істотно розвинулася і змінилася та відбиває диференційні процеси, що відбуваються в їх семантиці. *Базар* — це торгівля (переважно приватна) продуктами харчування або предметами широкого вжитку (часто у певні дні тижня) на площі або в спеціально збудованому приміщенні, напр.: *Все це везлося на базар, — кому... збути, що потрібно — купити* (Панас Мирний), а також місце, де відбувається торгівля, або час торгівлі, напр.: *Коли ж Абібула дійшов до базару, його оглушив такий клекіт життя, що після тиші став нестерпучим* (М. Коцюбинський); *У базар то й чоловіка попадеи, бо в базар людей найбільше* (Марко Вовчок). Вживають це слово, коли хочуть емоційно передати зміст поняття «дуже багато чогось», «шум, галас», напр.: *Базар люду насходилось Та й панства не трохи* (Т. Шевченко).

Термінологічного відтінку набув вислів *пташиний базар* — місце на морському березі, де оселяються величезною масою птахи, напр.: *Ці скупчення птахів (на прибережних скелях) за шум і галас, який вони зчиняють, дістали назву «пташиний базар»* (З журналу).

Як бачимо, на основі одного із значень слова *базар* (шум, галас, що обов'язково супроводжують торгівлю на базарі, скупчення великої маси людей) розвинулось і виділилось переносне, а також утворилося стале словосполучення. Саме слово набуло помітного розмовного характеру.

Інших трансформацій зазнав іменник *ринок*. Це місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів; *ринку збути* — місце, де збувають, продають що-небудь; сфера товарного обміну (у масштабах світового господарства, країни або окремих її регіонів), напр.: *На світовому ринку добре знають виготовлені в Україні гідротурбіни* (З журналу). Отже, слово *ринок* у процесі історичного розвитку набуло іншого значення і вживається як економічний термін. У першому значенні воно частіше вживане як офіційно-ділове, на відміну від розмовного *базар*. Наприклад, офіційні назви у Києві: *Бессарабський ринок, Лук'янівський ринок, Володимирський ринок, Святошинський ринок* та ін. Слово *ринок* частіше трапляється в мові жителів Правобережжя, менш уживане воно на Лівобережжі.

Аналіз слів, похідних від *базар* та *ринок*, також показує стилістичну і семантичну відмінність цих слів. Від слова *базар* утворено низку розмовних висловів на зразок *базарувальник, базарувальниця, базарування, базарувати (базарювати), базаруватися (базарюватися)*.

Від іменника *ринок* утворена тільки зменшено-пестлива назва *риночок* та прикметник *ринковий*. Порівняймо його вживан-

ня у текстах, де це слово вказує на місце, призначення або певні економічні зв'язки: *Два... покої просторі, але через гамір ринковий і склеповний мешкання для мене зовсім не відповідне* (У. Кравченко); *Ратушина площа, як центр середньовічного Таллінна, спочатку правила за ринкову площу* (З журналу).

На відміну від російської мови, де названі слова мають майже однакову семантичну будову, український прикметник *ринковий* не має значення «грубий, вульгарний; низькосортний». В українській мові таке значення властиве тільки прикметникові *базарний*. Це ще раз показує, що при функціонуванні абсолютних синонімів відбуваються постійні зміни їх значень, емоційного забарвлення, уточнення сфер вживання, тобто перетворення на семантичні синоніми.

Синоніми *базар* і *ринок* мають спільне основне значення, але вони не тотожні, оскільки розходяться в похідних значеннях, що виникли в процесі історичного розвитку мови.

До згаданих синонімів близькі також слова *торг, торговище, ярмарок*, хоча усі вони відрізняються від іменників *базар* і *ринок* значенням і вживанням. Так, іменник *торг*, найближчий за сутністю, має ширшу семантику. На перший план за активністю виходить у ньому дія — «торгувати» і «торгуватися»: *Не тільки для такого обмінного торгу була вигідна тухольська дорога* (І. Франко); *Вже закінчено торг за поросля, продавець із покупцем заїдають кавуном гендель* (Ю. Яновський). У розумінні *ринок, базар* назва *торг* сприймається як застаріла: *Щодень вивозили на торг цілі мішки раків, так що швидко раки стали зовсім ні по чому* (І. Франко). Це слово має ще й значення «аукціон» (щоправда, теж застаріле): *Він з торгів законно купляв ділянку і... вирубував навколо стільки дерев, що не вмістились би і в п'яти ділянках* (М. Стельмах).

Іменник *торговище* рідко функціонує в значенні «ринок, базар». Слово *ярмарок*, запозичене з німецької мови, має вужче значення — *торг*, який влаштовується регулярно у певну пору року і в певному місці для продажу й купівлі товарів: *На заході понад лісом шумує ярмарок, осінній, раковий — з возами, з козаками, з краму усякого горами* (С. Васильченко).

На позначення практики організованої торгівлі, призначеної на певний час (день, тиждень та ін.) узвичаїлася назва *ярмарок*: *шкільний ярмарок, осінній ярмарок, книжковий ярмарок*. Відома в Україні традиція проведення на Полтавщині *Сорочинського ярмарку*.

На жаль, в оголошеннях нерідко звучить помилкова форма називного відмінка однини (*виставка-ярмарка*) або родового відмінка множини — (*осінніх ярмарок*) замість правильних *виставка-ярмарок, осінніх ярмарків*. Такі помилки трапляються через сплутування російської назви жіночого роду *ярмарка* та українського іменника чоловічого роду *ярмарок*, які по-різному відмінюються.

РІЧИЩЕ — РУСЛО. Ці слова, що синонімізуються і в прямому, і в переносному розуміннях, здавна відомі в українській літературній мові. Порівняймо їх вживання у значенні «заглиблення в ґрунті, по якому текла або тече вода»: *Шевченко ішов навпростець, вгадуючи річище Орі* (З. Тулуб); *Дніпро затопив усі протоки й старі русла* (Ю. Яновський). Показово, що в мові одного й того самого письменника, наприклад, Ю. Смолича, трапляються й *річище*, й *русло*: *З глибокого річища гірського потоку пахне водою!*, *Потік линув із швидкістю водоспаду, але русло було без каміння*.

У сучасній мовній практиці помітна тенденція надавати перевагу іменникові *річище* як у прямому, так і в переносному значенні, напр.: *Одним своїм відчайдушним, рішучим словом Надійка зрушила з їхніх душ заставки і повернула їхні думки в одне річище, вільне од забобонів* (Ю. Мушкетик).

РОЗБУДОВА — РОЗВИТОК. Донедавна слово *розбудова* лексикографи супроводжували позначкою *розм.* Воно вживалося у неофіційному усному спілкуванні, в художній літературі, публіцистиці. Сьогодні цей іменник помітно розширив сферу вживання, зокрема й офіційного, хоч не завжди мовці вкладають у нього належний зміст.

Очевидно, це пояснюється багатозначністю префікса *раз-*, який іноді надає відтінку зворотного напрямку дії, пор.: *озброєння - роззброєння, замороження — розмороження*. Тому й похідний іменник *розбудова* витлумачують як антонім до *побудова*, тобто як «руйнування». Але такого значення не відбивають ні лексична картотека Інституту української мови НАН України, ні словники.

Іноді можна почути, що вислів *розбудова держави* перекладається романськими мовами, зокрема — французькою, як «експансія», хоч знову-таки практика слововживання не засвідчує таких випадків.

Висловлюються навіть твердження, що *розбудова* — «вигадка пишномовних поетів».

Насправді це не так. Дієслово *розбудовувати*, від якого утворено іменник *розбудова*, давно відоме в українській мові, пор.: *розбудовувати хату в ширину та у висоту, вуличка розбудовується; розбудова села (стадіону); розбудова національної культури*.

Іменник *розбудова* та інші спільнокореневі слова набули популярності саме в другому значенні — «розвиток; розвивати» та ін. Вислови *розбудова держави (державності, суверенітету)* стали майже крилатими. Вони відповідають завданням зміцнення України саме як держави, але аж ніяк не передають поняття експансії, розширення кордонів України, її меж.

РОЗТАШОВУВАТИСЯ - РОЗМІЩУВАТИСЯ — ЗНАХОДИТИСЯ. Дієслова *розташовуватися* і *розміщуватися* у

значенні «займати яке-небудь місце» — синонімічні, але не взаємозамінні. *Розташовуватися* вживаємо тоді, коли виникає потреба вказати місцезнаходження, базування чого-небудь (табору, штабу), чи треба зазначити географічні координати населеного пункту, певного об'єкта, про астрономічні координати небесних тіл тощо.

Вживаючи дієслово *розміщуватися*, здебільшого вказуємо на адресу якої-небудь організації, закладу або на конкретне призначення, в якому функціонують організація, заклад, установа.

Дієслово *знаходитися* (тільки недоконаний вид) є частковим синонімом до названих і звичайно має значення постійного або тимчасового місцезнаходження, місцеперебування, проживання когось-небудь: *Я тепер знаходжусь і проживаю у Таврії, служу в багатого німця* (М. Стельмах). У цьому значенні воно синонімічне дієслову *перебувати*.

РОЗДАВАТИСЯ — ЛУНАТИ. Чи може *роздаватися* голосі? Усі значні словники української мови дореволюційних часів, крім «Малорусько-німецького словника» Є. Желехівського та С. Недільського, не подають такого значення дієслова *роздаватися*. Нема його і в російсько-українських словниках 1937 та 1968 рр. Уведено його до реєстру «Українсько-російського словника» 1953—1963 рр. Лексична картотека Інституту української мови НАН України засвідчує таке вживання у творах багатьох письменників, наприклад Івана Франка, Панаса Мирного, Івана Микитенка, Григорія Тютюнника.

Очевидно, це слово активізувалося у мовній практиці під впливом російської мови та українського просторіччя, тому варто прислухатися до більшості лексикографів і російське *раздавался* *голос* перекладати як *розлягався, лунав, чувся, розтинався, розкочувався* та ін. Напр.: *одразу розітнувся крик; луна розлягається в лісі; за вікном розкотився грім; по хаті розкотився гучний бас; знов зозулі голос чути в лісі; лунають (чути) голоси відвідувачів* та ін.

РОКОВИНИ — РІЧНИЦЯ — ЮВЛЕЙ. *Роковини* - «це календарна дата, коли закінчується ще один рік від початку якої-небудь події»: *185-ті роковини від дня народження Тараса Шевченка*.

Відтінок цього значення — «закінчення повного року від початку якої-небудь події», «день народження, іменини», а також і день смерті (останнє у словниках спеціально не виділяється): *Сьогодні «урочистий» день моїх роковин. Сьогодні я скінчила 31 рік* (Леся Українка).

Таке саме значення має іменник *річниця*: *Тринадцята річниця проголошення незалежності України; 60-та річниця визволення України від фашистських загарбників*.

Слово *роковини* може вживатися без уточнення кількісної характеристики, тобто вказувати на знаменну подію загалом; на-

томість іменник *річниця* потребує кількісного визначника: яка річниця? Порівняймо назву поезії Лесі Українки: *На роковини Шевченка*.

Ювілей — слово іншомовного походження (від лат. *jubilaeus* — ювілейний рік). Раніше *ювілесм* називали рік, що припадав раз на півстоліття. Це урочисте святкування насамперед з нагоди п'ятдесятиліття, століття, тисячоліття якоїсь дати. Тепер *ювілей* обчислюють не обов'язково п'ятдесятиліттям, але зазвичай у круглих і переважно великих числах (про ювілей у 15 чи 20 років кажуть, як правило, жартома).

Іменник *ювілей* у сучасній українській мові означає вшанування відомої особи, яка досягла певного віку або відповідної кількості років своєї громадської, наукової, артистичної, викладацької чи іншої діяльності. Це також урочистість з нагоди річниці якоїсь важливої суспільної події, існування міста, установи, напр.: *1500-літній ювілей міста-героя Києва; На столітній ювілей української літератури* (це назва твору Лесі Українки).

Отже, *роковини* і *ювілей* — це річниця певних дат. Замість *ювілей* завжди можна сказати *роковини*, *річниця*, але зворотна заміна можлива тільки за умови дати, обчислюваної звичайно у 50 або більше (в круглих числах) років. Так само не практикується заміна *роковини*, *річниця* на *ювілей* у разі відзначення сумної події.

Стилістично неадекватним є вислів *сторічні роковини від дня народження*. Правильно сказати: *сторіччя від дня народження*, тобто замість словосполучень — іменник *роковини*, *річниця* + порядковий числівник можна скористатися складним словом на зразок *п'ятиріччя*, *сторіччя*, *двадцятиліття* та ін.

РОЛЬ — ЗНАЧЕННЯ. Різні за значенням іменники *роль* і *значення* в усталених словосполученнях *відігравати важливу роль*, *мати велике значення* стали синонімічними. Такі вислови притаманні публіцистичному стилю. І в писемній, і в усній мові виникає, на жаль, «схрещений» вислів *відігравати значення*, тобто порушується сполучуваність іменників *роль* і *значення*. Звернімо увагу на правильне слововживання: *Це не має для мене ніякого значення; Надзвичайно важливу роль відіграють посередники, які беруть на себе всю рутинну роботу*.

РЮКЗАК — НАПЛЕЧНИК. Слова *рюкзак* та *напличник* належать до числа тих лексичних синонімів, які стали активно вживатися нещодавно.

За Словником української мови в її томах, заплічний мішок для речей має тільки одну назву — *рюкзак*, а *напличник* не зафіксований узагалі. Однак новіші словники уже відображають тенденцію до стилістичного «відродження» *напличника*. Так, «Словник синонімів української мови» подає названі слова в одному значеннєвому гнізді, тобто унормовує паралельність ужи-

вання іншомовного запозичення *рюкзак* (нім. *Rucksack*, від *Rücken* — спина і *Sack* — мішок) та його українського відповідника *напличник*. Нормативність лексеми *напличник* не викликає сумніву також у авторів «Нового російсько-українського словника-довідника» за ред. С. Єрмоленко, в якому до російського *рюкзак* подано як відповідники і *напличник*, і *рюкзак*, але *напличник* — на першому місці.

На наших очах це слово почало своє друге життя. І немала заслуга у цьому людей, яких часом називають «мовними консерваторами» чи «мовними традиціоналістами». Вони послідовно і цілеспрямовано віддали йому перевагу перед уже усталеним, але іншомовним запозиченням. За останні два десятиліття уживання назви *напличник* (як і ряду інших слів на зразок *летовище*, *лещата*, *лазничка*, *слухавка*) стало модним, до певної міри навіть знаковим — як свідчення глибокого знання мови, вільного володіння її лексичним фондом. Легко прижилося воно і в мові публіцистики та модерної української літератури, пор.: / *таки незамінними для мандрівників-любителів, навіть тих сучасних, що вирушають у подорож на авто, є напличники* (З газети).

Можливо, друге життя слова *напличник* — данина мовній моді, що відбиває моду соціокультурну, а можливо — закономірний наслідок активізації глибинних пластів питомої української лексики. Однак у будь-якому разі сьогодні констатуємо його популярність не як одиниці периферійної, застарілої чи сленгової, а нормативної, літературної.

СВЯЩЕНИК — ОТЕЦЬ — ПАНОТЕЦЬ. Із поновленням прав церкви в наше життя входять люди, покликані проповідувати Слово Боже, а також релігійну мораль, духовні цінності. Це служителі культу, зокрема *священик*, *ієрей*, *пресвітер*, *отець*, *батюшка*, *панотець*, *ніп*. От скільки у православній церкві синонімічних назв однієї духовної особи, що за саном вища від диякона і нижча за єпископа! Кожне слово має свої особливості вживання. *Священик*, мабуть, найпоширеніше та найбільш нейтральне в сучасній літературній мові. Воно побутує як у конфесійному стилі (причому не лише в Святому Письмі, або Біблії), так і в усній мовній практиці всіх, хто спілкується на релігійну тему. Натомість колись узвичаєні *ніп* і *батюшка* тепер трапляються рідко, особливо *ніп*, що через дискредитацію релігії, а також через поширення гумористичних та сатиричних творів антиклерикального змісту (передусім фольклорних), поступово почало сприйматися як знижене. Замість уживаного звертання *Батюшко*, яке усталалося внаслідок домінування на території України російської православної церкви, сучасна норма рекомендує природніше для української мови звертання *Отче*, *Паноте*. Слова *ієрей* і *пресвітер* характерні для спілкування між священнослужителями, особливо в офіційних ситуаціях, зокрема для зазначення сану в документах. Зауважимо, що слово

пресвітер у дослівному перекладі з грецької означає *старіший, найстаріший*. У ранніх християнських громадах так іменували особу, яка виконувала адміністративні функції керівника. Згодом у християнській церкві ця назва закріпилася як загальне позначення священика і взагалі священнослужителя, тоді як у протестантів *пресвітер* — це обраний із мирян керівник релігійної громади.

СЕРАФИМИ — ХЕРУВИМИ. Коли говоримо *шестикрилий серафим* або *херувимський спів*, чи завжди розуміємо, про що йдеться, звідки походять ці усталені вислови? Та й що взагалі означають слова *серафим, херувими*

Із довідкових релігійних та релігієзнавчих видань дізнаємося, що *херувими* та *серафими* — це насамперед назви ангелів. Вони зафіксовані у Книзі книг, функціонують у канонічних молитовних текстах. Особливість полягає в тому, що це ангели верховні, їм у трактаті візантійського богослова Діонісія Аеропагіта (V — VI ст.) «Про небесну ієрархію» відведено місце найбільш наближених до Бога.

Узагальнено *серафими* трактуються як найвищі духовні істоти, які оточують престол Господа, виконують його повеління і невпинно співають йому величальні пісні. Зображаються за людською подобою, але з шістьма крилами — звідси й згаданий вислів *шестикрилий серафим*.

Херувими — вищий чин ангелів у небесній ієрархії. Вони посідають друге місце серед дев'яти ангельських чинів. Поряд із серафимами, вони «є найбільш наближеними до Бога розумними силами, обдаровані від Бога особливими досконаlostями і мають своє особливе служіння... У них повнота життя і вище відображення слави Божої»¹. За загальним переконанням, *херувими* також мають людську подобу, близьку до ідеалу краси. Звідси й популярне переносне значення демінутивної форми *херувимчик* — «дівчина або хлопець (дитина), які відзначаються вродою». Можна припустити, що у цьому разі на сему «приємна зовнішність» нашаровується також сема «безгрішність, незлобівість» (пор. *ангелятко*).

Сучасні тлумачні словники відбивають входження релігійної та релігієзнавчої лексики до активного фонду української літературної мови і фіксують також слово *херувимська*. Це субстантивована назва церковної пісні, яка є обов'язковою частиною Літургії і отримала назву від початкових слів «Ми, *херувимів* тайно являючи...».

Отже, розглянуті слова належать до пласту специфічної лексики, якою свідомо послуговується лише певна категорія людей.

СКАСУВАТИ — ВІДМІНИТИ. *Касувати, скасувати* відповідають російським *отменять, отменить* — «визнавати, оголо-

шувати що-небудь раніше встановлене недійсним, незаконним; анулювати, відмінити»: *касувати, скасувати сказане (закон, панцину та ін.)*.

Відмінити, відмінити, як свідчить «Словарь...» за ред. Б. Грінченка, відповідають російським *переменять, переменить, изменить* — «робити кого-, що-небудь інакшим; змінювати»: *природу тяжко відмінити* (Номис).

Нині у діловій мові нерідко чуємо: *відмінити засідання*. Це значення дієслів *відмінити, відмінити* синонімічне до *скасувати, скасовувати, зафіксоване* в «Російсько-українському словнику» (1968), де *отменяють, отменить* перекладено дієсловами *скасовувати* і *касувати, скасувати* та *анулювати*, а також *відмінити, відмінити* з уточненням, що вони вживаються лише тоді, коли йдеться про засідання, спектакль та ін. У тлумачному Словнику української мови в її томах це значення кваліфікується як рідкісне.

У сучасній офіційно-діловій мові окреслилася тенденція розрізняти сполучуваність названих дієслів. Так, *відмінювати (відмінити), відмінити* сполучаються з іменниками *засідання (збори), спектакль* і под. *Скасовувати, скасувати* — із словами *закон, постанова, указ, рішення суду, вирок, договір, угода, тілесне покарання, приватна власність, карткова система* та ін. Отже, не можна *скасувати засідання (збори), спектакль, конференцію* і под., бо їх не анулюють і не ліквідують, а лише заміняють іншими, проводять іншим разом, переносять на інший день.

СКЛАДАТИ — СТАНОВИТИ. Мовці часто плутають дієслова *становити* й *складати*, хоч вони мають різне значення.

Складати — це «збирати окремі предмети до купи» (*складати книжки, складати сіно в скирти*). *Складати* — це створювати щось ціле, зібравши й об'єднавши окремі частини, предмети (*складають піраміду, складати візерунок, складати фразу*). *Складають план (кошторис, доповідь)*, об'єднавши певні дані, дібраний матеріал. На підставі спостережень, логічних висновків *складають* уявлення про когось або про щось: *складати уявлення про нового знайомого, про життя в інших країнах*.

Проте нерідко можна почути *структури, які складають верховну владу держави*, замість *структури, які становлять верховну владу держави* (тобто є верховною владою держави); *це складає зміст українського відродження* замість *це становить зміст українського відродження* (тобто є змістом українського відродження). Слід пам'ятати, що в таких випадках дієслово *складати* вживають помилково. Значення «бути», «бути складником чогось» передається дієсловом *становити*. Напр.: *Важливу частину приготування доповіді становило збирання конкретних даних* (тобто важливою частиною приготування доповіді було збирання конкретних даних); *Основу населення України початку ХХ ст. становило селянство* (тобто основа

¹ Библейская энциклопедия: Репр. изд. - 1891. - С. 748

населення — селянство); *Різниця в роках не становила перепони для взаєморозуміння онука з дідом* (тобто не створювала перепони, не була перепорою).

Дієслово *становити* треба вживати у разі, коли йдеться про якусь кількість у підсумку, в сумі, в сукупності, напр.: *сума чисел становить 75; пройдена туристами відстань становила п'ять кілометрів; щоденний виторг становив чималеньку суму; прибуток становить 30 відсотків від очікуваного*. Вислів *товарообіг склав 2,5 млн гривень* — неправильний. Треба: *товарообіг становив 2,5 млн гривень*.

СКЛАДНИК — СКЛАДОВА ЧАСТИНА. Одинадцятитомний словник української мови тлумачить слово *складник* як «складову частину чого-небудь». Отже, *складник* \ *складова частина* за значенням тотожні. Напр.: *Соціал-демократія - найважливіший складник лівих сил сучасних країн світу* (3 газети); *Елементи уособлення — складові частини первісних вірувань — збереглися і в пізніших релігіях* (3 журналу).

Як свідчить мовна практика, в українських текстах зі значенням «складова частина чого-небудь» широко вживаються також іншомовні *елемент, компонент, конституент*. Вони цілком доречні у сучасній книжній мові. Однак не слід забувати й про власне український синонім *складник*, що урізноманітнить текст, допоможе уникнути повторів.

СКЛАСТИ ПОДЯКУ — ОГОЛОСИТИ ПОДЯКУ. Дієслово *скласти* широко поєднується з назвами різних тематичних груп, напр.: *скласти присягу, скласти уявлення, складати ціну*. Проте найчисленнішу групу з дієсловом *скласти* в українській мові становлять вислови із семантикою возвеличення, вшанування, подяки, напр.: *скласти подяку, скласти славу, скласти хвалу, скласти шану (пошану, почесь, честь)*.

Порівняно зі своїми однослівними граматичними синонімами двочленні сполуки виразніші, експресивніші, пор.: *скласти подяку — подякувати, скласти хвалу — похвалити тощо*. Напр.: *Видатний ідейний представник української інтелігенції Куліш теж неабияку ціну склав Шевченкові та й заприятелював з ним* (А. Кримський); *Цезар богам італійським обіцяну почесь склав* (М. Зеров); *Складає [кобзар] пошану коню і підкові* (А. Малишко).

Вислови *оголосити подяку, оголосити догану, оголосити попередження* мають книжне забарвлення. Вони доречні в офіційному спілкуванні, коли висловлюють думку про роботу певної особи (колективу) тощо. Напр.: *Наказую оголосити подяку голові профкому за організацію Новорічного свята для дітей*.

Отже, усталені звороти *скласти подяку* і *оголосити подяку* різняться і стилістичними відтінками, і сферами вживання. Перший має урочисте забарвлення і доречний у розмовному, художньому стилях та публіцистиці, другий є нейтральним і норматив-

но функціонує у діловому тексті. Іншим різновидам літературної мови сполука надає відтінку офіційності: *З їхньої розмови Анатолій зрозумів, що батькові оголосили сувору догану з попередженням* (М. Рудь).

СПИСОК — ПЕРЕЛІК. Як сказати: *подаємо список нагороджених чи подаємо перелік нагороджених?*

Обидва вислови правильні: нагороджених перелічуємо або усно (тоді це просто *перелік*), або письмово (тоді це *список*).

Отже, *список* — це письмовий *перелік* (осіб, предметів).

СТАНОВИЩЕ — ПОЛОЖЕННЯ — СТАН. У мовній практиці не завжди розрізняють терміни *становище, положення, стан*. Замість *міжнародного становища* можна почути *міжнародне положення*, замість *матеріальний стан* — *матеріальне положення*. Тим часом кожне з названих слів має свою семантику, характерну сполучуваність з іншими.

Іменник *положення* має кілька значень. По-перше, це «місце знаходження кого-, чого-небудь у просторі; розміщення тіла або його частин; поза», напр.: *Замок називали Високим від його високого положення і для відрізнення від другого замку в місті, що звався Низьким* (І. Крип'якевич); по-друге, це «зведення правил, законів із певного питання, думка, твердження, що лежить в основі чого-небудь, теза», напр.: *Усі закони сучасної фізики передбачають як постулат положення про тривимірність реального простору* (3 журналу).

Становище — це ті чи інші події, обставини, ситуації, в яких хто-, що-небудь перебуває (*становище на Близькому Сході*). Слово *стан* має вужче значення, ніж *положення* і *становище*. Найчастіше це сукупність певних явищ, процесів (*фізичний стан рідини, стан здоров'я, психічний стан людини, стан справ* і под.).

СТІБІЙ — СУРМА — АНТИМОНІЙ. *Стибій* та його сполуки відомі здавна. У країнах Сходу метал сріблясто-білого кольору із синюватим відтінком використовувався для виготовлення дзбанів за 3000 років до н. е. У Єгипті в XIX ст. до н. е. порошком із характерним блиском під назвою *mesten* чи *sten* чорнили брови. У Давній Греції він був відомий як *stimi* чи *stibi*, звідси — латинське *stibium*.

Назва *antimonium* з'явилася приблизно у XII—XIV ст. н. е. і згодом усталася у міжнародній науковій термінології: *antimony* (англ.), *antimoine* (франц.), *antimon, antimonium* (нім.), *antimonio* (ісп.), *antymon* (польс.), *antimon* (чес.), *антимон* (болг.), *антимон* (серб.).

Слово *сурма* українська мова запозичила з російської. Російське *сурма* походить від турецького *surme* (через перс, *сур-е* — метал). *Сурмою* називали в давнину порошок зі свинцевим (олов'яним) блиском, яким фарбували брови.

Донедавна в українській термінології послуговувалися трьома паралельними формами — *стибій, сурма, антимоній*: *Бертолетова сіль, як відомо, утворює легкозаймисті, а також сильновибухові суміші з червоним фосфором і сульфатом стибію* (3 підручника); *Базиліус Валентинус перший з європейців добув елементарну сурму (антимоній) і детально вивчив її властивості* (3 підручника). Проте сучасні хімічні словники фіксують як нормативну назву *стибій*. Тенденцію до усталення терміна *стибій* ілюструють приклади з наукових джерел: *Вісмут або берилій надпроводять лише у тонкоплівковому стані, а телур, стибій, фосфор вимагають високого тиску* (3 журналу).

СЬОГОДЕННЯ, ВІКОПОМНИЙ. Часто запитують: «Де і коли з'явилися слова *сьогодення* і *вікопомний*, уподобані журналістами? їх немає в розмовній мові та мові художньої літератури».

Усі слова, якими більш чи менш активно користуються люди, входять до лексичного, або словникового, складу мови. Постійно змінюючись, словник відбиває найпоширеніші засоби висловлювання. Обидва названі слова відомі були ще в XIX ст., але в активному вжитку — з другої половини XX ст. Вони належать до книжних слів сучасної української мови, серед яких виробнича термінологія (*ізотоп, недоторканість* тощо), поетичні слова, названі так за їх переважне вживання у поезії: *вітровіння, легіт, небокрай*. До цієї групи належить також *вікопомний* і *сьогодення*.

Найраніше слово *вікопомний* як «незабутній, достопамятний» фіксує «Словарь...» за ред. Б. Грінченка. А до реєстру словника, як відомо, увійшли в основному слова, що існували в українській мові до 70-х років XIX ст. Слово *вікопомний* вживається у творах М. Старицького, М. Бажана, М. Рильського, Ю. Яновського, Л. Дмитерка, М. Вінграновського, Л. Забашти, Л. Первомайського, І. Цюпи, П. Воронька та ін. Ось приклад із твору Ліни Костенко: [старий]: *Лле вже потім, під кінець, повір, Я міг створити вікопомний твір*. Використовують *вікопомний* і перекладачі, наприклад, Б. Тен у перекладі «Одіссеї» Гомера: *Потім, коли і померлий згорів, і уся його зброя, Пагорб насипали ми і поставили стовп вікопомний*.

У середині XX ст. прикметник *вікопомний* заповнив публіцистику, де активно вживається й нині.

Слова *сьогодення* немає в «Словарі...» за ред. Б. Грінченка. Лексична картотека Інституту української мови НАН України засвідчує його побутування, наприклад, у творах М. Стельмаха: *Отак і сходяться пісня і життя, присмерк давнини і сьогодення*, а також Ю. Збанацького, Д. Луценка, В. Козаченка. Прикметник *сьогоденний*, на відміну від спільнокореневого іменника, знаходимо у творах П. Куліша: *Усяке готорить і побивається*

тільки про власне сьогоденне діло, а також у М. Рильського: Слухай, дивись, учись, Будь сьогоденним.

Значного поширення цей іменник набув і в сучасній публіцистиці-

Входженню слів *вікопомний* і *сьогодення* у розмовний стиль перешкоджає не лише піднесеність, патетичність, притаманні їм семантиці, а й наявність нейтральних синонімів: *незабутній, сучасність*.

ТИРАЖ — НАКЛАД. Сьогодні у різних текстах на позначення загальної кількості примірників одного видання рівноцінно вживаються два слова — *наклад* та *тираж*. Скажімо, з однаковою ймовірністю можна прочитати або почути: *Книга вийшла, тиражем...* і *Книга вийшла накладом...* Якому з цих слів надати перевагу?

Уживання названих слів показує, наскільки важливу роль у нашій мовній практиці відіграє сила стилістичної традиції, мовної звички.

Насамперед зауважимо, що слово *наклад* як синонім до *тираж* в академічному одинадцятитомнику марковане як діалектне. Тож не дивно, що в статусі літературної лексеми усталюється згадане іншомовне запозичення. *Тираж*, а також похідні від нього *тиражний, тиражувати, розтиражований* та ін. слова стали популярними і широкоживаними у функціональних стилях української мови.

Слово *тираж* у нашу мову прийшло з французької (*tirage*, від *tirer* — тягти) і прищепилося у ній із кількома значеннями: «1) розіграш виграшів державної позики або білетів лотереї; 2) погашення облигацій державних позик або інших зобов'язань установами, що їх випустили; 3) загальна кількість примірників друкованого видання; наклад». Зауважмо: останнє значення - власне, те, що нас цікавить, — тлумачиться через слово *наклад*. Тобто між ними поставлено своєрідний знак смислової рівності, яка, зрештою, простежується у мові: *Наклади інтелектуальної (і наукової, і художньої) літератури трагічно губляться у потоці тиражів ширпотребівського читива* (3 газети).

А що ж *накладі* Штучно витіснене на периферію лексичної системи, слово усе-таки не зникло цілковито і віднедавна знову повернулося в активний мовний обіг. І сьогодні спостерігаємо не лише послуговування ним у текстах різних стилів і жанрів, а й закономірний процес його лексикалізації. Щоправда, «Новий тлумачний словник української мови» (2001) ще подає до статті *наклад* ремарку *зах.*, — можливо, наслідуючи застарілу на сьогодні ремарку Словника української мови, а може, й орієнтуючись на активне побутування його у мові західноукраїнських письменників-класиків. Однак більш авторитетний «Словник синонімів української мови» подає *наклад* у синонімічному ряду до *тираж*, не супроводжуючи спеціальними ремарками чи обмеженнями щодо вживання.

Отже, сьогодні не варто звужувати ареал життя слова *наклад*, тим більше, що останнім часом воно переконливо засвідчило свою нормативність.

ТОВАРИ ШИРОКОГО ВЖИТКУ чи СПОЖИВАННЯ?

Іноді можна почути в розмові, виступі чи натрапити в пресі на слово *ширспожив*. Напр.: *Фінансова скрута змушує вільних художників розписувати ширспожив — вази, підставки, тарілки...* (З газети). Досі словники подавали тільки скорочення *ширвжиток*.

Очевидно, можливі паралельні словосполучення: *товари народного (широкого, масового та ін.) споживання* — предмети, що служать для задоволення нагальних побутових потреб населення; *предмети (товари) широкого вжитку* — предмети (речі), які мають широке використання, застосування. Так тлумачить Словник української мови відповідні статті *споживання, ужиток*. То як правильно?

Дієслово *вживати* має ширшу сполучуваність, ніж *споживати*, оскільки стосується не лише їжі, питва, а й узагалі різних побутових предметів (одягу, взуття тощо). *Споживають*, як правило, для задоволення потреб харчування. А *вживають* для задоволення будь-яких потреб. З цього погляду, слово *ширвжиток* («те, що широко використовується, застосовується») точніше передавало б зміст згаданого поняття. Можливо, автори свідомо уникли його, зважаючи на притаманну йому сьогодні негативну оцінку: *ширвжитком* називають ремісничькі вироби, товари, що не мають художньої цінності.

ТОЧКА ЗОРУ — ПОГЛЯД. Донедавна журналісти у газетних та журнальних публікаціях, письменники у друкованих творах, державні діячі в усних промовах та й просто пересічні мовці у щоденному спілкуванні не замислюючись вживали паралельні вислови з *моєї точки зору, на мій погляд*. Тому не всім різали вухо висловлювання на зразок: *цікавий з точки зору дипломатії період історії; поділяємо точку зору міжнародного співтовариства; обговорили суперечливі точки зору стосовно ядерної політики*. Такі вислови вважалися нормативними, властивими системі української літературної мови. Тим паче, що «офіційний статус» словосполучення *точка зору* підтверджувався мовною практикою багатьох періодичних видань, які застерігали читачів: *Редакція може не поділяти точку зору автора*.

Віднедавна спостерігаємо намагання уникнути у мові цього вислову як кальки з російського *точка зрення*. Можливо, думка про калькування є надто категоричною — адже наша мова має свій, незалежний від інших лінгвістичних систем багатий арсенал лексичних, словотвірних, синтаксичних, стилістичних засобів. До того ж, аналогічні конструкції спостерігаємо і в англійській (*point of view*), і в багатьох інших мовах. Тому, оче-

видно, не варто однозначно зараховувати *точку зору* до росіянізмів. Адже сучасна тенденція до уникнення *точки зору* і заміни його питомо українським *погляд* видається доволі поширеною: багато хто говорить і пише українською з *погляду, на мій погляд, поділяти погляд, обговорити суперечливі погляди* та ін.

Найновіші перекладні словники до російського *точка зрення* також фіксують відповідник *точка зору*, однак лише як другорядний після *погляд*. А мова засобів масової інформації доводить засвоєння цієї мовної норми: *Україна не поділяє поглядів Російської Федерації на проблему Чорноморського флоту; 3 економічного погляду* більш ніж очевидним є інтерес Альянсу до повної трансформації ВПК.

Труд _ ПРАЦЯ. Слово *трудитися* має вужчу сферу застосування, ніж синонімічне йому *працювати*. *Трудитися* вживається тільки стосовно діяльності людей. Це слово характеризує наполегливу, старанну працю, яка потребує великих розумових та фізичних зусиль. Уведене в текст, воно створює відтінок піднесеного стилю: *трудитися в ім'я науки, миру, на благо Батьківщини; трудитися на совість; трудитися до світанку*.

Стилістично нейтральне слово *працювати* характеризує роботу як затрату фізичної і розумової енергії для створення матеріальних, духовних цінностей. Воно доречне, коли йдеться про час, місце роботи, знаряддя праці: *працювати до дванадцятої, працювати на кіностудії, працювати на руднику, працювати акварельними фарбами*; про перебування особи на роботі, службі: *працювати телемайстром*.

Працювати, на відміну від *трудитися*, характеризує не тільки людську роботу як діяльність, а й роботу окремих частин тіла, органів людини: *працювати чим - «інтенсивно рухати руками, ногами, плечима при плаванні, бігові» — працювати руками, ногами; працює печінка, шлунок*. Цим словом позначають також роботу машин, механізмів: *верстат працює справно, замок вже не працює*.

ТУРБУВАТИ - ТРИВОЖИТИ - НЕПОКОЇТИ - ХВИЛЮВАТИ. Це логічні (або ідеографічні) синоніми, які відтінюють у кожній новій назві певні ознаки того самого поняття. Вони різняться тим, що відбивають якусь нову рису явища, не охоплену іншими синонімами відповідного ряду. Основна функція ідеографічних синонімів -- уточнювати характеристику поняття, показувати міру виявлення ознаки, властивості чи характер дії. Саме в цьому класі синонімів найяскравіше виявляється одна з головних ознак синонімічних слів -- наявність відтінків чи відмінностей при спільному предметно-понятійному значенні. Досить часто відмінність значень логічних синонімів буває ледь відчутною і майже невливою, сформулювати, виділити її дуже

складно. І тільки мовець відчуває, коли треба вжити одне з кількох синонімічних слів.

Семантичні відтінки виявляються в зіставлювальних словах-синонімах. Близькі за змістом дієслова *турбувати* — *тривожити* -- *непокоїти* мають спільну сему «викликати почуття неспокою, тривоги, хвилювання». Ось, наприклад, найзагальніший зміст дієслова *непокоїти*': а) порушувати чий-небудь спокій; завдавати турботи, клопоту; турбувати: *Шановні Доброді редактори! Простіть, що непокою Вас моїм листом* (М. Драгоманов); *Вона була дуже заклопотана... що зосмілилася непокоїти Мотчуків у такій незвичній порі* (Л. Мартович); б) викликати хвилювання, тривогу, побоювання; приводити у стан неспокою, занепокоєння; хвилювання: *Виховательку така упокореність аж непокоїть: чи не надломилось щось внутрішньо у ньому, чи не перестарались, бува, у спільному педагогічному натискові на його дитячу волю та психіку* (О. Гончар); в) завдавати фізичного болю; турбувати: *Від тієї ночі носить Рубанюк у тілі кулю, яка часто непокоїть* (І. Цюпа).

Семантичну структуру дієслова *турбувати* становлять такі його значення: а) «викликати неспокій, хвилювання; непокоїти»: *Найбільше турбує мене в Кульбаці оця різка дисгармонія його душевного ладу, раптові спалахи, крайня невірноваженість* (О. Гончар); *Думки ці не заспокоїли його* [Макара Івановича]. *Щось іще турбувало його, залазило до серця, зазірало під шкіру комашинею* (М. Коцюбинський); б) «порушувати чий-небудь спокій»: — *Ніте, Маріє, ми її [Христю] спершу розчешемо, — турбує Марина* (Панас Мирний); в) «виводити що-небудь із стану спокою»: *Вечірній вітер турбував стареньку грушу* (Леся Українка).

Дієслово *тривожити* має найбільш розгалужену семантику й виражає вищій порівняно зі словами *турбувати* і *непокоїти* ступінь неспокою чи тривоги (своїми значеннями воно входить і до іншого синонімічного ряду: *тривожити* — *хвилювати* - *бентежити*): а) «викликати, вселяти тривогу, побоювання, хвилювання»: *Мить пожадана прийшла: довершено труд многоденний! Що ж то за сум, не збагну, потай тривожить мене* (М. Зеров, переклад з О. Пушкіна); *Найбільш тривожило матір, що [Данько] часто задумується* (О. Гончар); б) «порушувати спокій, спокійний або звичний стан когось, чого-небудь; завдавати клопоту; турбувати»: *Летять ключами журавлі, ключами, Манорівним співом ніч тривожать сонну* (М. Рильський); в) «позбавляти спокою, примушувати нервувати; дратувати»: *Він вже хотів звернути набік, щоб не тривожити дурно чужих собак, коли ж гляне — іде супроти його од хати середнього віку чоловік* (П. Куліш).

Отже, спільною для усіх дієслів є семантика «порушувати чийсь спокій», проте «порушувати спокій» можна по-різному - від приємного неспокою, радісного хвилювання до тривоги, драж-

ливості: *Тасмниця, що спершу приємно непокоїла її* [Олену], *згодом почала невимовно тяжіти* (Грина Вільде); *Тиша в операційній вже непокоїла не тільки Сахно. Черговий персонал... теж нервувався* (Ю. Смолич).

У мовній практиці нерідко обмежуються лише одним синонімом, збіднюючи мову. Наприклад, чуємо вислови: *Мене хвилює здоров'я дітей; Нас хвилює проблема кадрів*. А тим часом для відтворення змісту цього поняття існує синонімічний ряд, про виражальні можливості якого не слід забувати.

УГАР — **ЧАД**. Іменник *угар* в українській мові належить до спеціальної лексики. Ця назва відома, наприклад, металургам: при плавленні, горінні, термічній обробці тощо метал зазнає угару, угоряє, тобто зменшується в кількості, у масі (визначають відсоток угару мангану).

Спеціалісти сільського господарства ведуть боротьбу з *угаром* овочів, соковитих кормів при їх зберіганні, тобто вживають заходів, щоб запобігти надмірній втраті ними соків, органічних речовин, а звідси й зменшенню об'єму, кількості.

У текстильній промисловості *угаром* називають втрату сировини при переробці.

Угар утворено від дієслова *угорити* в значенні «зменшитися при плавленні, горінні і т. ін.». Порівняймо аналогічне *увар* - «кількість, об'єм, на які зменшилось що-небудь у процесі варіння» (від *уварити* — «варячи, зменшувати кількість, об'єм чого-небудь»).

Російському *угар* у значеннях «задушливий отруйний газ, який утворюється при неповному згорянні вугілля, жиру та ін.» і «хворобливий стан людського організму, що настає внаслідок отруєння цим газом» відповідає українське *чад*: *від грубки несло чадом*. *Чад* іде й від квітів, деяких речовин, що мають сильний запах. Отож від цигарок, диму, сильного запаху чого-небудь *чадіють*, а переносно *чад* — «те, що дурманить, наморочить голову» (*мілітаристський чад*), «стан самозабуття, крайнього збудження, екстазу (переважно з відтінком несхвалення)» (*в чаду ревнощів, отруєний чадом фанатизму*) тощо.

Таким чином, в українській мові є слова *чад* та *угар*, кожне з яких має своє значення, свою сферу вживання, і плутати їх не треба.

УДВОЄ — **УДВІЧІ**. Обидва слова можуть передати значення «у два рази», пор.: *У мене таке серце — як бачу, що хтось до мене з щирим серцем, так я до його удвоє* (В. Винничен-ко); *Та він [Тарас] у нас і не такий уже розбіяка, як його уславили: як до нього добре — він удвічі добрий* (С. Васильченко). Не можуть бути взаємозамінними названі прислівники, коли йдеться про значення «навіпіл», напр.: *Ходив він справді, зігнутий удвоє* (М. Рильський); *Усі молодіці та дівчата були понапинані білими згорнутими удвоє обрусами* (І. Нечуй-Левицький).

Якщо треба окреслити час тривання, відстань, розмір, вагу тощо, нормативними є обидва вислови: *у двоє/у двічі ширший, старший, більший, важчий* тощо.

У РАМКАХ — У МЕЖАХ. Ці приєднані сполуки синонімічні й майже завжди взаємозамінні, пор.: *у рамках/у межах пристойності {роботи, встановленої програми, угоди, дозволено}*. Але якщо йдеться про місцевість, географічне поняття, треба послуговуватися приєднаніком *у межах*: *у межах країни, у межах міста, села, області* та ін. Такі сполуки типові для офіційно-ділового стилю.

УЩЕНТ — УЩЕРТЬ. Не знаючи значень цих слів, наприклад, кажуть: *зал був забитий ущент людьми*. Проте *ущент* - означає «зовсім, без залишку, остаточно; на дрібні шматочки» (щодо посуду, скла), пор.: *Вицент розгромлена у Другій світовій війні, Японія швидко виправила становище і вийшла в ряд найпереводовіших держав земної кулі* (3 газети); *хата згоріла ущент* (дотла; зовсім); *ущент побитий сервіз* (на дрібні шматочки).

Згаданий вислів мав би звучати так: *зал був забитий ущерть людьми*, тобто «повністю». Так само кажемо: *налити відро ущерт* (по самі вінця), *накласти вареників у миску вщерт* (до самого верху), *набити торбу вщерт* (повно, до краю). Щодо приміщення, переповненого людьми, кажуть, що воно *ущерт* забите людьми.

ФАРБА — БАРВА. Це семантичне споріднені слова. Обидва позначають колір, забарвлення. Але *фарба* — це спеціально виготовлена речовина, якою користуються для забарвлення предметів у різний колір, для малювання картин. А *барва* — це колір, забарвлення взагалі, безвідносно до речовини, з якої її виготовлено; це колір, забарвлення, що їх сприймаємо зором у навколишньому світі — в природі, побуті тощо. Проте існує й термінологічне слововживання, похідне від іменника *барва*: *барвник, барвники*.

Переносне значення, що стосується характеру, тону, колориту, манери, відтінку викладу, виконання, а також виражальних засобів мови, музики, сценічного мистецтва, передається словом *барва*: *барви слова, барви музики, художні барви*. Іноді трапляється заміна цього слова іменником *фарба* (найчастіше у множині). На цій підставі Словник української мови в її томах виділяє як рідковживане *фарби* у значеннях «барви, колір, забарвлення» та «виражальні засоби мови, музики, сценічного мистецтва».

Б. Грінченко ставить знак рівності між словами *фарба* і *краска*; *барва* у переносному значенні він перекладає російськими *краска, цвет*. Під гаслом *фарба* маємо у його «Словарі...» ілюстрацію з твору І. Нечуя-Левицького: *Брали поетичні фарби... з того, що бачили перед собою*.

У сучасній літературній мові слово *краска* не вживається і дедалі чіткіше вимальовується тенденція до розрізнення слів *барва* і *фарба*. Так, у «Словнику труднощів української мови» (1989) зауважено: «*Барва*. Природний колір, забарвлення, перен. колорит, манера». «*Фарба*. Колір, штучно нанесений».

ФОРУМ — ЗБОРИ - НАРАДА - ЗІБРАННЯ - КОНФЕРЕНЦІЯ — СИМПОЗИУМ. *Форум* - слово іншомовного походження (лат. *forum* — площа, двір). *Форумом* у містах Стародавнього Риму називалася площа, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги, здійснювався суд. У сучасній літературній мові поширилося переносне значення цього слова — «широкі представницькі збори». Синонімічними до нього є слова *з'їзд, конференція, конгрес*. Напр.: *міжнародний форум молоді, форум кінематографістів*. Це слово доцільно вживати для позначення світових, міжнародних зібрань. Скажімо, *Міжнародний конгрес українознавців* можна назвати *форумом дослідників української мови, літератури, фольклору, історії та культури*. І в такій назві віддзеркалиться високий публіцистичний зміст інформації.

Слово *збори* звичайно вживається щодо зібрання членів певного колективу, організації з метою обговорення якихось питань чи проведення заходів. Це слово входить у стійкі словосполучення на зразок: *відкривати, закривати збори, урочисті збори, установчі збори*, представницька інституція, що створюється спеціально для вироблення програми діяльності певної організації, порівняймо типові словосполучення: *писати протокол зборів, обирати голову, президію зборів*.

Іншомовні запозичення *форум, симпозіум* увійшли у мовну практику в 60—70-х роках ХХ ст. Для 90-х років характерне активне вживання іменника *зібрання* з наголосом на а. Це нейтральна назва, утворена від дієслів на позначення дії *збиратися, зібратися*; з ними пов'язаний також іменник *збори*, що є стилістично нейтральним на тлі книжних високих назв *форум, симпозіум*.

ХРАМ — ЦЕРКВА - СОБОР — КАПЛИЦЯ. Людям, не байдужим до духовних цінностей, мабуть, цікаво знати, чому культурі релігійні споруди називаємо *храм, церква, собор*, а іноді — *каплиця*. Згадаймо: тільки у Києві маємо *Андріївську церкву, Покровську церкву, Успенський собор, Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий собор*.

То як правильно уживати ці назви?

Найзагальнішим у цьому ряду є слово *храм*. У «Релігієзнавчому словнику» (1996) знаходимо таке його тлумачення: «узагальнене означення сакральних будівель для відправлення культу». Тобто спеціально збудована й освячена, призначена для спілкування людини з Богом споруда, незалежно від релігії чи конфесії — це *храм*. Саме цим словом послуговуємося, коли

хочемо сказати «культува споруда» взагалі, не наголошуючи, ідеям якого віросповідання вона служить. Загальність, всеохопність слова *храм* виразно звучить також у глибоко мудрій, актуальній для усіх віросповідань сентенції: *Для чого потрібна дорога, якщо вона не веде до храму!*

Інша річ, що у кожній релігії *храм* має свою специфічну, традиційну архітектурну форму і свою назву: у православних християн та греко-католиків — *церква*; у християн-католиків — *костел*; у юдеїв — *синагога*; у мусульман — *мечеть* тощо. Так, звична для українців назва *церква* походить від грецького *kyriak'e* і дослівно означає *Божий дім*. У християнстві це традиційна назва культових споруд із вівтарем та приміщенням для здійснення Богослужінь, пор.: *Справжньою окрасою давнього Подолу стала церква Пирогоці* (3 газети).

Слово *собор* має помітно урочистіше забарвлення. Так називають «кафедральний чи головний храм міста або монастиря, де здійснюють Богослужіння особи вищої духовної ієрархії» («Релігійно-словникова назва *церква* походить від грецького *kyriak'e* і дослівно означає *Божий дім*. У християнстві це традиційна назва культових споруд із вівтарем та приміщенням для здійснення Богослужінь, пор.: *Справжньою окрасою давнього Подолу стала церква Пирогоці* (3 газети).

Слово *собор* має помітно урочистіше забарвлення. Так називають «кафедральний чи головний храм міста або монастиря, де здійснюють Богослужіння особи вищої духовної ієрархії» («Релігійно-словникова назва *церква* походить від грецького *kyriak'e* і дослівно означає *Божий дім*. У християнстві це традиційна назва культових споруд із вівтарем та приміщенням для здійснення Богослужінь, пор.: *Справжньою окрасою давнього Подолу стала церква Пирогоці* (3 газети).

Цікаво, що помітне семантичне ускладнення слова відбулося після ознайомлення широкого читацького загалу з відомим однойменним романом Олеса Гончара. Завдяки авторській художній та морально-етичній інтерпретації *собор* набув додаткового метафоричного значення «символ духовності».

А яку культову споруду маємо на увазі, коли кажемо *каплиця*, *капличка*? Це — «невелика молитовна будівля або ж церква без вівтаря». Саме остання обставина істотно відрізняє її від *церкви*, адже через відсутність вівтаря — підвищеної частини храму, де відбувається священнодійство, — каплиці є функціонально обмеженими. Традиційно їх споруджували на цвинтарях, біля святих місць, на місцях чудотворного явлення, у пам'ять про важливі події релігійного або державно-суспільного життя, на виконання обітниць тощо. Про це є багато свідчень в історико-етнографічних працях, публіцистиці, художній літературі. Неважко помітити, що у науково-популярних текстах слова *церква* та *каплиця* часто уживаються поряд, у межах одного контексту, пор.: *Належне місце в розписах займали пам'ятки народної дерев'яної та кам'яної архітектури — церкви, каплиці, дзвіниці* (3 журналу).

В Україні сьогодні є тисячі *храмів, соборів, церков, каплиць* - давніх, відновлених і новозбудованих. Вони є архітектурними свідченнями глибокої віри нашого народу, елементами його ду-

овної культури. Так само й розрізнення та правильне вживання цих назв є складником нашої мовної культури.

ЧАСОПИС — ЖУРНАЛ — ГАЗЕТА. В академічному Словнику української мови в 11-ти томах зафіксовано всі три слова. Зокрема, *часопис*: 1) те саме, що *газета*; 2) періодичне друковане видання у вигляді книжки; журнал; назва будь-якого періодичного видання.

Отже, *часописом* можна назвати і газету, і журнал, і будь-яке інше періодичне видання.

Однак таке тлумачення слова не дає можливості без контексту зрозуміти, про що йдеться — про газету, журнал чи щось інше.

Для певної частини носіїв української мови звичним є вживання слова *часопис* у значенні «газета». Зокрема, це можна спостерігати у мові вихідців із Західної України. Словник Є. Желехівського фіксує слово *часопис* у значенні «газета». Це підтверджують також україномовні видання й радіопередачі за кордоном.

Тим часом відповідником до слова *часопис* є *журнал* або інші видання у формі книжки. У «Словнику синонімів української мови» *часопис* подано як синонім до слова *газета* і до слова *журнал*.

Назви *газета*, *журнал* (хоч і є запозиченнями) міцно «вросли» в українську мову, стали загальноживаними. Про їх природність, закоріненість свідчать похідні від них слова. Уже в «Словарі...» за ред. Б. Грінченка від слова *газета* подано утворення *газетник*, а в сучасних українських словниках знаходимо *газетяр*, *газетний*. Від слова *журнал* «Словарь...» за ред. Б. Грінченка фіксує утворення *журналіст*, *журнальний*, а в пізніших словниках — *журналістка*, *журналістика*, *журналістичний* та ін. Спробуймо слова такого типу утворити від слова *часопис*! Буде смішно! А як утворити слово, аналогічне до *журнально-газетний*?

Іменник *часопис* нині прийнято розглядати як запозичення з чеської мови. Зокрема, так подано воно в енциклопедії «Українська мова». Датують його першою половиною XIX ст., коли були жвавіми українсько-чеські зв'язки. Припускають при цьому польське посередництво¹. Сьогодні це слово нерідко вважають питоמו українським утворенням. Насправді воно було утворене в чеській мові за зразком німецького слова (нім. *Zeitschrift*, де *Zeit* — час, а *Schrift* — писання, друк). Тут спрацювала тенденція чеської мови відштовхуватися від німецької. Так само й Українська мова намагалася відштовхнутися від російської, де слова *газета* й *журнал* запозичені з італійської та французької мов.

Див.: *Українська мова: Енциклопедія.* — К., 2000. — С. 688.

На жаль, у нас ще немає таких історичних словників, із яких можна було б довідатися, коли слово *часопис* з'явився в нашій мові. Можливо, воно спочатку виникло у мові Західної України на тій території, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, а потім поширилося на Східну Україну. І хоч воно утворене за німецьким зразком, але на матеріалі близькоспорідненої з українською чеської мови (від *час* і *писати*), воно сприймається як питоме, порівняно із запозиченими *газета*, *журнал*. Напевно, цим і пояснюється інтерес до цього слова в наш час.

Варто також сказати про певне стилістичне забарвлення слова *часопис*, про ознаку вишуканого володіння українською мовою, яка супроводжує подібні слова.

ЧЕРЕДА — СТАДО. На позначення групи тварин одного виду, зокрема свійських, в українській мові є спеціальні назви. Їх досить докладний список можна знайти в «Російсько-українському словнику» М. Уманця та А. Спілки під словом *стадо*: *табун* (коней), *косяк* (кобил з жеребцем), *отара*, *ватага* (овець), *череда*, *черідка* (корів, переважно дійних), *стадо*, *черіда*, *черідка* (свиней), *зраяя*, *табун* (птиці) та ін.

«Словарь...» за ред. Б. Грінченка фіксує іменники *стадо*, *табун* (про коней); *стая*, *стадо* (про птицю, рибу); *отара* (овець); *ватага* (про дрібну худобу); *косяк*, *табун* (коней). Слово *зраяя*, за цим джерелом, стосується тільки людей — «толпа, скопище, шайка».

Отже, перелічені назви були вже зафіксовані у словниках другої половини XIX ст. у різних місцевостях України і не завжди позначали те саме поняття. Лише наприкінці XIX ст. в основному окреслилося їх сучасне вживання. А втім, і сьогодні виникають суперечки про ту чи іншу назву. Дехто сумнівається в правильності вислову *стадо корів*: треба, мовляв, уживати тільки *череда*. Справді, основне значення іменника *череда* стосується насамперед великої худоби. З таким значенням наводить цей іменник Словник української мови в і її томах. Коли йдеться про велику рогату худобу, про її випасання, вживають іменник *череда*, щодо овець — *отара*, щодо коней — *табун*: *На степах та в горах люди... пасли незліченні череди товару та отари овець* (І. Нечуй-Левицький); *Пастухи гнали з степових маєтків отари овець, череди волів та робочих верблюдів* (О. Гончар).

Іменник *череда* стосується й інших свійських тварин. У словнику М. Уманця та А. Спілки це відображено перекладом і тлумаченням словосполучення *общественное стадо*: «воли, корови, телята, часом і коні, і вівці — череда». Про це свідчать і численні приклади з художніх творів: *Греблею йшла череда і, здіймаючи куряву, ревла та мекала* (М. Коцюбинський); *- Василю! Вставай-бо та жени вівці до череди!* (І. Нечуй-Левицький).

У мові класичної української літератури трапляються й інші словосполучення, напр.: *гусяча череда* (М. Коцюбинський), *череда свиней* (Д. Мордовець); *Тоді це буде, як свині з череди йтимуть* (Номис). Тобто іменник *череда* стосується не тільки корів.

Порівняно з ним іменник *стадо* має ширшу (у деяких моментах близьку і спільну) семантику. Основне значення іменника *стадо* — «група тварин (переважно одного виду, віку і т. ін.), об'єднаних з певною господарською метою (для утримання, нагулу, відгодівлі тощо)»: *Надумалось воно [Ягня] все стадо насмішити* (Л. Глібов); *Він [Петро Скирда] гнав у тил колгоспну^ худобу, бомба влучила в стадо і разом з биками прибила й гуртоправа* (П. Панч); *стада коней* (І. Нечуй-Левицький), *стада качок* (І. Франко), *гусяче стадо* (М. Коцюбинський).

У художніх творах знаходимо й такі словосполучення: *стадо слонів* (І. Франко), *стадо тюленів* («Одіссея» Гомера, переклад Б. Тена), тобто слово *стадо* позначає велику групу тварин, птахів, риб тощо, які тримаються разом (зафіксоване в Словнику української мови, як відтінок основного значення). Цей відтінок передається й словом *череда*, напр.: *Поважно плила ціла череда невеликих кленів* (І. Франко) (клень — діалектна назва риби *головень*).

Отже, іменники *череда* й *стадо* близькі за значенням; у розмовній мові й у творах художньої літератури вони часто виступають як синоніми. Напр.: *Ласкаво голубить свою дитину корова. Вона чекає, поки сонце... обігріє і річку в балці, і стадо корів* (Г. Хоткевич); *Попелясте стадо розгулює на березі Псла, скубе траву... Скот тяжко диха, чмиха ~ проти вітру пасе череду пастух* (К. Гордієнко).

У народнорозмовній мові більш поширена щодо корів назва *череда*. Порівняймо в «Енеїді» І. Котляревського: *Як йшла черідка вечорочком...*

Одне із значень слова *стадо* — «загальне поголів'я сільсько-господарських тварин одного виду». І коли йдеться саме про поголів'я корів, тобто про загальну кількість голів у великому господарстві, кажуть про *стадо корів*, а не про *череду корів*. Напр.: *Що нам треба зробити, щоб поправити становище! ••.Негаймо поповнити стадо дійних корів* (І. Рябокляч). Те саме й щодо поголів'я інших свійських тварин одного виду: *стадо свиней*, *стадо курей*, *стадо кролів* та ін. У такому значенні слово *стадо* функціонує вже як термін.

ЧИСЛЕННИЙ — БАГАТОЧИСЛЕННИЙ. Слова *багато-численний* в українській літературній мові немає. Не знаходимо його і в нормативних словниках. Це калька з російського слова *ліногочисленний*. Сучасна норма вимагає перекладати його прикметником *численний*. *Численний* — «який складається з великої кількості кого-, чого-небудь» — вживається у таких, наприклад,

словосполученнях: *численна група учасників, численні загони, численне товариство, численна аудиторія* та ін. Це слово має також відтінок значення «наявний у великій кількості»: *численні переклади, численні зорі, численні досліді (спостереження, спалахи)* тощо.

Увага! Прикметник *численний* інколи плутають із паронімом *чисельний* — «числовий, кількісний». Це слово має меншу активність, значно вужчу сферу вживання, наприклад, у таких словосполученнях: *чисельний (кількісний) аналіз; чисельна (кількісна) перевага*.

ЧІЛЬНИЙ — ПРЕЗИДАЛЬНИЙ. В офіційній ситуації, коли відбуваються збори, нарада, семінар тощо, обирають групу людей, що керує зібранням, — президію. А як запрошують до президії? *Прошу (просимо) до президії. Просимо президію зайняти свої місця.* Відомі вислови *стіл президії, за столом президії* та ін. Практично не вживається українське найменування *чільний стіл, чільне місце*, де *чільний* означає «почесний, центральний, найвидніший, головний».

У «Словарі...» за ред. Б. Грінченка наведено прикметник *чільний* лише із значенням «відбірний, великий, значний, видатний», а також у словосполученні *чільне зерно*. Сучасна МОЕ. Юслюговується цим прикметником у значенні «який вважається центральним, найвиднішим; головний». Напр.: *Юлія Аноріївни сиділа боком до чільного стола, за яким, наче в президії збс рів, засідали медичні світила* (3 журналу).

Поширилося в мові і словосполучення *чільне місце*, тобто важливе за своїм значенням, передове: *Україна прагне посісти чільне місце у загальноєвропейському процесі* (3 газети); *На чільних місцях приймали поздоровлення Марина Василівна, Анатоль Степанович і шеф-експериментатор* (3 налу).

Тож слово *чільний* може вживатися в словосполученні *чільний стіл*, без якого не обходиться ділове спілкування.

ЧУЙНІСТЬ — ВІДКЛІЧШІСТЬ. Дієслово *чути* має багаї, семантику. Чуємо не лише звуки, запахи, тепло й холод, смак, біль фізичний, а й біль душевний, переживання, душевний порух інших. А ще знаємо про *чуйних людей, про людську чуйність, чуйність друзів, оточення*, тобто про людей, що відповідають якимсь почуттям, душевним порухом на щось, про людей, здатні співчувати, готових підтримати когось, допомогти, не бути байдужими.

Такі значення в українській мові передаються дієсловами *відчуватися, відгукнутися*, рідше — *відкликатися, відкликнутися, обзиватися, обізватися, озиватися, озватися*. *Відгукуємося* на щось, тобто якимсь чином виражаємо своє ставлення до певних подій, явищ та ін. (*відгукнутися на запрошення товариша, на вихід нової книжки, про якусь знахідку*), виявляємо

своє почуття, готовність сприяти чому-небудь (*відгукнутися на запити покупців, на прохання допомогти*). Своє ставлення виражаємо й іншими словами, напр., *обзиваємося (озиваємося) на плач дитини* тощо.

А яким словом передавати назву ознаки за цими діями? Утворені від дієслова *відгукнутися* прикметник *відгучний* й іменник *відгучність* — неправильні, проте інколи у пресі натрапляємо на слово *відгукливий*: *Відомо, який був чесний Олесь Терентійович [Гончар] у стосунках із людьми, сказати б, відгукливий... Не лишав поза увагою жодного листа до себе, відгукливий... уболівав... допомагав* (3 газети). Отже, можливе й *відгукливість*. Немає також потрібних форм і від *обізватися, озватися*. До речі, ужите М. Лисенком словосполучення *відзивний чоловік* відображає шукання потрібного вислову, але подальша практика не підтвердила його доцільності, можливо, через нечіткість семантики. Пор.: *що ж із нього, живого, чулого, колось палкого, відзивного чоловіка сталося? Нічого геть: самі слова, та то жадібно вдачі, та більш нічого*.

А от прикметник *відкличний* «звучить», отже, можливий іменник *відкличність* як відповідник до російського *отзывчивость* (від *отзывчивый*). Це теоретично. Але чи передає насправді таке значення слово *відкличний*? Чи правильно сказати: *відкличне ставлення до когось, відклична людина*?

Відкличним називають офіційний лист, у якому повідомляється про відкликання певною установою (наприклад, міністерством) свого представника, який має залишити місце призначення, припинити виконання доручених обов'язків. Проте якщо йдеться про властивість характеру людини, здатність повестися певним чином по відношенню до ближнього, звертаємося до іншого гнізда слів, пов'язаних із *чути* (відгукуватися на щось — означає чути його, оте щось). *Чуйний, чутливий, чулий* — це той, хто чує, сприймає чиясь прохання, чиясь біду, чийсь поклик, реагує на них, готовий прийти на допомогу чи просто поспівчувати, сказати щось утішне, тепле у відповідь. Ми кажемо: *чуйне ставлення до ближнього*. Звідси й *чуйність (у ставленні) до ближнього*. Або навпаки: *нечуйність, нечутливість, нечулість*, якщо людина черства.

Отже, узявши спохвату іменник *невідкличність*, формально ніби й можливий, ми просто помилимося (на таке вживання можна натрапити в пресі: *невідкличність до ближнього*). Тож навіщо вигадувати нові сумнівні слова, коли в уживанні є випробувані повнокровні мовні одиниці?

ШАР — ВЕРСТВА — ПЛАСТ. Коли йдеться про якусь однорідну за складом речовину, що суцільною масою вкриває будь-яку поверхню або міститься між чим-небудь, вживаємо іменник *Шар*: *шар соломи, шар глини, шар яблук*.

Це слово широко вживається в різних галузях науки, техніки, народного господарства. Словосполучення з ним набули термі-

нелогічного значення, напр.: *верхні шари атмосфери, шар фільтрувальний, глибина орного шару, річний шар деревини* та багато інших.

Відоме й переносне вживання цього слова як назви певної групи населення: — *Я думаю, з якого ви шару населення? - парубок хотів сказати «класу», але передумав, знайшов інший вислів своєї думки* (В. Гжицький).

Словосполучення *суспільні шари, шари населення* порівняно з висловами *суспільні верстви, верстви населення* вважаються розмовними.

Близьким до слова *шар* є похідне від нього *прошарок*, яке вживають і в прямому значенні — «тонкий шар чого-небудь, що міститься в чомусь, між чимось», напр.: *теплоізоляційний прошарок*. Прошарком може бути група людей, яка чимось вирізняється в межах колективу.

У сучасній літературній мові у значенні «горизонтально розміщена маса чого-небудь» використовується слово *верства*. Воно виступає і як геологічний термін на позначення осадових гірських порід, форм їх залягання, напр.: *поверхнева верства, водоносна верства* та ін.

Ширше, ніж *шар*, слово *верства* використовується в переносному значенні як назва суспільного класу, соціальної групи: *верстви населення, верстви робітників і студентства*.

Слово *пласт*, хоч і близьке семантичне до лексем *шар* та *верства*, має певні відмінки. Його здебільшого вживають на позначення суцільної однорідної маси, обмеженої більш-менш паралельними площинами. Найчастіше це слово вживається в термінологічних сполуках щодо гірництва: *залізорудний пласт, соляний пласт*.

Іноді доводиться чути помилковий вислів — *пласт землі* - про ґрунт, який перевертає плуг під час оранки поля. Звичайно, в цьому разі йдеться про *скибу {скиби} землі*. На позначення чого-небудь м'якого, пухкого, подрібненого, а також газів, рідини тощо усталилося вживання слова *шар*. Ним називають також цільну, тверду, плоску масу, так само як *пласт, пласти*.

ШКАРАЛУПА — ЛУСКА. У побуті верхню цупку (але не тверду) оболонку овочів та фруктів називають *шкіркою, шкіркою* (пестливо *шкірочкою*), *шкуринкою* (пестливо *шкуриночкою*), *лушпайками, лушпинками, лушпинням*. Таку оболонку мають абрикос, апельсин, вишня, груша, слива, виноград, калина, яблуко, картопля, буряк, огірок, кабачок, кавун та ін.

Тверду оболонку, що легко відділяється від зернятка, плодів горіха, насіння соняшника, проса, гречки, гарбуза, кавуна, дині та деяких інших рослин, називають ще *лузою, лускою, лушпайкою, лушиною, лушпинкою* (пестливо *лушиночкою, лушпаєчкою*), *лушпаниною* (збірне — *лушпиння*). Тверде покриття плоду горіха — ще й *шкаралупа, шкаралупка* і *лушпиння*.

ШЛЯХ — ДОРОГА — ПУТЬ. Синонімічні у своїй основній суті слова *дорога, шлях* позначають «смугу землі, по якій їздять і ходять». *Дорогу, шлях* прокладають у потрібному напрямку, будують (насипають, підвищують, щоб було зручно і людям, і транспорту пересуватися). Так виникають *підвісні дороги {шляхи}, канатні, трамвайні, тролейбусні* та ін.

Узагалі простір, яким відбувається водне чи повітряне сполучення -- це *повітряний* або *водний {морський, річковий} шляхи*.

Спеціалісти з будівництва та експлуатації доріг (шляхів) називаються *дорожники {шляховики}*. *Дорожні {шляхові} бригади з дорожніми {шляховими} майстрами та робітниками* ведуть *дорожнє {шляхове} будівництво, дорожньообудівні {шляхобудівні} роботи* — комплекс робіт зі спорудження автомобільних доріг (шляхів). Вони здійснюють *дорожньо-ремонтні роботи*. Саме таке словосполучення побутує в мовній практиці, хоч паралельно вживається і вислів *ремонт шляхів*.

Чому *автодорожній інститут*, але *Міншляхбуді*?

У власних назвах користуються прийнятими умовними найменуваннями, не допускаючи синонімії (*Держшляхбуд, автодорожній інститут*). Усталені словосполучення: *дорожні знаки* (а не *шляхові*), *вулично-шляхова мережа міст. Є шляхопровід*, але немає *дорогопроводу*.

Поняття напрямку руху, маршруту передається в основному словом *дорога*, хоч цілком правомірним є вживання слова *шлях*: **Шлях у місто мені вже знайомий був, нічого було питати дороги** (Панас Мирний).

Російські вислови *дорога домой, обратний путь, на обратном пути, {не} по пути, половина дороги {пути}, счастливого пути* українською звучать так: *дорога додому, дорога назад* (а не — зворотна дорога), *по дорозі назад, повертаючись назад* (а не — на зворотній дорозі), *{не} по дорозі, {не} по путі; половиною дороги {шляху}, щасливої дороги* або просто: *щасливо*.

Як синонімічні назви ці іменники відтінюються в поетичній мові: *Спільна дорога в усіх [дівчат], та окремих у кожній шлях* (М. Рильський).

ШТАНИ — БРЮКИ. Слово *штани* обов'язкове в описах чоловічого одягу, воно традиційне в описі національного одягу, у фольклорі, багатьох творах художньої літератури. Всі українські словники фіксують слово *штани* як основну видову назву відповідної реалії — порівняймо родові назви: *шаровари, рейтузи, галіфе, джинси* тощо.

Слово *брюки* прийшло в українську мову через російську й усталилося в сферах швейної промисловості, торговельної мережі, реклами: *Майстерня приймає також замовлення на виготовлення чоловічих та жіночих брюк* (3 газети); *Брюки заву жепо* (3 журналу) та ін. Із цих сфер слово *брюки* поширилося на

художню літературу і побутову мову, витісняючи слово *штани*. Назву *брюки* фіксують перекладні російсько-українські словники, подаючи його на другому місці. Підтримується це слововживання термінологізованими сполученнями на зразок *брючний костюм*, *брючний цех*, хоч і замість них можна запропонувати варіанти на зразок *жіночий костюм-штани* і *цех для виготовлення штанів*.

ЯВЛЯЄТЬСЯ — Є. Дієслово *являтися* — синонім до спільнокореневого префіксального дієслова *з'являтися* — переважно вживається в розмовному стилі: *Ніколи не являється вчасно*. Послуговуються ним і в художній мові, пор.: *Чого являєшся мені у сні?* У функції дієслова-зв'язки не вживається. Під впливом російської мови, де однозвучне дієслово виконує роль зв'язки, воно часто-густо помилково використовується у такому контексті: *Він являється майстром високого класу. Вибух являється першопрчиною*. Такі слововживання неправильні. Отже, у наведених реченнях слід було вжити дієслово *є*.

Українською мовою кажемо: *Він — майстер високого класу; Вибух — це першопрчиною*.

Пароніми

АБОНЕМЕНТНИЙ АБОНЕНТНИЙ -- АБОНЕНТ-СЬКИЙ. У багатьох із нас як користувачів побутовими послугами є *абонентська* книжка для розрахунків за електроенергію, є *абонент* на телефон. Серед записів в абонементах наявна графа *абонентна плата*, у телефонних довідниках для надання різних послуг теж уживається словосполучення *абонентна плата*. Останнім часом читаємо й чуємо у засобах масової інформації *абонентна плата за телефон*, *абонентна плата за міське кабельне телебачення*. То як правильно сказати: *абонентна плата*, *абонентна* чи *абонентська*! Яке з цих схожих за звучанням слів треба вибрати?

Слово *абонент* прийшло з французької мови (*abonnement*) і позначає право користування чим-небудь протягом певного терміну, а також документ, який засвідчує це право. Наприклад, існує *абонент* у басейні, театрі, на цикл лекцій, на телефон, міжбібліотечний, книжковий *абонент*. Про такий документ, що надає певні права, йдеться в оголошенні: *Скористайтеся можливістю одержання видань безпосередньо в офісі, зазначивши для цього в абонементах поверх і номер кімнати*. Прикметником *абонентний* позначають усе, що стосується такого права чи документа: *абонентний квиток на проїзд*, *абонентний концерт*.

Слово *абонент* запозичене з німецької мови (*Abonnet*) і називає того (особу чи установу), хто користується абонементами. Напр.: *абонент бібліотеки, телефонної мережі, кабельного телебачення, електронної комп'ютерної газети*. У тижневику читаємо: *Триває передплата на абонентне обслуговування документацією Мінфіну. Нові закони, роз'яснення до них, інструкції з оподаткування, нормативну і методичну літературу Ви періодично одержуватимете, якщо станете нашим*

абонентом. Як свідчать сучасні словники української мови, від іменника *абонент* можна утворити два відособових прикметники — *абонентний* та *абонентський* (пор.: *брат* — *братний* і *братський*, *сусід* — *сусідній* і *сусідський*). За значенням вони близькі, оскільки обидва стосуються *абонента*, пов'язані з ним. Можна сказати *анонімність абонентної* чи *абонентської форми оголошення*, *абонентна* та *абонентська коректність у спілкуванні*, книжки розміщені на *абонентних* та *абонентських полицях*. Специфічна відмінність цих двох прикметників полягає в тому, що перший має узагальнене значення, вказує на абстрактну предметну ознаку, а другий має значення належності окремій особі чи кільком особам. Певну стійкість їх уживання у сполученні з іншими словами засвідчують спеціальна література, ділова мова, тлумачні й перекладні словники: *абонентний відділ бібліотеки* (відділ, який обслуговує абонентів взагалі), *абонентний відділ телефонного вузла*, але *абонентська скринька* (поштова скринька, яка належить окремому абонентові), *абонентська книжка*, *абонентський телеграф* (електричний зв'язок між окремими особами, організаціями шляхом безпосереднього двостороннього обміну телеграфними повідомленнями), *абонентська кабельна (телефонна) лінія*. Скринька може бути тільки *абонентською*.

Щодо слова *плата*, то воно нормативне сполучається з усіма трьома прикметниками. *Плата*, яку вносимо за будь-який культурний захід, за проїзд та інше, — це *абонементна плата*, «яка зазначена в абонементі». У цьому разі відшкодовуємо конкретну вартість абонементу, фіксовану плату за разову послугу. Користувачів такими послугами не називаємо *абонентами*. Ми є *абонентами квартирної телефону*, *кабельного телебачення*. І маємо регулярно сплачувати ту вартість послуг, які надаються нам як *абонентам* протягом певного терміну.

Отже, варто розрізнити значення прикметників *абонементна* плата (плата за *абонемент*) і синонімічних *абонентська* чи *абонентна* плата (плата *абонента*).

АГЕНТСТВО -- АГЕНЦІЯ. Значенням обидва слова не відрізняються одне від одного, але більш уживаним є перше - *агентство*. Іменник *агенція* фіксує одинадцятитомний Словник української мови з поміткою *рідко*, тобто як рідковживаний. *Агентство* утворено додаванням до іншомовного кореня слов'янського суфікса *-сте(о)*, продуктивного в найменуваннях на зразок *абатство*, *адміралтейство*, *господарство*, *підприємство* тощо. Іменник *агенція* морфологічно повністю іншомовний. Він активно побутував в офіційно-канцелярській мові західноукраїнського краю під безпосереднім впливом польської.

Сьогодні ця назва поширена в мові українців західної діаспори. Отже, паралельне вживання двох іменників зумовлене історичними обставинами життя єдиного народу на різних територіях, у різних державах.

Засоби масової інформації України донедавна послуговувалися тільки іменником *агентство*, але тепер вживають й *агенція*. З'явився також прикметник *агенційний* (*агенційне повідомлення*). Від *агентство* прикметник не утворюється, а коли йдеться про поняття «належний агентству; пов'язаний із агентством; стосовний агентства та ін.», то використовують відповідні словосполучення, зокрема й із родовим відмінком: *повідомлення агентств*.

АДРЕС — АДРЕСА. В усній мові ці слова нерідко плутають. *А ти знаєш його адресу?* — чуємо в побуті, коли йдеться про місце проживання когось або розташування установи. А втім, сучасна літературна норма у таких випадках вимагає вживати тільки іменник *адреса*, напр.: *Поштарка запакувала картину, і він написав адресу та прізвище адресата* (Ю. Мушкетик).

Обидва слова мають спільне походження — з французької мови, а ще глибше — з латинської. Проте слова *адрес* і *адреса* було введено в українську мову в різний час і різними шляхами. *Адрес* — із французької мови через російську, *адреса* - з німецької мови через польську. Якщо слово *адреса* закріпилося для позначення місця проживання людини чи розташування установи, то *адрес* — урочисте, переважно ювілейне привітання.

Виникнення нових значень — процес постійний. Суспільна потреба в називанні нового явища, поняття активізує розвиток мови. Науково-технічна доба стимулювала виникнення ще одного значення слова *адреса*. Ось приклад із наукового журналу: *Елементи пам'яті машини розрізняються за номерами, які звичайно називають адресами елементів. Адреса тут - «місцезнаходження інформації в цифровій обчислювальній машині»*.

Треба звернути увагу на правильність уживання деяких установлених висловів зі словом *адреса*. Українською літературною мовою кажемо: *я проживаю за адресою; звертайтеся за адресою*, але: *я відправив повідомлення на адресу, заяви надсилайте на адресу* (а не *за адресою*).

АРХІВІСТ — АРХІВАРІУС. Ці близькі за звучанням слова утворені від спільного кореня. Колись вони відображали одне поняття, але поступово значення їх розійшлися. Різною виявилася й інтенсивність використання у мові.

І *архіваріус*, і *архівіст* — це люди, які працюють в архіві - установі, де збирають, упорядковують і зберігають документи, писемні пам'ятки тощо. Слово *архів* прийшло в українську мову з латинської через німецьку. У свою чергу латинська запозичила його з грецької. Латинське *archivum* чи *archium* — це «адміністративна установа, відомство, де зберігаються писемні документи».

У Росії назву посади *архіваріус* було введено за Петра I для найменування чиновника, який завідував архівом. Спеціальної освіти не вимагалось, основне, щоб це була людина сумлінна, старанна, дуже уважна й акуратна. У сучасній українській мові *архіваріус* — це охоронець архівних матеріалів (в архіві чи якійсь іншій установі) або співробітник, що працює з архівними матеріалами.

Отже, *архіваріус* — це тільки назва посади, а не назва фаху, спеціальності.

Архівіст — фахівець, знавець архівної справи, який веде в архіві наукову роботу, напр.: *Опис [пам'ятки] подано в брошурі дослідженого чеського архівіста, наукового співробітника Народного музею Франтішка Багьги* (3 журналу).

Як свідчить енциклопедичний словник Ф. Брокгауза та І. Єфрона, спеціальний титул архівіста вперше було введено у Франції в XIX ст., коли там була створена школа, яка готувала фахівців з архівної справи. Отримання цього звання надавало право займати посаду в національних, історичних, державних архівах, бути інспектором архівів та бібліотек, викладати в архівній школі. Це джерело подає слова *архіваріус* і *архівіст* як рівнозначні, синонімічні — «особа, що завідує архівом».

Хоч у сучасних словниках української мови слово *архіваріус* і не має позначки *застаріле*, проте в мовній практиці воно вже стало рідковживаним. Посада архівного працівника називається термінологізованим словосполученням *архівно-технічний працівник* або *архівіст*. *Архівістами* сьогодні вважають не лише власне фахівців з архівної справи, які здійснюють класифікацію та наукову обробку архівних матеріалів, а й посаду, яку обіймають ці люди.

БАЗИСНИЙ — БАЗОВИЙ. Завдяки близькому звучанню і спільному походженню (*базис* — нім. *Vasis*, від грец. *pdot*[^] - основа, *база* — фр. *base*, від грец. (Заоі[^] — основа) ці слова донедавна вживались як синоніми у значенні «основний, опорний, який править за основу для створення чогось». Напр.: *Петрофізика, або фізика гірських порід, є базисною (базовою) геологічною наукою; У науці про запахи є поняття базисний (базовий) запах*. Проте сучасна мовна практика демонструє рух норми до прикметника *базовий*: *базова бібліотека, базова модель, базова наука, базова рентабельність, базова школа* тощо. Напр.: *Деталь, з якої починають складання, називають базовою* (3 журналу); *Прилади для експерименту виготовили у базовій лабораторії* (3 газети).

Прикметник *базисний* в сучасній українській літературній мові позначає спеціальні філософські, фінансово-економічні поняття: *базисна валюта, базисна ціна, базисний елемент, базисний рік*. Напр.: *Небезпідставно вважають, що культура є своєрідним відбиттям базисних процесів* (3 журналу).

Отже, слово *базисний* закріпилося в термінологічній системі, а *базовий* вживається як синонім до *основний, опорний, типовий* у книжних стилях української мови.

БАРЕЛЬ — БАРИЛЬ. Слова іншомовного походження *барель* та *бариль* схожі за фонетичною формою і частково — за лексичним значенням, але усе-таки не взаємозамінні. Отже, щоб правильно розуміти і доречно вживати їх, запам'ятаймо таке.

Барель (англ. *barrel*, буквально — бочка) — застосовувана у деяких країнах (наприклад, у США та Великій Британії) одиниця об'єму і місткості сипких речовин та рідин. Такими одиницями вимірюють, скажімо, кількість проданої на внутрішньому чи світовому ринках нафти.

Слово *бариль* (ісп. *barril*, буквально — бочка) має два значення: «1) одиниця об'єму рідин у деяких країнах Латинської Америки; 2) одиниця маси в Іспанії; 1 Б = 23 кг».

Як бачимо, значення цих слів як назв одиниць об'єму збігаються лише частково, тому плутати їх не варто, щоб не спотворювати зміст почутого чи висловлюваного.

БЛИЗЬКИЙ — БЛИЖНІЙ. Ці слова мають як спільні, так і різні значення. Спільних значень два: 1) «розташований на невеликій відстані»: *близька хата — ближня хата, близький ліс — ближній ліс*. Проте поширене нині визначення *зарубіжжя* має єдине нормативне означення *близьке*; 2) «який перебуває в прямих родинних стосунках з ким-небудь»: *близька рідня — ближня рідня*. «Словарь...» за ред. Б. Грінченка фіксує вживання у творах Марка Вовчка вислову *ближні приятелі*, тобто «такі, що мають почуття симпатії, дружби один до одного, а також спільні ідеї, інтереси». Сьогодні у такому контексті вживаємо *близькі приятелі*.

Прикметник *близький* має низку значень, яких не виявляє *ближній*. Так, ним передаємо значення «невелика часова віддаленість»: *уже близька ніч, сонце близьке до заходу, близьке свято*, а також «добре знаний, відомий, зрозумілий»: *Почув у голосі щось близьке, своє*, і «такий, який глибоко хвилює, безпосередньо стосується будь-кого»: *Інтереси дітей близькі матері*. Про адекватний переклад, який максимально відповідає першотворові, теж кажуть *близький*: *переклад близький до оригіналу*.

ВАКАНТНИЙ — ВАКАЦІЙНИЙ. Розгляньмо словосполучення *вакантна посада* та *вакаційний період*. Чи правильно вжиті у них прикметники? Чи можна сказати *вакантний період*? Щоб відповісти на це питання, з'ясуймо насамперед значення слів *вакантний* та *вакаційний*.

Передусім зауважимо, що ці спільнокореневі прикметники утворені від різних, хоча й спільнокореневих іменників: *вакантний* від *вакансія*, *вакаційний* — від *вакації*. Сьогодні кожному відоме

одне зі значень слова *вакансія* — «незайнята, вільна посада у штаті установи, організації; вільне місце». Воно побутує як у писемних стилях, так і в розмовній мові: *Наприкінці сезону на підприємстві з'явилося доволі багато вакансій* (3 газети); **Вакансія]** Художник Павлов подав прохання Траскіну звільнити його з посади вчителя в університеті (В. Шевчук). Саме від нього й утворено прикметник *вакантний*, тобто *вільний*, ніким не зайнятий, найчастішим сполучуваним іменником якого є *місце*: *Художня царина — єдина, де всі місяця вакантні* (А. Крижанівський); *Заготуйте проект на заміщення вакантних місць* (О. Сизоненко); *...в дворянському інституті є вакантне місце вчителя фізики* (В. Канівець).

Менш відоме слово *вакації*, яке тлумачиться як застаріла назва канікул, відпустки — часу, вільного від навчання чи роботи. Воно вживається здебільшого у мові творів класичної літератури або у стилізованих текстах, які розповідають про події минулих літ: *Чи ви скінчили академію, чи тільки приїхали на вакації?* (І. Нечуй-Левицький); *Життя в гімназії замерло: всі роз'їхались на вакації* (В. Канівець). Від цього іменника утворено прикметникову форму *вакаційний* — «канікулярний, відпустковий», яка, хоч і рідко, але все-таки трапляється в художньому стилі: *Тільки раз на три роки мій батько діставав довшу вакаційну відпустку* (М. Грушевський).

Отже, згадані словосполучення *вакантний період* та *вакаційне місце* позбавлені змісту. Правильно казати *вакаційний період*, *вакантне місце*. До того ж наведені прикметники різняться ще й стилістичним забарвленням. *Вакантний* — належить до термінологічної лексики (*вакантна посада*), тоді як *вакаційний*, як слово застаріле, є виразно маркованим. Замість нього в офіційно-діловому стилі послуговуються нейтральним нормативним синонімом *канікулярний*.

ВОЛОГА — ВОЛОГІСТЬ. У матеріалах про народну або нетрадиційну медицину, в яких пропонують безліч рецептів лікувальної косметики, трапляються такі вислови: *Унікальний склад цього крему збереже вологу вашої шкіри*. Чи доречно тут вжити слово *волога*? Адже йдеться не про збереження рідини, яка міститься в шкірі, а про збереження ступеня насиченості шкіри вологою. Тож правильно казати: *Унікальний склад цього крему збереже вологість вашої шкіри*.

Слово *вологість* вживається тоді, коли йдеться про наявність вологи в чому-небудь: *вологість повітря*, *вологість ґрунту*, *вологість зерна*, *вологість насіння*: *В окремих селах Бойківщини овець не тримали, оскільки вони гинули через вологість ґрунту* (3 газети); *Кожна хімічна речовина має свою об'ємну щільність і вологість** (3 журналу).

Слово *волога* доречніше вживати тоді, коли треба наголосити, що в чомусь міститься рідина. Якщо слово *вологість* завжди є

головним у словосполученні, то *волога* переважно залежним: *насичені вологою хмари, пофарбований шифер не вбирає вологу, посіви не забезпечені вологою, рівнини з живлющою вологою: Хіба не радіє природа — від найменшої бадилли до птахів, коли на обрії сходить ранкове сонце!* Або коли спрагли дні палючого літа в небі зволожує гроза і живлючі дощі напоюють змучену землю, даруючи дорогоцінну **вологу** травам, квітам і деревам⁷ (О. Бердник); *Сірчистий газ, з'єднуючись з вологою повітря, утворює розчин, який випадає кислотними дощами* (3 журналу).

Правильність уживання обох слів і різницю у їх значенні бачимо в такому контексті: *В окремих точках поля беруть проби ґрунту, поміщують у термостат, де випаровується з них **волога**. Потім зневоднений ґрунт зважують і порівнюють одержані дані з попередньою вагою. Різниця і є тією величиною, що характеризує **вологість** ґрунту* (3 журналу).

ГАРАНТІЙНИЙ - ГАРАНТОВАНИЙ. У розмовній, а іноді й у діловій мові нерідко спостерігаємо сплутування слів *гарантійний* та *гарантований*. Зумовлене воно, очевидно, тим, що мовці здебільшого враховують значення спільного кореня *гарант-* і не розрізняють додаткової семантики, яку в наведеній паронімічній парі забезпечують суфікси *-ім-* + *-н-* та *-ова-* + *-н-*. Тому й чуємо з уст співрозмовників, на жаль, навіть дикторів всеукраїнських радіо- та телепередач, у мові реклами: *гарантійний і гарантований ремонт і гарантійне лікування, гарантійний лист і гарантоване повідомлення*. Такі слововживання, погодьмося, не зовсім вдало демонструють семантичну глибину слів *гарантійний* та *гарантований*. Тож спробуємо з'ясувати різницю у значеннях і визначити, у яких словосполученнях вживання цих паронімів буде стилістично коректним.

Відіменниковий прикметник *гарантійний* в усіх функціональних стилях сучасної української літературної мови вживається зі значенням «у якому є гарантія; підкріплений гарантією; який гарантується кимось, чимось». Тому правильними є усталені, давно відомі вислови на зразок: *пункт гарантійного обслуговування, виконання гарантійних зобов'язань, заповнити гарантійний паспорт, закінчення гарантійного терміну* тощо. Цю стилістичну норму показово відбиває мова сучасних ділових паперів та засобів масової інформації: *Для замовлення реклами вам необхідно надіслати гарантійного листа за підписами керівників підприємства* (3 документа); *СП «Мінолт-Трейдінг-Україна» не лише продає японську копіювальну техніку, а й здійснює її гарантійне і післягарантійне обслуговування* (3 газети); *Вагони з гідротехнічним устаткуванням залізничники відправили з гарантійною маркою* (3 журналу).

Слово *гарантійний* не викликати мовного дискомфорту, якщо будемо вживати його як означення до понять *договір*, *зо-*

бов'язання, кредит, майстерня, ремонт, паспорт, талон тощо. Споживачам добре відоме також словосполучення *гарантійний термін*, уживане як термінологічне позначення періоду, «протягом якого покупець або споживач може пред'явити претензії щодо якості придбаного товару або виконаної роботи» («Словник паронімів української мови», 1986).

Конституцією України законодавче затверджено, що всі громадяни мають *гарантоване право на працю, відпочинок, на свободу віросповідання*. Одним із ключових у цьому випадку, як бачимо, є слово *гарантований*. Це дієприкметник минулого часу, утворений від дієслова *гарантувати* зі значенням «давати гарантію у чому-небудь; сталий, постійний, забезпечений; підтриманий законом»: *Застосування інтенсивних технологій вирощування озимої пшениці передбачає одержання гарантованих високих врожаїв в усіх регіонах України* (3 газети); *Армія сьогодні варті того, щоб мати свій гарантований, а не випадковий ефір на державному каналі* (3 газети). До кола його нормативної лексичної сполучуваності, крім проілюстрованих, належать також *заробіток, оплата, збут, постачання, прибуток, дивіденди, кредит, рівень (споживання, обслуговування)* тощо.

Як бачимо, деякі іменники залежно від значення можуть сполучатися з обома паронімами: *гарантійний кредит — гарантований кредит*.

ГРОМАДЯНСЬКИЙ — ГРОМАДСЬКИЙ. Хоч обидва прикметники виявляють спорідненість з іменником *група* — «група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів; організація», слово *громадянський* утворене від назви *громадянин (громадяни)* і вживається в усталених словосполученнях *громадянське право, громадянський обов'язок, громадянська позиція, громадянська поезія, громадянське суспільство*. Прикметником *громадянський* передаємо значення «який стосується правового стану громадян у державі»; а також «який властивий активним, свідомим громадянам».

Прикметник *громадський* безпосередньо пов'язаний із громадою, об'єднанням людей за спільністю інтересів, діяльності і має такі значення: 1) належний усій громаді; призначений для користування усіма членами громади: *громадське майно, громадський обробіток землі, громадська земля, громадська будівля, громадський транспорт, місце громадського відпочинку*; 2) який забезпечує життєдіяльність громади, добровільно виконуючи певні обов'язки: *громадський діяч, громадський обвинувач, громадське доручення, громадська організація, громадські справи, громадські інтереси*.

У сполученні зі словами *інтереси, думка, життя* взаємозамінними бувають прикметники *громадський* і *суспільний*.

ГУМАННИЙ - ГУМАНІСТИЧНИЙ - ГУМАНІТАРНИЙ. Ці слова іншомовного походження прийшли в українську мову з латинської (*humanus* — людський, людський).

Прикметник *гуманний* найчастіше вживається для характеристики людяної у своїх діях, вчинках, ставленні до інших людей особи. Він, як правило, сполучається зі словами *люди, людина*, родовими назвами особи: *гуманні люди, гуманний приятель, гуманний командир*. В українській літературній мові часто вживаються вислови, в яких прикметник *гуманний* поєднується з абстрактними поняттями, передаючи зміст «пронятий турботою про благо людини»: *гуманне завдання, гуманна мета, гуманний напрям науково-технічної революції, гуманне суспільство*.

Слово *гуманний* значеннєве споріднене зі словом *гуманістичний*, що також пов'язане з турботою про благо, повагою до гідності людини, але не вживається для характеристики внутрішніх якостей людини. Неправильними є вислови *гуманістичний вчинок, гуманістичний керівник* — у них треба вживати прикметник *гуманний*. *Гуманістичний* частіше характеризує суспільно-політичну, ідеологічну сферу людської діяльності, масштабні соціальні явища. Він, як правило, сполучається з іменниками *ідеал, ідея, зміст*.

Гуманітарний — так називають напрям дослідження людського суспільства. До гуманітарних наук належить філософія, історія, філологія, право, мистецтвознавство, етнографія.

Специфічною ознакою сьогодення стала *гуманітарна допомога*. Чому саме *гуманітарна*? В англійській мові відповідні прикметник та іменник мають кілька значень, серед яких — «благодійний, добродійний», пов'язаний із філантропією, тобто з допомогою бідним, нужденним людям. Саме в такому значенні вживається вислів *гуманітарна допомога*.

ДАЛЕКИЙ — ДАЛЬНИЙ. Ці прикметники мають спільний корінь *дал-*. Основним, уживаним в усіх стилях, є слово *далекий*. Воно має більше значень, ширшу сполучуваність. *Дальній* збігається з ним у кількох випадках. Це здебільшого стосується чималих відстаней у просторі або в часі. Так, спільним є значення «який знаходиться на великій відстані»: *далекий край, далекий ліс, далеко турбаза — дальній край, дальній ліс, дальня турбаза*.

Про людину, що перебуває або живе десь далеко, кажуть: *далекий друг і дальній друг, далеко мила і дальня мила*. Порівняймо це: *далекий і дальній грім, далеко і дальня луна; їдемо в далеку подорож і в дальню подорож*. Прикметник *далекий* вживається, коли кажуть про велику відстань: *далека дорога і дальня дорога*; про істотну віддаленість у часі — в минулому чи в майбутньому: *далеке (дальнє) минуле, далеко (дальнє) прийдешнє*. Не важко помітити, що таке паралельне вживання характерне для розмовного стилю, для тих понять, з якими пов'язана загальноновживана лексика. Наприклад, якщо йдеться про віддалену спорідненість, або якщо люди мають спільного предка, не

ближчого, ніж у третьому коліні, кажуть *далекий* (.дальній) *родич*.

У книжних стилях літературної мови, термінологічних стандартах треба послуговуватися прикметником *далекій*: авіація, що долає тисячі кілометрів, — *далека*, капітан — *далекого плавання*, так само і *далеке зарубіжжя*.

Переносні значення віддаленості передає тільки прикметник *далекій*. Наприклад, погляд, спрямований у далечінь, або холодні, байдужі очі: *далекій погляд*, *далекі очі*.

Про людину, яка не думає ні про що, не має наміру щось робити, кажуть: *далека від того*; *Дядько був далекий від жартів*, тобто «не збирався жартувати».

ДЕФОРМУЮЧИЙ -- ДЕФОРМІВНИЙ. Активний дієприкметник теперішнього часу *деформуючий* має значення «такий, що змінює зовнішній вигляд, форму чогось, призводить до негативних наслідків». Уживається в значенні прикметника переважно у науковому стилі та пресі, напр.: *Мікрорентгенографічне дослідження виявило на поверхні пластини деформуєчі елементарні частинки* (3 журналу); *Бюрократія як соціальний феномен, з одного боку -- нормативна ідеальна модель організації праці, з другого — деформуючий чинник економічних відносин* (3 газети).

Сфера функціонування прикметника *деформівний* зазвичай обмежується спеціальною та науково-популярною літературою: *Я. Постригач — відомий учений у галузі механіки деформівного твердого тіла* (3 журналу). Аналіз конкретного слововживання доводить тенденцію до переважання в термінологічному значенні словотвірного варіанта *деформівний*.

ДИПЛОМАНТ — ДИПЛОМАТ — ДИПЛОМНИК. Ці слова запозичені з французької мови через грецьку, в якій вони означали «аркуш, документ, складений удвоє». За значенням вони різняться. *Дипломант* — це особа, відзначена дипломом за видатні успіхи в якій-небудь галузі, переможець конкурсу. Словом *дипломник* (як часом помилково і *дипломант*) називають людину, яка працює над дипломною роботою. Нормативна сполучваність: *дипломант конкурсу*, але *дипломник з університету*, *університетський дипломник*.

Слова *дипломат* і *диплом* пов'язані лише етимологічне, за походженням. *Дипломат* — службова особа, яка має урядові повноваження для реалізації офіційних відносин з іноземними державами: *Починалась війна і польські дипломати знову зверталися до Трансильванії, до Риму.., до Австрії по допомогу* (О. Ільченко). *Дипломатом* у народі називають також людину, яка вміло і тонко діє у стосунках з іншими. Із мовного побуту 70—80-х років ХХ ст. відоме також слово *дипломат* як назва портфеля, невеликої валізки. Цього слова не знайдемо в сучас-

них словниках, а втім, ніхто й не сплутає дві омонімічні назви — *дипломат* — особа і *дипломат* — предмет.

ДОСКОНАЛИЙ — ДОСКОНАЛЬНИЙ. *Досконалий* - «довіршений, викінчений, взірцевий, ідеальний; визначається повнотою позитивних якостей». Напр.: *Вона... має досконале виховання* (Леся Українка); *Київ і все, що за походженням є кийвським, асоціюється з чимось гарним, досконалим* (3 журналу); *Українська мова належить до найбільш розвинених і досконалих мов світу* (3 журналу); *Закони мають бути досконалими не тільки з юридичного погляду, а й економічно обгрунтованими* (3 газети).

Від прикметника *досконалий* утворені абстрактний іменник *досконалість* та прислівник *досконало*, що також передають значення найвищого вияву ознаки: *Черниша будинок вразив своєю архітектурною досконалістю* (О. Гончар); *Досконало знати іноземні мови — нагальна потреба нашого сьогодення* (3 журналу).

Прикметник *доскональний* належить до синонімічного ряду слів — *вичерпний, докладний, ґрунтовний, ретельний, точний*, тобто «повний, з усіма деталями». Напр.: *...американський фізик Майкельсон розробив доскональний метод вимірювання швидкості світла, застосувавши замість зубчастого колеса обертові дзеркала* (3 підручника). За даними лексичної картотеки Інституту української мови НАНУ, слово *доскональний* стало рідковживаним у сучасних текстах. Натомість переважають інші слова. Пор.: *Путівник містить докладний опис архітектурних пам'яток міста* (3 газети); *Комітет запропонував всебічну програму розвитку гірничодобувної галузі* (3 журналу); *Майбутній правник зробив ґрунтовний аналіз дорожньо-транспортної події* (3 газети).

Похідним від прикметника *доскональний* прислівником *досконально* послуговуються в науковій літературі: *...досконально описана геологічна структура району* (3 журналу); *...досконально вивчені умови формування та будова мінералів* (3 газети). У художніх текстах це слово ще з ХІХ ст. вживалося у значенні «досконало»: *Хорунжий: ...[Гаркуша] з пістоля кулею летючу птицю б'є, досконально грає на бандурі, співає, вірши komponує* (О. Стороженко); *Зробити все рукою любовно і досконально, як твір життя* (О. Довженко).

Отже, *досконалий* — це «довіршений», з. *доскональний* — «докладний».

ЕКОНОМІЧНИЙ -- ЕКОНОМНИЙ. Слово *економічний* уживається щодо понять, пов'язаних з економікою — суспільно-виробничими відносинами, господарською і фінансовою діяльністю: *економічна війна, економічна самостійність, економічний прогрес, економічні закони, економічні системи* та ін., напр.: *Цей документ має визначити правові, економічні та орга-*

нізаційні основи державної політики незалежної України (3 газети).

Слово *економний* співвідноситься зі словами *економія*, *економити* і тому має інше значення — «який ощадливо витрачає що-небудь; сприяє економії»: *економне витрачання природних запасів, письменник економний у словах, економні рухи*, напр.; **Економні витрати паперу сприятимуть збереженню природних ресурсів** (3 газети).

ЗАВДАВАТИ -- ЗАДАВАТИ. Хоч ці дієслова близькі за звучанням, їх значення надто різні, щоб їх сплутувати в мовній практиці. Книжні стилі послуговуються такими зворотами: *здавати втрат, здавати поразки, здавати збитків, здавати болю (жалю), здавати мук, здавати клопоту*.

Іноді можна почути кальковані з російської мови вислови на зразок *нанести удар, нанести поразку*, що є порушенням літературної норми. Слід пам'ятати, що у значенні «чинити кому-небудь щось неприємне» варто послуговуватися стилістично правильним українським дієсловом *здавати*: *здавати удару, здавати поразки*.

У значенні «давати, пропонувати що-небудь для виконання» вживається дієслово *давати*: *давати урок, давати питання*.

Дієслово *давати* так само входить до сталих словосполучень: *давати тон, дати жару, дати перцю, дати гарту* та інші, серед яких переважають розмовні вислови.

ЗАВІТ — ЗАПОВІТ. В українській мові живуть церковнослов'янські слова, які слугують засобом творення піднесеного колориту або стилізації оповіді. До них належить і слово *завіт*, яке вживається з метою увиразнення сакрального змісту Біблії. Тому її розділи в українській мові мають назви: *Старий завіт* і *Новий завіт*, напр.: *До Біблії входять кількадесят книг, кожна з яких має власну назву. Усі вони згруповані у два великі розділи: Старий завіт і Новий завіт* (3 журналу). Слово *завіт* функціонує переважно в конфесійному стилі: *Текст Біблії християни називають Святим Письмом, одкровенням Бога, його завіттом, словом Божим, пророцтвами тощо* (3 газети). Цим словом послуговуються перші перекладачі Євангелія на українську мову: П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, П. Житецький, О. Бачинський (кінець XIX — початок XX ст.).

Українське слово *заповіт*, утворене внаслідок контамінації форм *зовіть* і *заповідь* — *заповіт*, упродовж історичного розвитку української мови набуло значення офіційного документа, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті, пор.: *Сей твір мій бронзи й мармуру не діжде. Не пережить йому свого творця. Нехай стоїть до часу. Ну, а я? Готовий заповіт — чого ще ждати. Пора у вічну путь...* (Леся Українка); *Ти справді, мій друже, якийсь нерозважний,*

Непередбачливий ти, що підеш на бенкет товариський Б,ез заповіту в кишені. То ж скільки тобі по дорозі світиться вікон безсонних, то все твоя смерть виглядає (М. Зеров).

Єдине значення слова *завіт* — «настанова, порада, побажання, дані наступним поколінням або послідовникам» — тривалий час було переносним для *заповіту*, напр.: *Він [кошовий Іван Сірко] по-справжньому не Сірко, а Сірентій Праворучник звався. Як умирав Сірентій, то дав такий заповіт, щоб у нього одрізали праву руку та аж сім год возили її за собою. Так ото він через те не Сірко, а Сірентій Праворучник* (Легенди та перекази).

Останнє десятиліття засвідчує витіснення слова *завіт* у різних стилях мови: *В законах свого заповіту Ти людям поставив велику умову — Злом на зло не платити, а прощати гріховні борги* (І. Драч); *20 січня — Собор Іоанна Хрестителя, великого пророка, який завершив історію церкви Старозаповітної і відкрив епоху Нового заповіту* (3 газети).

Не поспішаймо забувати давні слова. *Старий завіт, Новий завіт* — назви традиційні, глибоко вкорінені у нашу історію.

Збережімо давні слова хоч у назвах, яким уже не одна тисяча років. Адже вони увиразнюють сакральний зміст поняття у слові.

ЗАДОВОЛЕННЯ — ЗАДОВОЛЕНІСТЬ. У сучасній мовній практиці помітно зростає кількість абстрактних іменників із суфіксом *-ість* на позначення якісних характеристик переважно нематеріальних основ буття: *абиякість, ведучість, гуманітарність, діалоговість, почувальність, трибунгсть, християнськість*. Напр.: *Так і було втрачено спостережливість, проникливість і відповідальність щодо адекватного відтворення станів людської душі. Прийшли приблизність, абиякість і незграбність — те, що можна було б назвати терміном «неоковирне серцезнавство»* (3 газети).

Абстрактна ознака найвиразніше представлена в мові продуктивним словотвірним типом із формантом *-ість*. На зростання регулярності цього типу впливає ознака якості, яку він вносить у систему похідних навіть за відсутності цієї ознаки у відносно прикметнику, що мотивує новотвір.

Функціонує в мові і велика кількість нормативних, традиційних абстрактних назв. Особливої уваги з-поміж них заслуговують іменники, мотивовані віддієслівним прикметником, які вживаються поряд із віддієслівними іменниками з суфіксом *-ення*, пор.: *забезпеченість — забезпечення, задоволеність — задоволення, загостреність — загострення, вивченість — вивчення, насиченість — насичення*. Другий член у наведених парах позначає опредметненість певної дії або процесу.

Абстрактні та збірні поняття мали таке оформлення ще в старослов'янській і давньоруській мовах.

Віддієслівні іменники з суфіксом **-ення**, утворені вже на власне українському ґрунті, зафіксовані у «Словарі...» за ред. Б. Грінченка. Іменників з суфіксом **-ість**, утворених від відносних прикметників з дієслівною мотивацією, у цьому словнику немає. Вони починають активізуватися в мові з кінця ХІХ ст., напр.: *Так, це велика прикрість, — промовив він до матері. — Ще більша, може, прикрість те, що певна матеріальна забезпеченість зробилася в нас від'ємною прикметою* (В. Підмогильний). Тут і в інших випадках слово *забезпеченість* позначає «ступінь задоволення потреб когось або чогось». Цей іменник функціонує здебільшого в іменних словосполученнях, залежний компонент яких — іменник в орудному відмінку однини чи множини: *забезпеченість водою, забезпеченість матеріальними благами, забезпеченість природними ресурсами, забезпеченість науковими кадрами*, пор.: *забезпечений водою, забезпечений матеріальними благами, забезпечений природними ресурсами, забезпечений науковими кадрами*. Напр.: *Водні ресурси України досить незначні. Забезпеченість водою одного жителя республіки у 15 разів нижча, ніж у цілому по країні і майже найнижча в Європі* (3 журналу).

Віддієслівний іменник *забезпечення* вживається у значенні «матеріальні засоби до існування» і вимагає, як правило, означення, яке конкретизує його зміст: *фінансове забезпечення, наукове забезпечення, соціальне забезпечення, інформаційне забезпечення, програмне забезпечення, пенсійне забезпечення* (утворені на основі віддієслівних сполучень, пор.: *забезпечувати фінансами, забезпечувати інформацією* тощо). Определений характер дії, процесу присутній у словосполученнях: *забезпечення умов існування, забезпечення стабільності Конституції, забезпечення роботи електромережі, забезпечення потреб радіозв'язку, забезпечення зайнятості населення*. Залежний компонент тут завжди має форму родового відмінка, напр.: *Народ, як єдине джерело влади, створює державу для забезпечення нормальних умов свого існування* (3 газети).

За ступенем конкретності-абстрактності визначаються функціональні можливості іменників *загострення* — *загостреність*. *Загострення* входить у словосполучення із синтаксичним зв'язком керування, де залежний компонент має форму родового відмінка. Цей іменник передає значення «настання кризового моменту чогось, сильне відчуття чогось». Кажемо: *загострення хвороби, загострення суперечностей, загострення соціально-політичної ситуації, загострення почуттів*. У кожному з висловів наявна сема дії певного періоду, що виявляється в часовому проміжку: *Взаємодія людини і біосфери в умовах інтенсифікації так званої природокористувальної діяльності має тенденцію до загострення внутрішніх суперечностей* (3 журналу).

Значення властивості та якості гострого відчуття чогось передає абстрактний іменник *загостреність*, пор.: *полегкість, спустошеність, приреченість*. Іменники на **-ість** співвідносні з дієслівними словосполученнями (*хвороба загострюється, суперечності загострюються, загострюється соціально-політична ситуація, загострюються почуття*) та з іменниково-прикметниковими (порівняймо *загострена хвороба, загострені суперечності, загострена ситуація, загострені почуття*).

За таким зразком розмежувались у мові слова *вивчення* і *вивченість*. *Вивчення* вживається на позначення дії — «оволодіння знаннями, відомостями про когось або щось, в якій-небудь галузі» і, як і попередні іменники з суфіксом **-ення**, функціонує, поєднуючись з іменником у родовому відмінку: *вивчення явищ природи, вивчення біосфери, вивчення розладів організму, вивчення психологи народу, вивчення мови*. Таке його вживання засвідчує мовна практика: *У науці напрям повороту не важить, — сказав Словенко. — В науці важить констатація і вивчення факту* (В. Підмогильний); *Головна його [брифінгу] мета — вивчення впливу наслідків Чорнобильської аварії на здоров'я людей та відновлення членства України [у Всесвітній організації охорони здоров'я]* (3 газети). Словосполучення з віддієслівними іменниками утворені внаслідок синтаксичної деривації, пор.: *вивчати явища природи, вивчати психологію народу, вивчати мову*.

Дієприкметник *вивчений* мотивує похідний іменник *вивченість*, що позначає загальний стан дослідження чогось, сукупність відомостей, знань про що-небудь: *Вивченість Прикарпатської нафтогазоносною області розцінюється як висока, а ступінь розвіданості потенційних ресурсів нафти і газу становить близько 60 %* (3 журналу).

Від різних синтаксичних конструкцій утворені слова *насичення* і *насиченість*. *Насичення* як опредметнена дія (поповнення вмісту чогось) і *насиченість* — відприкметниковий абстрактний іменник («значний вміст чого-небудь») органічно входять у сучасний словник. Пор.: *насичувати внутрішній ринок, насичувати сонячною енергією, насичувати рослини водою і насичення внутрішнього ринку товарами, насичення сонячною енергією, насичення рослин водою*. Напр.: *Рослини й звірята, птиці, риби й комахи мають певні границі для свого насичення, для свого уживання, — лиш цей ненасичений рід [людей] не мав їх ніколи* (М. Грушевський); *Великі перспективи відкриваються в галузі пільгово-штрафного законодавства, яке... стимулює насичення місцевого ринку необхідними товарами* (3 журналу).

Абстрактний характер іменника *насиченість* пояснюється словосполученнями *насичена газами, насичена озброєнням держава і насиченість води газами, насиченість озброєнням: у другому виданні [УРЕ] ...світ побачило 52 тисячі [статей], що*

свідчить про високу інформаційну насиченість цього зібрання (3 газети); За повнотою тексту, насиченістю релігійним елементом, значимістю... бойківські ладканки належать до найкраще збережених зразків давнього народного весільно-обрядового співу (3 журналу).

У мовній практиці слова *задоволення* і *задоволеність* чітко не розмежовуються, пор.: *задоволення життям* і *задоволеність життям*, *задоволення собою* і *задоволеність собою*. Проте різниця між ними все-таки існує. Віддіслівний іменник *задоволення* вживається для позначення дії — отримання бажаного, необхідного, приємного й вимагає конкретизації, уточнення залежними іменниками: *задоволення від життя*, *задоволення особистих політичних амбіцій*, *задоволення потреб*, *задоволення від пісні*, пор.: *задовольнятися життям*, *задовольняти особисті політичні амбіції*, *задовольняти потреби*, *задовольнятися піснею*. Правильно казати: *принеси людям задоволення, допоможи ближньому відчутти задоволення від життя*. Напр.: *Люблю спостерігати, як люди поводяться у житті. Часто вони теж справжні актори. Покраще подивись і гарно передай бачене — принесеши людям задоволення, а то й радість* (Народні оповідання); *Різні знамениті люди уславилися тим, що займалися не тим, чого їх навчали, а тим, що їхній душі заманулося. Таких називали дилетантами, — від слова «дилетто», що в перекладі з італійської означає «задоволення»* (3 журналу).

Відприкметниковий іменник *задоволеність* позначає ступінь вираження почуття задоволення чимось, пор.: [хтось] *задоволений життям* — [чиясь] *задоволеність життям*, [хтось] *задоволений роботою* — [чиясь] *задоволеність роботою*. Напр.: *Немає умов, немає прикладів, немає бажання, а тому й про задоволеність роботою не мріймо* (3 газети).

Отже, кожне слово виникає з якоїсь причини і має свої функціональні можливості, на які впливає насамперед його синтаксична мотивація. Вона зумовлює різне афіксальне оформлення слів. Спільнокореневі іменники з різними суфіксами мають різне значення, різну лексичну і граматичну сполучуваність. І визначає їх сама мова, і закони її внутрішнього розвитку.

ЗАЛ — ЗАЛА. В українській мові є ряд іменників, що мають форми двох граматичних родів — чоловічого й жіночого. Порівняймо назви *генезис* — *гене́за*, *теза* — *тези́с*, *зал* — *зала*. На поширеність тієї чи тієї форми впливають тенденції розвитку мови, її контакти з іншими мовами, адже всі перелічені слова належать до запозичених. Щодо форми *зал* і *зала* треба зауважити, що вони мають незначну стилістичну різницю. Нейтральною є форма *зал*, натомість у художньо-публіцистичних текстах частіше трапляється експресивно забарвлена форма жіночого роду *зала*. Фонетичні варіанти запозичення *зала*, *саля* належать до діалектної, архаїчної лексики.

ІНСТИТУТ -- ІНСТИТУЦІЯ. Обидва слова іншомовного походження. Розширення стилістичних функцій і лексичної сполучуваності слів *інститут*, *інституція* потребують певних рекомендацій щодо правильності їх вживання. Обидва поняття певною мірою характеризують структуру держави і є її неодмінними складниками. У недалекому минулому словом *інститут* найчастіше називали вищий навчальний заклад. І хоч більшість з вищих навчальних закладів сьогодні називаються університетами, сфера вживання слова не звузилась. Як і раніше, ним називають наукові установи: *Інститут історії України*, *Інститут економіки*, *Інститут математики* (у назвах перше слово пишеться з великої літери). У рамках вищих шкіл виокремилися самостійні структурні одиниці, які теж дістали назву *інститут*, наприклад, *Інститут міжнародних відносин*, *Інститут журналістики*, *Інститут філології* при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Уже давно закріпилося у мові ще одне значення лексеми *інститут* — «сукупність правових норм у якій-небудь галузі суспільних відносин окремої держави». Сьогодні кількість таких інститутів зростає, напр.: *політичний інститут*, *ідеологічний інститут*, *суспільний інститут*, *бюрократичний інститут*, *науковий інститут*, *соціально-юридичний інститут державної служби*, *інститут інтелектуальної власності*, *інститут гоголіанства*, *інститут республіканського самоуправління Запорозької Січі*, *інститут держави*, *інститут громадської думки (преса, радіо, телебачення)*, *соціальні інститути (інститут сім'ї, інститут освіти, інститут масових комунікацій, інститут науки, інститут релігій, інститут моралі)*. Такі словосполучення містять значення цілісності, характерної ознаки окремої сфери життя.

До названих значень слова *інститут* додалося ще одне — назва діяльнісних характеристик людини або групи людей, що репрезентує певний напрям у сфері суспільних відносин: *інститут громади*, *інститут професури*, *інститут влади*, *інститут президентства*, *інститут представників президента*, *інститут резервних депутатів*, *інститут наглядачів*, напр.: *Україна вступила в черговий етап «смутного часу», відбувається певна зміна політичного режиму, демонтуються попередні інститути влади й соціально-економічні устої* (3 журналу); *Основним інститутом, який об'єднував окремих жителів бойківського села в колектив, була громада* (3 газети); *Ще одне питання, навколо якого точилася гостра дискусія, — це інститут президентства в Україні* (3 газети).

Слово *інституція* і донині зберігає давнє латинське значення «установа, заклад; пояснення чогось» і насамперед позначає особливості управління, механізми дії правових норм у будь-якій галузі суспільних відносин. Тому словосполучення *суспільні інституції*, *політичні інституції*, *ідеологічні інституції*, *нау-*

кові інституції не лише називають явище суспільного життя, а й інформують про його визначальні діяльнісні ознаки: *Через такі мотиви інституцію колишнього Держплану не слід повністю ліквідувати, треба їх перебудувати в нове тіло, що приблизно відповідало б французькій моделі [індикативного планування]* (3 журналу).

Значення таких висловів як *банківський інститут, банківська інституція, фінансовий інститут, фінансова інституція* диференціюються так: у першому випадку йдеться про наявність самостійної структури в державі, а в другому — про механізми її дії.

Практика слововживання показує, що синонімом до *інституція* є слово *механізм*, яке не може стати в один значеннєвий ряд зі словом *інститут*, пор.: *політичні інституції — політичні механізми і політичні інститути*.

ІНФОРМАТИВНИЙ — ІНФОРМАЦІЙНИЙ. Хочвідіменникові прикметники *інформативний* та *інформаційний* пов'язані зі словом *інформація*, проте вони мають різні значення.

Інформативний — «насичений інформацією, багатий на відомості». Лексичне значення визначало напрямки сполучуваності з іншими словами. Як правило, поряд уживаються іменники *назва, слово, стаття, виклад, повідомлення, матеріал, факт, характер* тощо: *Назви, що використовують люди для позначення свого сприйняття, часто бувають вельми інформативними* (3 журналу); *Середньовічне мистецтво було досить інформативним. Воно виробило власну знакову систему, добре зрозумілу сучасникові* (3 журналу).

Прикметник *інформаційний* доречно звучить у книжних словосполученнях на зразок *інформаційний бюлетень, інформаційний матеріал*, де виявляє значення «який містить інформацію». Напр.: *Наступного тижня інформаційна рубрика вийде з новою назвою*.

В *інформаційних* агентствах, бюро, відділах, службах збирають, опрацьовують, видають інформацію, напр.: *Мета нашої інформаційної служби — оприлюднювати матеріали, що не висвітлювалися в офіційних джерелах* (3 журналу). *Інформаційні* передачі, новини, програми ознаяомлюють із різними подіями, фактами. Вони є своєрідним джерелом нових відомостей і знань.

Отже, *інформативний* — «змістовний», а *інформаційний* — «повідомний, довідковий».

КОМУНІКАБЕЛЬНИЙ — КОМУНІКАТИВНИЙ — КОМУНІКАЦІЙНИЙ. Слово *комуникабельний* належить до запозичень 70—80-х років ХХ ст. Воно не потрапило до Словника української мови в 11 томах, проте активно функціонує у мові сучасних засобів масової інформації та художньої літератури.

Прикметник *комуникабельний* слугує переважно для характеристики людини, з якою легко спілкуватися, мати ділові стосунки, яка легко встановлює та підтримує контакти і зв'язки. Останнім часом спостерігається тенденція до перенесення цієї ознаки і на характеристику часу, епохи: *У комуникабельному ХХ віці ми стикаємося з ситуацією, коли люди гостро відчують недостатність спілкування* (3 газети).

Іменник *комуникабельність*, відповідно, означає «здатність до комунікації, спілкування». Близьким до нього є власне українське *товариськість*: *Ользі Яківні [Кусенко, народній артистці СРСР] з її темпераментом душевності, комуникабельності завжди найближчими були образи сучасниць* (3 газети).

Очевидно, легкому засвоєнню слова і швидкому його поширенню сприяло те, що в українській мові існували й інші запозичення з тим самим латинським коренем (*communico* — з'єдную). Так, *комунікація* вживається у двох варіантах: «шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо» та «спілкування, зв'язок» (для передавання певної інформації): *Ріки були зручними комунікаціями, що сприяло розвитку торговельних зв'язків; Слово - важлива одиниця мовної комунікації* (3 підручника).

Прикметник *комунікаційний* передає значення «який стосується комунікації — шляхів сполучення, транспорту, ліній зв'язку тощо»: *Зміна поїзда раптом вибила пасажира з цих гадок, викинувши з маленької локальної залізниці на велику комунікаційну артерію* (М. Грушевський). Інше значення має прикметник *комуникативний* -- «який стосується комунікації як спілкування, інформації»: *Комуникативна функція мови* (3 підручника).

КОМФОРТАБЕЛЬНИЙ — КОМФОРТНИЙ. Ці слова близькі за формою і значенням. Походять від одного іменника - *комфорт*, але утворені за допомогою різних суфіксів (такі слова називають граматичними, або морфологічними, синонімами).

В українську мову слово *комфорт*, від якого утворено ці прикметники, потрапило через російську мову з англійської (англ. *comfort* — підкріплення).

У загальномовному словнику прикметники *комфортабельний* і *комфортний* кваліфікуються як слова з фактично однаковим значенням «вигідний, зручний». Незважаючи на їх близькість та спільнокоренєвість, між ними існують і певні відмінності (адже синоніми не завжди є взаємозамінними). Найчіткіше значеннєві відтінки синонімів виявляються в їх сполучуваності. Усталилися, наприклад, словосполучення *комфортні умови, комфортний відпочинок, комфортне середовище, комфортний одяг*, але *комфортабельна квартира, комфортабельний літак (автобус), комфортабельні меблі*.

Отже, прикметник *комфортабельний* уживається переважно для окреслення зовнішнього *комфарту*, побутових зручностей (від нього утворено й іменник *комфортабельність* на позначення якості): *Стоїть новий господар на порозі комфортабельного дому* (О. Ільченко); *Комфортабельний автобус мчить їх із південного берега Криму на північ* (Є. Кравченко). Порушенням лексичної норми є вислів *комфортабельне взуття*.

Прикметник *комфортний* має тісний зв'язок зі словами *комфорт*, *комфортність*, якими часто послуговуємося не лише для характеристики якихось побутових зручностей, зовнішніх умов, а й навіть внутрішнього стану людини (*психологічний комфорт*, *душевний комфорт*), напр.: *Наприкінці осені поєднання метеочинників уже не є комфортним для організму* (3 газети).

КОНСУЛЬТАТИВНИЙ — КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ. У газетах нерідко натрапляємо на такі вислови: *У кожному науково-дослідному інституті необхідно створити консультативні комісії* (3 газети); *Комплексному розв'язанню міжгалузевих проблем щодо впровадження результатів наукових досліджень сприяє... створення на базі головних академічних інститутів міжгалузевих консультативних центрів* (3 журналу). Чи правильно тут вжито слова *консультативний* і *консультативний*?¹⁶ *Консультативний* — це той, що стосується консультації, призначений для консультацій. Тож правильно буде сказати: *консультативна служба, консультативна робота, консультативна допомога, консультативний пункт, консультативний центр, консультативна партія в шахи*, *Консультативний пункт для винахідників і раціоналізаторів відкрито у Кам'янці-Подільському* (3 газети); *Грають партію звичайно два противники. Іноді з кожного боку виступають по кілька шахістів, які, перш ніж зробити хід, радяться між собою. Така партія має назву консультативної* (3 журналу).

Консультативний позначає тільки ті об'єкти чи суб'єкти, які мають дорадчі права. Правильно вжито це слово у таких словосполученнях: *консультативна нарада, консультативний комітет, консультативна організація, консультативна зустріч, консультативний матеріал, консультативні права*.

Отже, правильно сказати так: *У кожному науково-дослідному інституті потрібно створити консультативні комісії; Комплексному розв'язанню міжгалузевих проблем щодо впровадження результатів наукових досліджень сприяє... створення на базі головних академічних інститутів міжгалузевих консультативних центрів*.

КОНТРОЛЬ ~ КОНТРОЛЮВАННЯ. Як краще сказати: *здійснювати контроль* чи *контролювання*? Механізми, прилади, техніка звичайно здійснюють *контролювання*, а люди, органі-

зації — *контроль*. Такі конструкції з дієсловом *здійснювати* характерні для ділового, наукового стилів. В інших сферах замість них доречніше вживати дієслово *контролювати*: *Бухгалтерія контролює оплату міжміських телефонних розмов; Він особисто контролював роботу приладу*.

КОПІТКИЙ — КЛОПІТКИЙ — КЛОПІТЛИВИЙ. Марудну роботу, що вимагає багато часу, зусиль, називають *копіткою*, напр.: *копітка справа, копітке дослідження, копіткі пошуки*. Людина, яка витрачає на свої дії багато часу, зусиль, також *копітка* (повільна, некваплива). Того, хто взагалі повільно робить щось, називають *марудним, копітким. Копіткий* — це й «старанний, клопітливий», напр.: *Галька копітка жінка: не докличешся її обідати* (Д. Яворницький); *Отут і почалася складна, копітка робота, схожа на відгадування складної шаради* (А. Дімаров). *Копіткий* споріднене з *копатися*, тобто «поратися; займатися клопітною роботою; робити повільно». Слово *копіткий* поширене в мові художньої літератури - у творах М. Рильського, О. Донченка, Я. Гримайла, А. Шияна, М. Упеніка, нерідко вживане в пресі — у нарисах, замітках тощо.

Прикметник *клопіткий* пов'язаний з іменником *клопіт*, дієсловом *клопотатися*. Він має ті самі значення, що й *копіткий*, за винятком «повільний у роботі, у рухах»: *клопітка праця (робота, діяльність, професія, справа), клопітке вивчення обстановки і умов, клопіткі агрономи* та ін.

Коли йдеться про людину, яка постійно в справах, неспокійна, турбується про щось, використовують означення *клопітливий*, тобто у сполученні з назвами особи прикметники *копіткий, старанний, клопіткий, клопітливий* є синонімічними. Про справу, працю, що потребує чималих зусиль, часу для її виконання, кажуть *копітка, старанна, марудна, клопітка, забарна*.

КОРИГУЮЧИЙ — КОРИГУВАЛЬНИЙ. Хоч у мовній практиці намагаються розрізнити значення слів *коригуючий* і *коригувальний*, проте термінологічне вживання закономірно усталюється за формою *коригувальний*. Тобто замість *коригуючі пристрої* у фразі *Розроблено силові фільтри, симетруючі пристрої, регулятори напруги та інші коригуючі пристрої* (3 газети) треба писати *коригувальні пристрої*, як і в іншому випадку: *Завдяки запровадженню коригувальних пристроїв зросла точність виконання багатьох складних операцій* (3 журналу). До речі, замість дієприкметника *симетруючі* у наведеному вище прикладі доречніше було б використати форму *симетрувальні*.

Вибираючи потрібне слово, маємо пам'ятати, що активні дієприкметники теперішнього часу здебільшого властиві російській мові. В українських текстах вони стали частотними в 40-х роках ХХ ст. у зв'язку з поширенням наукової терміно-

логії. Сучасна літературна норма замість форм на **-учий, -ючий** рекомендує вживати прикметники на **-льний** та інші синонімічні засоби.

Отже, *коригувальний пристрій, імпульс; коригувальна машина, гімнастика; друкувальний апарат, анестезувальний засіб, інтегрувальна система* тощо.

КРИВАВИЙ - КРЕВНИЙ — КРОВ'ЯНИЙ. Названі пароніми мають спільний корінь **кρο(и)в-** і різняться суфіксами **-яв-, -й-, -ян-**. Похідними від них є слова *кривава, кровно*.

Слово *кривавий* вживається насамперед у значенні «залитий кров'ю, пов'язаний із пролиттям крові, жорстокий»: *Ми йшли кривавими стежками, нам тільки снився волі гук* (В. Сосюра); *Він не соромився цих слів, навіть не помічав їх, охоплений передчуттям кривавої розправи, яка неминуче мала статися на цій поляні* (А. Шиян). У цьому значенні воно часто сполучається зі словами *земля, дорога, стежка, трава, рука, рана, слід, злочин, суд, бій, терор, помста* та ін.

Відоме також переносне значення прикметника *кривавий* - «нажитий важкою працею, добутий потом і кров'ю»: *Але як було кинути це попелище, де у вогні згоріли не лише будівлі, кривавий труд її рук, а й минулі дні* (Ю. Збанацький). Показовими у цьому випадку є словосполучення *кривава копійка (хліб, праця)*; фразеологізми *працювати до кривавого поту, кривавим потом умиватися* розуміємо так: «працювати важко, виснажливо».

Головне значення слова *кровний* — «той, хто має спільних предків». Тому правильно казати і писати *кровний брат, кровна рідня, кровні узи* тощо. У переносному значенні цей прикметник вживаємо тоді, коли йдеться про явище, яке ґрунтується на духовній близькості, глибоко когось хвилює. Нормативними у цьому разі будуть слововживання *кровна справа, кровна образа* (глибока образа), *кровний ворог* (непримиренний ворог) та ін.

Прикметник *кров'яний* має значно вужчу сферу вживання, насамперед у фаховому значенні: «який міститься у крові, виник із крові». Порівняймо типові контексти з медичними терміносполученнями: *кров'яний тиск, кров'яне живлення (русло), кров'яні тільця, кров'яна плазма* тощо.

ЛІКАРНЯНИЙ — ЛІКАРСЬКИЙ — ЛІКАРСЬКИЙ. Ці слова походять від різних основ. *Лікарняний* утворене від *лікарня*, пор.: *лікарняний будинок* (будинок лікарні), *лікарняні палати, стіни* (палати, стіни у лікарні), *лікарняні подруги* (ті, з якими подружилися в лікарні).

Слово *лікарський* утворене від назви професії *лікар*, а тому є нормативним означенням до всього, що пов'язано з цим фахом. Порівняймо: *лікарський інструмент* — «належний лікареві», тобто те, чим користується в роботі лікар, *лікарський кабінет* —

«у якому лікар приймає хворих», але: *лікувальний факультет* — «де здобувають професію лікаря».

Лікарняний халат і *лікарський халат* — не те саме. Перший — власність лікарні, його видають хворим у тимчасове користування, поки вони перебувають і лікуються у лікарні. Халат, який належить лікареві, — *лікарський халат*.

Треба розрізняти наголошення різних за значенням слів, напр.: *лікарський інструмент* -- «належний лікареві» і *лікарський препарат* — «такий, що лікує». Особливо це стосується словосполучення *лікарські трави*. Наголос тут обов'язково повинен бути на другому складі, а не на першому. *Лікарські*, тобто ті, що лікують.

ЛІСНИК - ЛІСІВНИК — ЛІСНИЧИЙ — ЛІСОВИК. Усі ці слова мають спільний корінь і близькі за звучанням, але відрізняються суфіксами, які забезпечують різні значення.

Лісник — це людина, що охороняє ліс та виконує деякі види робіт (переважно садить дерева й доглядає за ними), напр.: *Вона ходила в ліс, де стояли готові зруби... розпитувала про ціни в лісників* (М. Коцюбинський).

Лісівник — фахівець із вирощування лісів, напр.: *Лісівник, висаджуючи молоді дерева, повинен передбачати, як вони будуть розвиватися* (3 журналу).

Лісничий — службовець лісництва, а також завідувач ним, напр.: *Розмова з старшим лісничим мене трохи заспокоїла* (М. Чабанівський); *Морфологію, анатомію рослин я буду вивчати і не забуду жодної назви, бо я хочу бути лісничим* (А. Шиян). *Лісничий* — це людина, що має спеціальну середню або вищу освіту. Отже, це і назва фаху, спеціальності, і назва посади.

Лісовик — багатозначне слово. Скажімо, так називають людей, які живуть у лісі або займаються лісовими промислами, полюванням: *Давним-давно жили древляни — лісовики і смолокури — У цих лісах, у хащах тьмяних* (В. Мордань); *Коли заради примхи Євпраксії затримувався обоз у лісових непрохідях, то йшли привітати княжну або просто подивитися на неї вуглярі, смологони, лісовики* (П. Загребельний).

У роки війни *лісовиками* називали партизанів, загони й табори яких розташовувалися у лісах: *Третій рік з сідла не сходить, до безсоння звик. І страшний для окупантів грізний лісовик* (М. Шеремет).

Слово *лісовик* має ще значення «назва міфологічної істоти, яка, за уявленням багатьох народів, жила в лісі, була охоронцем його скарбів (рослин, тварин, лісових джерел)»: *Ні разу не трапилося [Олексі] відчутти на собі чортові пазурі, відомське шахрайство, підступ чи лісовика, чи домовика, чи водяника* (Г. Хоткевич); *Очі світилися таким тихим, таким мрійним світлом, неначе вони... бачили лісовиків з зеленими*

бородами та зеленооких русалок ясної місячної ночі (І. Нечуй-Левицький).

Отже, хоч усі перелічені слова пов'язані з одним поняттям «ліс», проте це різні назви, і їх не треба плутати.

ЛЮБИЙ - ЛЮБИМИЙ - УЛЮБЛЕНИЙ. *Любий учень середньої школи відповів на це запитання* — таку фразу зі словом *любий*, наголошеним на другому складі, часто можна почути навіть серед учителів. Тим часом за лексичними нормами української літературної мови треба замість слова *любий* уживати в таких випадках займенник *будь-який*. Отже: **Будь-який** учень середньої школи відповів на це запитання; **Будь-який** костюм йому до лиця; **З будь-якою** справою вони впраються.

Українська мова має омонімічний прикметник *любий* із наголосом на першому складі, і означає це слово «милий; дорогий; приємний, коханий», напр.: *Ні, любий, я тобі не дорікаю* (Леся Українка); *Любого* гостя весною частують медком, а восени молочком (Народна творчість).

Прикметник *любий* має широке коло сполучуваності зі словами *брат, сестра, доня, син, родина, дитина, обличчя, мрія, словечко*. Характерні його синтаксичні зв'язки: *любий серцю, любий товаришеві, любий для матері, любий до болю*~, Цілий день *мати шила сорочки та костюмки і не мала часу розмовляти з своїми любими синами* (М. Хвильовий).

У розмовній практиці можна почути слововживання *любимий*, що містить у своєму значенні відтінок пасивності, напр.: *Мою перу, любиму й досі, вчительку звали Олена Северинівна* (С. Олійник); *Любима* нею з дитинства акація... (О. Гончар).

Значення пасивності як протиставлення активному станові особливо виразно проступає в зіставлених формах, напр.: *Зараз для мене щастя — любити вас і бути любимим* (І. Кочерга).

Однак для сучасної літературної мови таке слововживання не характерне: утворення з суфіксом **-им(-ий)** (порівняймо *любимий, значимий*) сприймаються як порушення граматичної норми. Відчуття системних зв'язків у мові сприяло поширенню іншої дієприкметникової форми з тим самим значенням — *улюблений*, напр.: *У кожного Дантеса є свій улюблений поет* (А. Крижанівський); *Схили Дніпра стали не тільки «населеними», а й улюбленими для киян та гостей Києва* (З газети).

З погляду сучасних лексичної та граматичної норм перевагу треба віддавати слововживанням *улюблена справа* (а не *любима справа*), *улюблена книжка, улюблений твір, улюблений письменник, улюблені сестри, улюблений киянами парк* тощо.

МИМОХІДЬ — МИМОХІТЬ. Ці прислівники різняться своїм змістом. *Мимохідь* має пряме значення «проходячи мимо кого-

чого-небудь» та переносне — «не зосереджуючись на чомусь; між іншим», напр.: *мимохідь зазирнув до кімнати навпроти; розповідаючи, мимохідь нагадав і про візит до лікаря.*

Мимохіть — «ненароком, мимоволі», напр.: *скрикнув мимохіть дуже голосно; мимохіть відчув, що злякався.*

МИТЕЦЬ — МИСТЕЦЬ. В українській мові послуговуються обома цими словами, що різняться стилістично. Із входженням у сучасну писемну та усну практику мови української діаспори і повернення джерел, які донедавна були вилучені з української культури, активізувалася застаріла форма *митець, мистці*, що набула статусу нейтрального словотвірного варіанта.

Обидва слова збігаються в значеннях «той, хто працює в якому-небудь виді мистецтва», «людина, обізнана, вправна у якій-небудь справі». Не варто залишати поза увагою складність вимови форми *митець* при відмінюванні: *мистця, мистцеві, про мистця*. В українській мові є тенденція до спрощення збігу приголосних, через те перевага надається формі *митець*.

НАЛЕЖНІСТЬ — ПРИНАЛЕЖНІСТЬ. Ці слова вказують на причетність до чогось і є абсолютними синонімами, тобто не розрізняються ні значенневими, ні стилістичними відтінками. Як переконують приклади, сьогодні автори перевагу віддають іменникові *належність*; *Головним показником національної належності прізвища є наявність специфічних суфіксів* (А. Загнітко); *Належність парламентської більшості до демократичних партій є підставою для оптимістичних сподівань* (З газети); *Підтвердимо належність калію до групи лужних металів за допомогою експерименту* (З підручника).

До синоніма *приналежність* вдаються, щоб уникнути небажаного збігу однакових звуків: *Доповідач звернув увагу на **приналежність** (пор.: на належність) поета до соціал-демократичного руху* (З журналу).

Хоч *належність (приналежність)* входить до групи активно вживаної книжної лексики, іноді мовці неправильно послуговуються цим словом. Наприклад, в одній із радіореклам прозвучало: *На ярмарку ви також зможете придбати канцелярські **приналежності***. Чи доречно тут вжити слово *приналежності*? Запам'ятаймо, що предмети (пристрої, інструменти), які використовуються для виконання певної дії, в українській мові називаються *приладдям*. Тож правильно сказати: *канцелярське **приладдя***. Напр.: *Шевченко розклав на постелі малярське **приладдя*** (З. Тулуб); *Він був з голови до ніг обвішаний різним рибальським **приладдям*** (Н. Забіла). Також мисливське (мореплавське, наочне) *приладдя*.

Коли у реченні йдеться про якусь характерну для особи (предмета тощо) рису, не варто її називати *належністю* чи *приналежністю*. Для цього в українській мові є слово *ознака*. Напр.: *За*

давньою традицією, сватання є невід'ємною **ознакою** (не належністю) шлюбного обряду (3 підручника); **Багатий колорит** і складні геометричні візерунки є **ознакою** буковинських вишивок (3 журналу).

Не треба також нехтувати словами *власність, набуток, надбання* у контекстах на зразок: *Колекція з дванадцяти ікон - власність* (не належність) *сім'ї Козарів* — *тричі виставлялась у Музеї народного мистецтва* (3 газети); *Одинадцятитомний Словник української мови став вагомим лексикографічним надбанням* не тільки української, а й слов'янської філології (3 підручника).

Отже, вказуємо національну належність, купуємо канцелярське приладдя, виділяємо ознаки тексту, пишаємося лексикографічним надбанням.

НАСІННЄВИЙ — НАСІННИЙ - НАСІННИЦЬКИЙ. Часом ці прикметники вживають як тотожні, незважаючи на відмінність у значенні названих ними понять. Особливо ця плутанина впадає в око, коли розповідають про фахівців, які займаються вирощуванням рослин для отримання сортового насіння, або йдеться про діяльність, пов'язану з вирощуванням насіння.

В інформаціях нерідко натрапляємо на вислови *насіenneва, насінна і насінницька справа; насіннева, насінна і насінницька станція', насіннева, насінна і насінницька бригада*. То як правильно?

І *насіenneвий, і насінний* можна сказати про рослини, частини рослин (головка, коробочка, стебло), які містять у собі насіння; про врожай, призначений для отримання, зберігання, продажу тощо добірних сортів насіння; про будівлі для зберігання чи продажу зібраного; про посівні площі; про матеріал, призначений для вирощування, напр.: *насіenneве (насіenne) зерно, насінневий (насіenneвий) стручок, насіннева (насіenne) картопля, насінневе (насіenne) походження, розмноження, насінневий (насіenneвий) фонд, насіннева (насіenne) ділянка, насінневий (насіenneвий) магазин, насіннева (насіenne) позичка*.

Словом *насіenneницький* послуговуються у тому разі, коли треба вказати, що об'єкт, позначуваний іменником, пов'язаний із селекційним вирощуванням *насіenneвих (насіenneвих) рослин*, коли йдеться про окрему галузь сільського господарства, осіб і їхню професійну діяльність.

Отже, *насіenneницька справа, насінницька станція, насінницька бригада*, але *насіenneва картопля*.

НЕДАВНО — НЕЩОДАВНО. «Словник синонімів української мови» наводить такі пояснення: *недавно* — «у недалекому минулому» і *нештодавно* — «не так давно». На перший погляд, ці слова взаємозамінні, пор.: *Миколу взяла досада, що мати хвалить Варку, а не ту дівчину, що недавно брала воду в березі*

(І. Нечуй-Левицький); *Якось недавно довелось Мені заїхати в Україну* (Т. Шевченко); *Нештодавно дістав я ...Вашу поему «Мойсем»* (М. Коцюбинський); *В кабінеті все було в такому безладді, ніби по ньому нещодавно пройшовся вихор* (Г. Тютюнник). Однак на семантичні відмінності цих синонімів указує можливість прислівника *недавно* сполучатися з підсилювально-видільними словами *так, тільки, зовсім, ще*. Напр.: *Ще так недавно було літо* (Г. Хоткевич); *Здавалося, це було так недавно* (О. Довженко).

Прислівник *нештодавно* не поєднується зі словами *зовсім, так, тільки, ще*, оскільки в його значенні закладений відтінок певного обмеженого минулого часу, тобто *нештодавно* — «не так давно», «зовсім недавно», «тільки недавно». Саме цей значеннєвий відтінок зближує прислівник *нештодавно* з іншим синонімічним словом — *щойно*.

НЕДОСТАТНІЙ — СТАТНИЙ. Хто цікавиться тонкощами українського слововживання, неодмінно помітить, що ці схожі за звучанням слова мають дуже різні, віддалені значення. *Недостатній* — це «менший, ніж потрібно; неналежний», «такий, що не відповідає певним вимогам; незадовільний», напр.: *Серцевий м'яз, отримуючи недостатню кількість кисню і поживних речовин, поступово перероджується й замінюється сполучною тканиною* (3 підручника); *Однак окреслення меж бойківських діалектів виявилось недостатнім без урахування відповідних даних етнографічної науки* (3 журналу).

Що означає *статний*? *Статний (статна)* кажуть про струнку людину, з гарною, пропорційною, досконалою статуєю, напр.: *Мама, навпаки, була білява, високого зросту, статна, з себе показна* (Панас Мирний); *І ось з юрби вийшло їх двоє: Іван з Семеном — статні, сильні й молоді ковалі* (А. Шиян).

ОБЕРЕГА — ОБЕРІГ. У словниках Б. Грінченка та в М. Уманця і А. Спілки знаходимо форму *оберега*. Цим словом називають усе те, що оберігає від лихого, недоброго. *Оберегою* є певні дії, обряди (наприклад, замовляння, нашіптування тощо), спрямовані проти різних чарів, хвороб, зурочень. *Обереги* — це талісмани, ладанки, амулети, що, за віруванням, протидіють хворобам і будь-якому лихові.

Поширена в сучасній мові і варіантна форма чоловічого роду *оберіг*. Від обох згаданих форм утворюється множина *обереги*, що часто вживається в сучасній українській мові.

ОБІЦЯНКА - ОБІТНИЦЯ. В одній із телепередач на Київському регіональному каналі довелось почути: *Будівельники виконали свою обітницю і новий будинок здали вчасно*. У цьому реченні недоречно вжите слово *обітниця*. Очевидно, автори інформаційного повідомлення не відчули різниці у значеннях

українських слів *обітниця* та *обіцянка*. А вона настільки істотна, що визначає межі їх стилістичного вживання.

Навіть на перший погляд неважко визначити, що обидва іменники пов'язані з дієсловом *обіцяти*. Словник української мови в 11 томах фіксує такі його значення: «1. Давати обіцянку кому-небудь; зобов'язуватися зробити щось, діяти певним чином. // Запевняти кого-небудь, що він одержить, матиме щось. 2. Подавати надії на що-небудь; провіщати що-небудь». Відповідно *обіцянка* — це «добровільно дане зобов'язання зробити що-небудь». Із таким значенням слово є стилістично нейтральним і побутує як в усній, так і в писемній мові.

Коли йдеться про урочисту обіцянку, зобов'язання, клятву, вживаємо експресивно насажене слово *обітниця*.

Обітниця має вужче лексичне значення і яскраве стилістичне забарвлення урочистості, піднесеності. Тому воно вживається лише у відповідних контекстах і має обмеженіше коло лексичної сполучуваності. Нормативними є, приміром, вислови *обітниця мовчання; обітниця безшлюбності; обітниця проці*, тоді як слово *обіцянка* у них було б недоречним.

Ще виразніше стилістичну маркованість слова *обітниця* можна простежити у текстах релігійного та дидактичного спрямування: *Тоді й укорінився намір висвятитися у ченці: дати обітницю безшлюб'я* (3 газети); *Звільнення від низьких виявів досягається покаанням, сповіддю й підтриманням високих установок, які забезпечуються прийняттям обітниць* (3 журналу).

Отже, вагаючись, яке з двох слів — *обіцянка* чи *обітниця* — краще вибрати, зважмо, який стилістичний відтінок буде доречним — нейтральний чи урочисто забарвлений.

ОЖЕЛЕДЬ — ОЖЕЛЕДИЦЯ. Нерідко доводиться читати в газеті або чути по радіо: *Завтра буде мокрий сніг, туман, ожеледь, на дорогах ожеледиця*.

Що ж то за *ожеледь* і що за *ожеледиця*? У загальномовному словнику читаємо: *ожеледь* — «тонкий шар льоду на поверхні землі, на деревах і т. ін.», напр.: *В садках гірським кришталем блищала ожеледь, бурульки іскрилися і мінилися діамантами* (3. Тулуб).

Ожеледиця — «те саме, що *ожеледь*», напр.: *Вона... немов і не помічала ні вітру, ні снігу, ні слизької ожеледиці* (Л. Яновська).

У мові синоптиків *ожеледь* і *ожеледиця* означають різні атмосферні явища. В одному випадку, коли замерзають переохолоджені краплі дрібного дощу або мряки при слабкому морозі, а дерева, будинки, земля вкриваються з навітряного боку шаром криги, таке атмосферне явище синоптики кваліфікують як *ожеледь*. В іншому випадку, коли після дощу або відлиги вдають мороз, замерзне вода на охолодженій поверхні землі, дороги

вкриваються шаром льоду, — синоптики вживають назву *ожеледиця*.

У загальноновживаній мові значення слів *ожеледь* і *ожеледиця* не розрізняються, що й засвідчує тлумачний словник. Проте в мові спеціалістів ці назви означають поняття різних атмосферних явищ. Напр.: *Уранці місцями слабка ожеледь, на дорогах ожеледиця*.

ОСОБА — ОСОБИСТІСТЬ. Близькими за значенням до *особа* є іменники *людина, індивід*. Напр.: *незнайома особа, службова особа*. *Особа* синонімізується із *особистість*, коли людина характеризується у сукупності соціальне зумовлених та індивідуально виражених якостей. Ця значеннева подібність спричинила появу паралельно вживаних сполук із названими іменниками, пор.: *всєбічний розвиток особи {особистості}; Медична біографістика в особах; Історія України в особистостях*. У таких випадках перевагу треба надавати слову *особа* із загальнішим значенням.

Про *особистість* говорять у сенсі культури, особливостей характеру, поведінки. *Особистість* — «соціальна особа, що увірвала в себе культурно-історичні надбання суспільства і відзначається діяльним ставленням до навколишнього світу». *Особистістю* називають індивідуальність із певним світоглядом, із властивими їй інтелектуальними, емоційними, вольовими якостями тощо.

Від терміна *особистість* у науковій мові утворилися спеціальні вирази на зразок *особистісні тести, особистісно-рольовий принцип*. Сучасна мовна практика розрізняє вживання похідних прикметників *міжособовий* і *міжособистісний*. Перший стосується осіб взагалі, напр.: *Мова жестів стала основним засобом міжособового спілкування для людей із вадами слуху* (3 журналу). Друге слово наголошує на індивідуальних особливостях людини. Напр.: *Залежно від характеристик партнерів спілкування може бути міжособистісним, індивідуально-груповим, колективно-індивідуальним...* (3 журналу); *Іграшка змушує маленьку людину копіювати способи дій дорослих, їх суспільні й міжособистісні стосунки* (3 журналу).

Різняться значеннями також слова *особовий* і *особистий*. Прикметник *особовий* вживається у кількох стійких словосполученнях: *особовий склад, особова назва, особове посвідчення, особова справа, особовий рахунок*. *Особистий* має такі значення: «(1) належний особі, призначений для індивідуального користування»: *особистий архів, особисте майно, особисте тавро*; «(2) який стосується певної особи, виражає її індивідуальність»: *особиста трагедія, особистий герб, особисті уподобання*; «(3) який певна особа здійснює безпосередньо, а не через інших»: *особистий запис, особистий нагляд, особистий контроль*. Значення належності в українській мові передає також прикметник

власний. Як і *особистий*, синонім *власний* має широку сполучуваність із конкретними назвами та іменниками абстрактної семантики: *власна бібліотека, власна думка, власний будинок, власний погляд, власні уявлення*.

Вибираючи потрібне слово, маємо зважити на те, що прикметник *власний* і *особистий* неоднаково виявляють відношення до різних об'єктів, явищ. Порівняймо вислови *власний автомобіль* і *особистий автомобіль*. У першому випадку йдеться про річ, що безпосередньо належить особі, куплену на її кошти. В другому — про автомобіль, наданий певній особі у її розпорядження у зв'язку зі службовою необхідністю.

ОСОБИСТИЙ — ОСОБОВИЙ див. *власний* - *особистий* - *особовий* (рубрика «Яке слово вибрати»).

ПАМ'ЯТНИК — ПАМ'ЯТКА. Слова *пам'ятник* і *пам'ятка* багатозначні.

Основне значення слова *пам'ятник* — це насамперед архітектурна чи скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь: *Пам'ятник Шевченкові*.

Пам'ятка — це предмет культури, що зберігся з давнини, напр.: *Київ славиться своїми архітектурними пам'ятками*, «Слово о полку Ігоревім» -- *видатна пам'ятка доби Київської Русі*. *Пам'ятка* у цьому значенні — це і стародавній літопис, і видатний літературний твір, і важливий документ, і народна дума, і старовинний ткацький виріб, і визначна давня споруда. Цим словом називаємо також буклет, книжку чи аркуш з якимись правилами, настановами («Пам'ятка туристові», «Пам'ятка водієві» тощо). Вужчі значення цього слова спостерігаємо в діалектних уживаннях: *в пам'ятку, на пам'ятку*, що відповідає літературному — *на пам'ять, на згадку*.

ПЕРЕДБАЧЛИВИЙ ПЕРЕДБАЧУВАНИЙ. Схожість звукової форми цих слів іноді зумовлює те, що їх вважають значеннєво тотожними, взаємозамінними у тексті. Однак це не так. Хоч слова *передбачливий* та *передбачуваний* і мають спільну сему «прогнозування, передбачення, прозорливість», проте лексичне значення у них різне.

Словник української мови фіксує *передбачливий* як такий, що «має здатність передбачати що-небудь». Тобто позначувана цим словом властивість стосується насамперед людини, а сам прикметник сполучається головним чином із назвами осіб: за статтю (*передбачливий чоловік, передбачлива жінка*); за родинними зв'язками (*передбачливий батько, передбачлива мати*); за професіями та посадами (*передбачливий лікар, передбачливий директор*) тощо.

В українській мові маємо також утворені від цього прикметника абстрактний іменник *передбачливість* та прислівник *передбачливо*.

Друге слово цієї паронімічної пари — *передбачуваний* - має значення «той, якого на основі вивчення фактів, об'єктивних даних можна спрогнозувати, заздалегідь зробити висновки про напрями його розвитку, реалізації тощо». Такими можуть бути: *погода, результати, наслідки, перебіг, динаміка, ріст, спад, реформи, процес, розвиток, напрямки* та ін. Саме таку сполучуваність цього слова встановлюємо за матеріалами картотеки Інституту української мови НАН України, напр.: *Привернути увагу покупця, споживача можна також називанням передбачуваного результату дії* (З журналу).

ПЕРИФЕРІЙНИЙ - ПЕРИФЕРИЧНИЙ. Іншомовні слова *периферійний* і *периферичний* властиві здебільшого книжним стилям.

Прикметник *периферійний* сполучається з найрізноманітнішими словами. Вживаючись із географічними назвами, найменуваннями об'єктів, споруд, закладів тощо, вказує на їх віддаленість від центру, центральної частини чогось (країни, столиці, міста): *периферійне містечко, видавництво, поселення; периферійний театр, зоопарк; периферійна бібліотека, школа, галерея*. Сполучається цей прикметник із найменуваннями людей і є свідченням їхнього походження, місця мешкання, роботи, віддаленого від центру: *Вони зупинились одночасно: поїзд і оцей периферійний фронт, що артистично схрестив руки на грудях, ніби даючи можливість помилуватися собою* (О. Чорногуз); *периферійний журналіст, периферійна вчителька*. Поєднуючись із назвами предметів, слово *периферійний* характеризує місце їх виготовлення чи побутування: *периферійна газета, периферійні велосипеди, трактори*. У переносному слововживанні з абстрактними назвами прикметник актуалізує значення «відсталій», напр.: *периферійний погляд, периферійна думка, периферійна душа*.

Останнім часом розвинулося ще одне значення слова *периферійний*. Ужитий щодо технічних пристроїв, систем, цей прикметник означає «додатковий, допоміжний»: *До «Електроніки МС 1502» можна підключати різні периферійні пристрої: кольоровий телевізор чи монітор, касетний магнітофон, принтер та ін.* (З журналу); *У наші дні в багатьох сферах людської діяльності активно освоюється периферійна техніка* (З газети).

А чи нормативними є взаємозаміни на зразок *периферійний кровообіг* і *периферичний кровообіг, периферійна преса* і *периферична преса*? Щоб не припускати помилок, слід пам'ятати, що слово *периферичний* усталалося в сучасній літературній мові у значенні «який стосується зовнішньої частини організму, віддаленої від його центральної будови», напр.: *периферична нервова система, периферичні органи чуття, периферичний зір*.

ПОВЕРХНЕВИЙ — ПОВЕРХОВИЙ. Достеменно розуміючи значення цих близькозвучних слів, не матимемо клопоту з правильним їх уживанням.

Поверхневий — «який розміщується, перебуває, відбувається та ін. на поверхні чи недалеко від поверхні чого-небудь». Напр.: *Водні ресурси — поверхневі й підземні води — широко використовуються для потреб народного господарства* (З підручника); *При поверхневому обробітку ґрунту посіви більше засмічуються бур'янами* (З журналу); *Поверхневі кристалічні породи є своєрідним водонепроникним ложем* (З журналу).

А от у реченні *Такий погляд на походження давніх слов'ян є поверхневим, ненауковим* прикметник *поверхневий* вжито недоречно. Замість нього треба було вжити *поверховий*: *Такий погляд на походження давніх слов'ян є поверховим, ненауковим*.

Поверховий — «неглибокий, який не торкається суті справи, несумлінно виконаний». Цей прикметник широко поєднується з назвами, що характеризують розумову діяльність людини: *поверхова думка, концепція, стаття; поверховий аналіз, проєкт, підхід; поверхове враження, судження, узагальнення; поверхові висновки* тощо. Напр.: *Блондинка, в чобітках, блискучі очі, трохи стурбовані, — таке було перше поверхове враження від неї* (М. Трублаїні).

ПОВІНЬ — ПОВІДЬ. В українській мові є обидва слова: *повінь* і *повідь*. А ще є *повіддя, паводок, водопілля* та ін. Їхні значення синонімічні, але не всі слова однаково поширені в різних місцевостях. Словники літературної української мови подають як основну форму *повінь*. Від цієї назви утворений прикметник *повеневий* (*повеневі бригади*); від *паводок* — *паводковий*. Від іменника *повідь* відносний прикметник не утворюється.

ПОДВИЖНИК — СПОДВИЖНИК. *Подвижником* називають самовідданого трудівника, робота якого має ознаки подвигу, є подвижницькою. *Подвижник* — людина, здатна на подвиг, навіть на самопожертву заради досягнення високої мети. Коли хочуть належно оцінити чийось працю, підкреслити самовідданість, говорять про *подвижництво*. Напр.: *подвижники науки, ідеї; подвижницька праця Івана Франка; подвижництво вчених-першовідкривачів*.

Проте часто можна почути про *сподвижників науки, сподвижницьку працю* тощо. Це помилкове твердження. *Сподвижник* — це людина, що разом з іншою (або іншими) бере участь у якійсь важливій, відповідальній справі; соратник когось, напр.: *сподвижники Богдана Хмельницького*. Словники не засвідчують ні прикметника *сподвижницький*, ні іменника *сподвижництво*, хоч вони вільно утворюються за аналогією до наявних

одиниць мови. Практично ж у разі потреби вживаємо описові словосполучення здавальним відмінком: *належний {властивий} сподвижникові* та ін.

Отже, послуговуючись словами *подвижник* і *сподвижник*, не забуваймо, що вони мають різні значення.

ПОЖЕЖНИК -- ПОЖЕЖНИЙ. Працівника пожежної команди зазвичай називають *пожежником*: *Це були переважно молоді хлопці — пожежники та працівники АЕС* (Ю. Щербак). Однак у текстах і словниках української мови донедавна вживалися й слова *пожарник, пожарний*. Нині вони належать до розмовно-побутової сфери і трапляються в мові художньої літератури: *Збіглися сторожі, пожарники, а підступити бояться, може це вибухатиме* (О. Гончар).

Чи можлива форма *пожежний* у ролі назви професії? З погляду словотвірних моделей української мови таке слово є закономірним. Так, унаслідок переходу прикметників до розряду іменників в українській мові утворилися слова *вартовий, військовий, черговий*. Порівняймо також: *пожежний підрозділ (кран, рукав), пожежна команда, охорона, машина і Пожежні одразу виїхали на місце дорожньо-транспортної пригоди*. Названий спосіб словотворення не такий продуктивний, як іменникова модель із суфіксом *-ник* (*-льник, -івник, -ивник*). Одне з кількох словотвірних значень суфікса — «назви за сталим заняттям, професією»: *розвідник, різник, штампувальник, плавильник, кранівник* тощо.

Отже, в усіх стилях перевагу віддаємо нормативному іменникові *пожежник* (мн. *пожежники*).

ПОЗИКА — ПОЗИЧКА. Спільнокореневість і близькозвучність слів *позика* і *позичка* нерідко призводять до того, що їх вважають і смислово, і стилістично рівноцінними, тобто взаємозамінними у тексті. Таке враження підтверджується паралельним вживанням їх у мові засобів масової інформації: *Підприємству була надана пільгова безпроцентна позика* і *При виникненні незабезпеченої заборгованості за позичками застосовують особливий режим кредитування*. Із таких контекстів пересічному читачеві не завжди вдається вловити значеннєві відтінки, закладені у цих словах.

Очевидно, часте плутання слів *позики* та *позички* зумовлене їх спільним значенням «дія за значенням позичати, позичити», з яким обидва слова функціонують у мові художньої літератури та фольклору: *Батька й матір у такі позики втпив, що й ушей не видно* (Ганна Барвінок); *Вічні позики докучили всім і навіть Маланці* (М. Коцюбинський); *Позика - не штука, то віддача -- мука* (А. Головка); *Був голосок, та позички з'їли* (Номис); *Позичка босоніж ходить* (Номис).

За тлумаченнями, поданими в академічному Словнику української мови в її томах, виявляємо ще й інші точки значеннєвих перетинів: «фінансова операція надання або одержання грошей на певних умовах», а також «те, що взяте або дане в борг». До речі, Б. Грінченко теж вважав ці слова тотожними за значенням.

То, можливо, й справді з погляду чинної літературної норми немає ніякого значення — *позика* чи *позичка* вживати в усній та писемній мові?

Щоб з'ясувати цю проблему, слід враховувати, який саме зміст вкладають у ці поняття фахівці. За «Словником термінів ринкової економіки», *позика* — це «передача грошей або матеріальних цінностей угодою юридичній або фізичній особі на умовах повернення з виплатою винагороди за позику чи без неї», тоді як *позичка* — «догівір, в силу якого одна сторона (позикодавець) передає позичальнику у власність гроші або речі, а позичальник зобов'язується повернути таку ж суму чи кількість речей такого самого роду і якості».

На підставі такого фахового пояснення розуміємо, що на позначення форми залучення коштів до державного бюджету слід вживати термінологічне сполучення *державна позика*. А слово *позичка* у його складі було б недоречне, так само, як і в сполученні *консолідована позика*. Натомість термін *позичка* має широке коло сполучуваності, як-от: *безповоротна, грошова, довгострокова (довготермінова), короткострокова; насіннева, пільгова, поворотна*. Частотними також є вислови *позичка під будівництва; позичка під заставу* та ін.

Прикметникові похідні *позиковий* та *позичковий* теж не є взаємозамінними, тому й утворюють специфічні термінологічні сполучення: *позикова операція, позиковий лист, позикові зобов'язання*, але: *позичковий капітал*.

Отже, на сьогодні в активному мовному фонді маємо обидва слова — і *позика*, і *позичка*. Слід лише пам'ятати, у яких випадках потрібно їх уживати.

ПОКАЗНИЙ — ПОКАЗОВИЙ. Поміркуймо, що мають на увазі, коли говорять про когось: *Він такий показовий чоловік* або: *У нього показна дружина*, та спробуймо з'ясувати, чи однаковий зміст вкладають мовці в оцінні прикметники, вжиті в цих характеристиках.

Показний, як свідчить мовна практика, говоримо і пишемо тоді, коли йдеться про людину, яка привертає увагу певними якостями, властивостями. Актуалізований із таким значенням епітет є однозначно позитивною характеристикою. Тому, коли кажемо *показна жінка* чи *показний чоловік*, маємо на увазі їх помітність серед інших, скажімо, приємну зовнішність, гарну статуру, високий зріст тощо.

Прикметник *показний* буде доречним означенням для поведінки, вчинків, дій та ін., розрахованих на ефект сприймання,

нависно оприлюднених, підкреслено демонстративних: *показне героїство, показна доброта, показна щирість*. Однак у цьому разі позитивне забарвлення не просто втрачається, а й переацентовується на протилежне, набуваючи виразно негативного звучання.

Спільнокореневий прикметник *показовий* має самостійне значення, насамперед — це той, «який дає уявлення про щось, яскраво характеризує що-небудь, є ознакою чого-небудь». З цього погляду нормативними, стилістично доладними є словосполучення *показова ілюстрація, показова риса, показові приклади* тощо. Крім того, *показовий* може також означати «прилюдний», напр.: *показові змагання, показовий виступ, показовий урок*.

Та найвиразніше позитивно маркованими є, очевидно, ті сполуки, у яких цей прикметник виявляє значення «зразковий; який є взірцем для інших»: *показова школа, показове господарство, зразково-показовий заклад*.

Пароніми *показовий* та *показний*, хоч і утворені від спільного кореня, але мають різне значення та сполучуваність. Тож треба стежити за правильним їх уживанням в усній та писемній мові, не замінювати необгрунтоване одного слова іншим.

ПОКРИВ — ПОКРИТТЯ. Інколи мовці плутають ці подібні за вимовою слова-пароніми, тоді як кожне з них має свою сферу вживання й утворює характерні словосполучення.

Покрив — багатозначне слово, відтінки якого об'єднані значенням «який покриває що-небудь, будь-яку поверхню». Це може бути волосся, трава, мох, шматок тканини, покривало тощо. У мові усталилися словосполучення на зразок *волосяний, шкіряний; хмарний, моховий, живий, сніговий покрив*. Синоніми-іменники цього поняття — *покривало, покриття*.

Віддієслівний Іменник *покриття* називає дію, пов'язану зі словом *покрити*, і вживається у словосполученнях на зразок *роботи з покриття, система покриття житлового приміщення, покриття підлог* тощо. Крім того, *покриття* — це «те, чим покривають яку-небудь поверхню з метою захисту, оздоблення». *Покриття* може бути *асфальтове, лакофарбове, силікатне, килимове, плисове, пластикове*. Отже, *асфальт, килим, лінолеум, оббивка, оздоблення, паркет* — це покриття. Напр.: *Грають дівчата в залі спеціальним м'ячем з ворсистим м'яким покриттям* (3 газети); *килимове покриття для дитячої ігрової кімнати* тощо.

Якщо *покрив* — це річ природна, органічно пов'язана з природною реальією (людина, ґрунт, повітряний простір та ін.), то *покриття* — штучний, естетично і практично необхідний предмет. Хоч за словниковим тлумаченням ці слова ніби схожі, але їх сполучуваність, значеннєві відтінки різні, на що й варто звернути увагу.

ПОКИ — ДОПОКИ. У «Словнику синонімів української мови» поряд із *поки*, *доки* наводиться прислівник *допоки*, утворений, очевидно, внаслідок контамінації двох слів *поки* і *доки*. Це розмовне слово. Втім воно широко вживається в поетичній мові, пор.: *Вона жива, Довженку, і жива Зостанеться, допоки сонця-світу, Вкраїна нашої* (М. Рильський); *Допоки є пам'ять людська і живі матері, допоки й сини, що спіткнулись об кулі, живуть* (Б. Олійник). У художньому стилі використовують й стилістично нейтральне слово *поки*: *Тікай, Катре, поки не пізно* (В. Кучер). Воно вживається в усталених стійких зворотах на зразок *поки сили, поки мого життя, поки віку*.

Отже, синонімічні *поки* й *допоки* розрізняються за стилістичним забарвленням: прислівник *допоки* характеризується розмовною й поетичною експресією.

ПОМІРНИЙ - ПОМІРКОВАНИЙ. Через звукову подібність ці прикметники часто плутають, унаслідок чого можна почути: *Товари продано за поміркованими цінами*. Або прочитати: *Він є людиною без претензій, з помірними поглядами на сьогоденнію ситуацію*. Чутливе до мови вухо відразу уловлює стилістичну фальш у таких словосполученнях. Адже, за Словником української мови в і її томах, *помірний* — це «не великий і не малий, щось середнє, без відхилень від норми».

Отже, ціни мають бути саме *помірними*. Цей прикметник може вживатися у словосполученнях на зразок *помірний клімат Європи, помірний* (рівномірний) *розподіл інформаційного простору* тощо.

На перший погляд, прикметник *поміркований* за значенням близький до згаданого вище. Проте це не так. На доказ наведемо приклад із Словника української мови: *Обачний, розсудливий, поміркований, він у найкритичніші хвилини не втрачав розважливого спокою* (О. Гончар). Тобто *поміркованою* називаємо скромну, розважливу особу, яка керується у своїх діях здоровим глуздом, дотримується не крайніх позицій у політичних та економічних поглядах.

Отже, люди мають бути *поміркованими* у думках і діях, а *помірними* можуть бути ціни.

ПОСЛАБЛЮВАТИ - ОСЛАБЛЮВАТИ. Ці два спільно-кореневі слова утворені за допомогою різних префіксів.

Що саме можемо *послабити*, тобто «зменшити силу, ступінь вияву чого-небудь, зробити менш відчутним, виразним і т. ін.»? Насамперед нам інколи під силу зменшити розмах, інтенсивність, масштаб тощо якої-небудь діяльності, справи, дії, тобто того, що нам заважає, виснажує, пригнічує. Кажемо: *послабити фізичне навантаження, послабити розумову працю, послабити недоброчливі починання, послабити щоденну метушню, послабити інтенсивність впливу, послабити тиск суспільства*,

Бажання полежити собі життя часто обертається послабленням моральної відповідальності (З газети).

Слово *послаблювати* правильно вжите у таких словосполученнях: *послаблювати апетит, послаблювати прагнення, послаблювати заохочення, послаблювати силу, послаблювати серце, послаблювати функції печінки*, де йдеться про зменшення сили вияву або гостроти чогось; *Ні, правда ніколи нікого не послаблювала* (З журналу).

Певні заходи применшують, знешкоджують здебільшого зовнішній негативний вплив: *послабити згубні дії природних явищ, послабити екологічну небезпеку, послабити шкідництво комах на овочеву продукцію, послабити зло в людині тощо; У релігійних обрядах і ритуалах містяться й інші впливи, зокрема й такі, що послаблюють і руйнують одну з найнебезпечніших і наймогутніших перешикод до вдосконалення психіки — гординю* (З журналу).

Часто вживаємо вислів *послаблювати увагу до кого-, чого-небудь* у значенні «приділяти менше уваги комусь або чомусь»: *послаблювати увагу до студентів, послаблювати увагу до роботи, послаблювати увагу до навчання та ін.*

Сторінки періодичних видань рясніють такими фразами: *послаблювати єдність народу, послаблювати натиск, послаблювати контакти з підприємствами, послаблювати міжпоколінні зв'язки, послаблювати взаєморозуміння з іншими державами тощо*. Тут спостерігаємо функціонування дієслова *послаблювати* у значенні «зменшувати силу, могутність чого-небудь, робити щось слабшим в економічному, культурному, політичному, військовому та іншому організаційному плані»: *Треба виходити з того, що в найближчі роки зв'язки з Росією певною мірою повинні послабитись, стати оптимальними, проте, як і раніше, залишатися значно об'ємнішими, аніж з іншими країнами* (З газети).

У спеціальних галузях науки, техніки частотними є словосполучення: *послаблювати пружини, послаблювати попруги, послаблювати вузли*. Слово *послаблювати* вживається тут у значенні «робити щось менш пружним, натягнутим, тугим та ін.».

Дієслово *ослаблювати* має вужчу сферу функціонування і вживається насамперед у значенні «ставати фізично слабким, безсилим, втрачати фізичну силу». Правильно сказати так: *ослаблюється зір, ослаблюється слух, ослаблюється пам'ять, ослаблюється воля*, тобто втрачається, притуплюється їх колишня гострота: *От би він зараз ліг і — і, напевно, загойданий втомою та пропасницею, заснув би — ну й усе\.. Коли він про це думав, його огортав страх: а що, як у нього ослабне воля і він піддасться на спокусу!* (І. Багрянний).

Нерідко про людину говоримо: *ослаблюється імунітет, ослаблюється здоров'я, ослаблюється організм, ослаблюється*

сила рук та ін. Йдеться про те, що вони втрачають свою міць, здатність до опору, до боротьби: *Слов'яни мене також цікавлять... Розкидана і тим ослаблена могутня сила! Шафарик з Гонтою відчули це, замислилися...* (В. Шевчук). Або у М. Грушевського: *Бо інакше тіло, не ослаблене і не знищене, возстане зараз на дух, і ворог з подвоєними силами замучить його спокусами і звабами в ту хвилю, коли він [чернець] буде вважати себе вільним від принад світових.*

Дієслово *ослаблювати* рідше поєднується з назвами неістот і означає «ставати менш натягнутим, щільним, тугим»: *ослаблюються конструкції, ослаблюється верхня частина літосфери*. Такі вислови більш характерні для наукового та науково-популярного стилів: *...коли ослаблюються верхні частини літосфери, скажімо, в зонах тектонічних тріщин, то виникають своєрідні вижимки солей — соляні штоки* (З журналу).

Отже, дієслово *послаблювати* передбачає насамперед активну дію щодо чогось, тоді як *ослаблювати* характеризує внутрішні зміни предмета чи об'єкта і функціонує переважно в пасивних конструкціях.

ПОРОЗУМІННЯ - РОЗУМІННЯ. У виступі журналіста прозвучало: *Ми знайшли порозуміння в слухачів*. Чи правильно тут використано іменник *порозуміння*? Адже *порозуміння* буває між друзями, між лектором і слухачами, між викладачем і студентом; а шукають і знаходять у друзів, у слухачів, у студентів *розуміння*, причому паралельно вживається: *розуміння в друзів і розуміння друзів*.

Порозуміння — це обов'язково взаєморозуміння, взаємодомовленість, узгодженість чийхось дій, вчинків. На такий зміст указує й спільнокореневе дієслово: *Вони порозумілися між собою*. Коли треба передати зміст «хтось розуміє, сприймає чийсь думки, вчинки», використовують словосполучення з іменником *розуміння* та дієсловами *знаходити, зустрічати*: *Син зустрів розуміння матері (в матері)*. Отже, у мовній практиці треба зважати на різну сполучуваність слів *порозуміння* і *розуміння*.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ - РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ. Ці іншомовні слова досить часто вживаються у мові сучасних засобів масової інформації, у книжних текстах. Та й усна мовна практика засвідчує вислови *презентація книжки, презентація ліцею, презентація виставки* і навіть *презентація конференції*. Ще до недавня модне іншомовне слово у Словнику української мови тлумачилося лише як фінансовий термін «пред'явлення до відшкодування, виплати грошового документа», порівняйте там само *презентант* — «пред'явник якогось грошового документа (векселя та ін.)». Обидва слова споріднені з латинським *praesento* - передаю, вручаю; звідси й відоме *презент* — подарунок, пор.:

- *Оце презент. А я, по правді кажучи, й не сподівався.* - *Знали, чим заманити, — книгами.., — обняв Тарас господаря* (Вас. Шевчук).

Тим часом слово *презентація* набуло значення «урочисте представлення; свято; відкриття» і розширило свою сполучуваність з іменниковими назвами, позначаючи святкову подію, урочисте відкриття, представлення чого-небудь, наприклад, виставки, видання, книжки, збірки письменника, гімназії, клубу, вищої школи підприємців тощо. Через *презентацію* широко інформують про певне явище, подію, факт. Найчастіша сполучуваність: *відбулася (відбудеться) презентація*. Отож, це слово не пов'язане з *презентувати* — «дарувати», «підносити дари, подарунки», але виявляє зв'язок із *репрезентувати* — «представляти», *репрезентація* -- «представництво». Ці слова споріднені з латинським *representatio* — наочне зображення.

Слова *репрезентувати, репрезентант, репрезентантка* були відомі в українській літературній мові XIX — початку XX ст. Знаходимо їх у творах М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Г. Хоткевича, І. Франка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, В. Еллана. *Репрезентувати* означає «виступати представником когось, чогось», «відбивати виразні особливості чогось», «виражати погляди когось», напр.: *Літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робиться справді репрезентанткою національної єдності* (І. Франко); *Признай по щирості, Олексю, він є добрим репрезентантом своєї народності* (О. Кобилянська).

Очевидно, під впливом поширених нині *презентацій* плутають дієслова і замість *репрезентувати* (представляти) вживають часом *презентувати*, напр.: *Творчість художника презентувала тогочасне образотворче мистецтво* (З газети). Порівняймо правильне слововживання: *збірка репрезентує українську книжку на міжнародній виставці, газета репрезентує інтереси дебютантів; гідно репрезентувати свою країну; виставлені полотна репрезентують сорокарічну творчу роботу митця*. Частіше це дієслово потребує знахідного відмінка, але вживається також із давальним, подібно до дієслова *представляти* (кого — що, кому — чому). Напр.: *Народ виділяє з-серед себе здібніших людей, які репрезентують його іншим народам, світові* (Р. Іванчук).

Отже, не плутаймо слова *репрезентувати* і *презентувати*.

ПРИВОДИТИ -- ПРИЗВОДИТИ. Дієслова *приводити, привести* та *приводити, призвести* засвідчені в писемно-літературній практиці від І. Котляревського до наших днів, їх фіксують і одномовні, й двомовні українські словники. Ці пари слів близькі за звучанням, але різні за значенням, в одному вони збігаються, а саме: коли називають причину чого-небудь, напр.: *Риба та зайці приведуть у старці* (Прислів'я); *Оповідали [люди]*

Г

...деталі події, що **привела** до зміни старого пона на нового (Г. Хоткевич); *Не побожне божевілля, і не мрії, і не дурість - задрість тільки й самолюбство до гризні людей **приводить*** (Леся Українка); *Як досвід є, то й діло легко йде, Брак досвіду ж до лиха **приведе*** (М. Бажан).

Мовна практика переконує, що дієслова *приводити, привести* переважають у випадках, коли йдеться про небажані, негативні наслідки: *Звісно, такий Хома або Андрій не мали чого боятись. Що ж ти з них візьмеш! Ні кола, ні двора. Харпаки, злидні, **привели** до біди та й поховались* (М. Коцюбинський).

Приводити, привести широко вживані у значенні «спонукати кого-небудь до чогось»: *Дивуюсь, дочко, що тебе **приводить** поводитися так, мов ти зросла невільницею десь у гінекею* (Леся Українка); *Вийняв той козак ріжка, бере понюшку, а сам думає, як би йому **привести** смерть, щоб вона понюхала*[^]. (З народної казки). *Приводити*, як правило, означає «спонукати кого-небудь до чогось негарного, недоброго; підбурювати»: *Сам затіє що-небудь, **приведе** Опанаса що-небудь зробити (украсти, розбити, полатати) й сам разом з ним зробить яку шкоду, а після вивернеться, сухим з води вийде й усе на Опанаса зверне* (Грицько Григоренко).

Однак у сучасній літературній мові таке слововживання трапляється рідко, а дієслова *приводити, привести* здебільшого вживаються тоді, коли йдеться про негативні наслідки якихось Дій.

ПРОЇЗНИЙ - ПРОЇЖДЖИЙ. Ці прикметники, утворені від різних форм того самого дієслова (пор. *проїздити* — *проїзний, проїжджати* — *проїжджий*), у сучасній українській літературній мові не є варіантами.

Мовна практика засвідчує активне вживання слова *проїжджий* у двох значеннях: «1) придатний або призначений для їзди, пересування»: *проїжджа дорога, проїжджа частина вулиці, проїжджий шлях*, напр.: *Коли тротуарів немає, люди в негоду йдуть **проїжджою** частиною дороги. Це небезпечно вдень, а затемно тим більше* (З газети). Такі словосполучення мають уже певні часові традиції, пор.: *Ось уже кінчилась і толока, сіріла курявам **проїжджа** дорога, овечата, зійшовши на неї, зняли хмарою кіптяву, кашляли, мекали. Василь, все похнюпившись, волікся* (Панас Мирний); «2) Який проїжджає десь або повз кого-, що-небудь»: *проїжджа машина, проїжджа людина, проїжджий автобус*. Напр.: *Не кожен може зупинити першу **проїжджу** машину, щоб добратись до районного центру* (З газети).

Слово *проїзний* традиційно передає інше значення, а саме «який надає право на проїзд яким-небудь видом транспорту»: *проїзний квиток, проїзний документ, проїзне посвідчення*. Напр.: *Гри-*

*зучі сумніви передминулої ночі і дитячу мрійливість минулої він викинув разом з **проїзним квитком** на харківському пероні як знецінену і непотрібну вже річ, що все-таки йому послужила* (В. Підмогильний); *...підприємствам міського підпорядкування дозволено використовувати бюджетні кошти на оплату **проїзних квитків** для працівників, які мешкають у передмісті* (З газети).

Значення «можливість їздити, пересуватися» є визначальним у словосполученні *проїзні колії*. Щоправда, вживається воно здебільшого у художній літературі, адже сьогодні таких реалій значно поменшало, пор.: *Дорогою між грузьких мочаг і ржавих верхоріч, Де вітер пісню проймає жалібною І гаги у лататті срібній під намороз сивиною, Стоять у присмерку, край **колій проїзних*** (М. Зеров).

ПРОФЕСІОНАЛЬНИЙ — ПРОФЕСІЙНИЙ. Обидва прикметники мають спільний латинський корінь *профес-* (спеціальність, заняття), проте їх співвідносять із різними словами: *професіональний* — *професіонал, професійний* — *професія*. Існує різниця щодо їх сполучуваності: *професіональний* вживається тоді, коли треба підкреслити значення «такий, що стосується не любителів, а фахівців». Напр.: *професіональний актор* — актор, який обрав своїм фахом театральну справу (на противагу акторам-любителям, якими можуть бути люди різних професій і без професій). Отже, в значенні прикметника *професіональний* наявний компонент «досягнутий за допомогою високих професійних якостей, якостей професіонала». Втім цей відтінок передається й прикметником *професійний*, прислівником *професійно*, напр.: *Він робить це **професійно***, тобто на належному фаховому рівні, майстерно. Помітна тенденція в усіх зазначених вище словосполученнях уживати прикметникову форму *професійний*, що формально пристосувалася до особливостей українського словотвору. У сполученні з іменниками *хвороба, захворювання, травма* тощо переважно вживається прикметник *професійний*, тобто «хвороба, пов'язана з професією». Однак згадані слова не можуть замінити одне одного у термінологізованій сполучці *професійна спілка*.

РАДА — ПОРАДА. Ці слова — синоніми. Вони мають значення «допомога добрим словом». Напр.: — *Та коли вже мене вшанували, то моя **рада**: не гаяти, товариші, часу!* (О. Довженко); *Старого чоловіка для **поради** держи* (Прислів'я). Уживаються *рада* і *порада* також у значенні «спільне обговорення якихось питань»: *треба зібратися на раду; товариші зійшлися на раду*.

Іменники *рада* й *порада* здебільшого є взаємозамінними. Наприклад, у поетичному контексті Т. Шевченка ці синоніми підсилюють один одного: *Не похвали собі, громадої — Без неї, може, обійдусь. — А **ради** жду собі, **поради!** Та, мабуть, в яму*

перейду із москалів, а не діждусь. За фольклорним зразком утворено тавтологізований емоційний вислів *рада-порада*.

Як синоніми ці слова функціонують у фразеологізованих словосполученнях *немає ради (поради), дати раду (пораду)*. Усталене словосполучення *дати раду комусь, чомусь*, як правило, вживається з іменником *рада* і має значення «упоратися з чимось, допомогти комусь».

Взаємозаміна названих іменників не допускається в термінологічних словосполученнях на зразок *вчена рада* та ін.

РЕЗОЛЮТИВНИЙ - РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ. Ці слова часто зустрічаються у повсякденній практиці. Слово *результативний* має більшу сферу поширення, а тому й цілком зрозуміле значення «який дає позитивний результат»: *результативна гра, результативна зустріч, результативна перевірка, результативна робота, результативне пізнання, результативні впливи, результативні облоги, результативні торги*. Напр.: *Торги на біржі Миколаєва оцінюються експертами як досить результативні* (3 газети).

Слово *резолютивний* вживається здебільшого в офіційно-діловому стилі для називання письмового чи усного викладу інформації, що містить остаточні висновки, резолюцію: *резолютивний звіт, резолютивні дані, резолютивна основа документації, резолютивний підсумок, резолютивне зведення, резолютивне пояснення*. Напр.: *Управління з питань внутрішньої політики при Київській міській державній адміністрації щороку вимагає від своїх підлеглих [райдержадміністрацій] розгорнутих резолютивних звітів про роботу у відповідному напрямку* (3 газети).

РЕКЛАМА — РЕКЛАМАЦІЯ. Ці слова - яскравий приклад того, як можуть розійтись у своїх значеннях лексеми, що походять від одного кореня. І *реклама*, і *рекламація* утворені від латинського дієслова *reclame*, але від різних його значень.

Іменник *реклама (reclame)* — від «голосно кричати, вигукувати». Дослівно означає — «вигуки торговців» (які закликають купити якийсь товар). В українську мову слово ввійшло через посередництво французької та німецької. М. Фасмер, автор «Етимологічного словаря російського язика», зауважує, що первісний зміст слова *реклама* пов'язаний із голосним прикликуванням сокола ловчим під час соколиного полювання. Отже, головне значення цього слова — активне привертання уваги до чогось.

Тлумачний словник виділяє такі значення сучасного слова *реклама*: перше — «популяризація товарів, видовищ, послуг тощо з метою привернути увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників та ін.». Напр.: *торговельна реклама, театральна реклама*.

Друге значення — це «конкретне зображення, оголошення, плакат, що використовуються для привертання уваги покупців, спо-

живачів товару тощо», напр.: *газетна, телевізійна реклама, радіореклама* і под.

Слово *рекламація* походить від іншого значення латинського дієслова *gestato*. «кричати проти, голосно заперечувати, криком висловлювати обурення». Латинське *reclamatio* — «голосне заперечення, засудження» -- й поклало початок сучасному *рекламація* — «претензія, протест проти неякісної продукції». Це фаховий термін із сфери торговельно-виробничих відносин.

Слово *рекламація* вживається у книжній мові, коли йдеться про офіційну претензію, скарг¹, незадоволення щодо придбаного товару, здійснюється заява про відшкодування збитків. Напр.: *надіслати рекламацію на неякісну продукцію, отримати рекламацію на виготовлені деталі*.

Слова *реклама* і *рекламація* мають різні словотворчі можливості. Іменник *реклама* входить до численної групи кореневих утворень із близькими значеннями: *рекламувати* — «популяризувати що-небудь, повідомляти про щось засобами реклами»; *рекламування, рекламний* -- *рекламний плакат, рекламний щит; рекламіст, рекламістка* — «той, хто складає і оформлює рекламу».

В іменника *рекламація* словотворчі зв'язки вужчі: утворений від нього прикметник *рекламаційний* вживається переважно як термін: *рекламаційний лист, рекламаційні дефекти*.

РЕКОМЕНДОВАНИЙ — РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ. Ці, схожі за будовою слова, мають неоднаковий зміст. Іноді їх не розрізняють, зокрема в поєднанні з іменником *лист*: *рекомендований лист* і *рекомендаційний лист*. Однак ці словосполучення окреслюють різні поняття.

Рекомендований лист пересилають поштою. Його додатково оплачують, отримуючи квитанцію, яка засвідчує відповідальність поштового відомства за збереженість послання.

Рекомендаційний лист не обов'язково надсилають поштою, його іноді передають кимось. Його змістом є рекомендація когось або чого-небудь. Автор *рекомендаційного листа* позитивно відгукується про якусь особу, щоб вигідно рекомендувати її з метою вирішення певної проблеми (працевлаштування, отримання Гранту тощо). Автор *рекомендаційного листа* може також давати адресатові якусь пораду: придбати щось, зайнятися чимось, що він (автор листа) вважає необхідним, корисним, наприклад, розхвалити якийсь предмет, запропонувати адресатові придбати його; відгукнувшись про корисність спорту, запропонувати зайнятися гімнастикою та ін.

РІДКИЙ — РІДКІСНИЙ. Коли йдеться про негусту масу, нещільну тканину, про віддалені один від одного предмети тощо, без жодних вагань вживаємо прикметник *рідкий*. Тож навряд чи хтось помилиться, вибираючи одне із цих слів, щоб передати

зміст понять *рідке скло, рідке тісто, рідка каша, рідкий си-тець, рідке полотно, рідкий гребінець, рідкий тин, рідкі зуби, рідкий ліс, рідкі вибухи, рідке схлипування*. Підтверджують це і приклади з художньої літератури: *Хліб уродивсь рідкий та безсилий* (М. Коцюбинський); *Рідкий туман піднявся* (Л. Смілянський). Але в контекстах *Рожсева чайка — рідкий і жаданий птах Півночі* (М. Трублаїні); *Який він смутний... ту рідку хвилину, як посидить дома* (Марко Вовчок) прикметник *рідкий* означає «такий, що трапляється, буває нечасто», *тобто рідкісний*. Отже, в тому самому значенні вживаються прикметники *рідкий і рідкісний: рідка (рідкісна) квітка, рідкий (рідкісний) випадок*.

Коли йдеться про фізичний стан речовини, вживаємо *рідкий* в одному ряду з *твердий* та *газоподібний*: *тверді, рідкі та газоподібні корисні копалини*. У цьому разі ніхто не засумнівається, яке саме значення має слово *рідкі*, ніхто не подумає, що йдеться про щось рідкісне, таке, що рідко трапляється. Інша річ, коли словосполучення *рідкі корисні копалини* вжито окремо від названого ряду. Щоб уникнути двозначності, на позначення корисних копалин, що не є твердими або газоподібними, вживають словосполучення *рідинні корисні копалини, тобто* «ті, що перебувають у стані рідини (в рідинному стані)», «ті, що є рідинами». Це стосується, зокрема, нафти й підземних вод: *нафта й підземні води — рідинні корисні копалини*.

Значення прикметника *рідкісний* пов'язане з інтенсивнішим виявом ознаки: *рідкісна книжка* — це така, що нечасто трапляється, можливо, в кількох примірниках. Пор.: *Зоопарк... є зручним місцем для спостережень над рідкісними тваринами* (З журналу); *Жителі спостерігали рідкісне явище природи — водяні смерчі на морі* (З газети). Коли треба підкреслити, що речовина рідко трапляється, кажемо про *рідкісну речовину, рідкісний елемент*. Це, зокрема, відбито в терміні *рідкісноземельний* — такий, що міститься в земній корі у дуже малій кількості й який важко виділити в чистому вигляді.

А ще *рідкісний* — це «незвичайний», напр.: *Небо незвичайної рідкісної синяви* (О. Гончар); *Ти, парубче, видати, рідкісної породи* (Ю. Збанацький). Не можна казати: *В рідкісній отарі немає чорної вівці*, — адже йдеться не про незвичайну отару і не про таку, яка трапляється рідко, а про те, що будь-яка отара рідко коли буває без чорної (тобто поганої) вівці. Неправильно побудована й така фраза: *На півдні дощі дуже рідкісні*. Тут треба вжити іншу конструкцію: *На півдні дощі — дуже рідкісне явище*.

СЕРДЕЧНИЙ - СЕРДЕШНИЙ - СЕРЦЕВИЙ Названі пароніми мають спільний корінь *сер(д)*- та розрізняються завдяки суфіксам *-еч/н-*, *-еш/н-*, *-цев-*. Помітною є також різниця їх стилістичної маркованості, що визначає особливості мовного побутування.

Слово *сердечний* найчастіше вживається для позитивної характеристики людини, підкреслює чуйність, доброзичливість як основні риси її вдачі. У Словнику української мови в її томах основними значеннями цієї лексеми вказано «Добрий, чулий (про людину та її вдачу) // Вірний, відданий (про друга, дружину і т. ін.) // Сповнений доброзичливості, душевності, чуйності; задушевний // Щирий, непідробний // Який зворушує, розчулює (про пісню, мелодію і т. ін.)». Така широка семантична палітра зумовлює практично необмежене поле стилістичного функціонування цього питома українського слова, що, зокрема, підтверджується відсутністю будь-яких обмежувальних ремарок при відповідному лексикографічному гаслі у словнику.

Так, *сердечний* природно і доречно звучатиме як конкретизуюче означення до лексем *людина, друг, приятель*, якщо мовець має на меті підкреслити добрі риси характеру, щирість у ставленні до людей тощо: *Такий ніжний* [Володко], *...такий сердечний і милий, як ті пісні чудові* (І. Франко); *З усього було видно, що попри силу духу оця жінка* [Надія Світлична] - *людина світла і сердечна* (З журналу).

Прикметник *сердечний* нерідко вживається також як означення до абстрактних понять, зокрема тих, що називають стосунки між людьми, їх ставлення одне до одного: *почуття, дружба, взаємини, ставлення* та ін. При цьому помітною є виразна позитивна конотація, якою збагачується висловлювання завдяки такому означенню: *Як у дитячих літах, так і пізніше, я жив в атмосфері теплих, сердечних відносин* (М. Коцюбинський); *Сердечна дружба пов'язувала багатьох українських поетів* (З підручника). Таку саму позитивну експресію виявляє *сердечний* у сполученні зі словами *подяка, вдячність, вітання, поздоровлення, уклін, зустріч, розмова, ставлення, побажання* тощо.

А що в такому разі означають вислови *сердечна рана, сердечні справи* Адже розуміти їх як *доброзичливі, щирі* начебто некоректно. У цьому випадку *сердечний* має зовсім інше семантичне звучання — «пов'язаний із почуттям закоханості; любовний». У цьому значенні слово часто можна почути в усній розмовній мові, знайти у творах художньої літератури чи в етнографічних описах: *...як не поспішно проходила батарея містом, комбат вважав за можливе відіти «один секунд» для Усманових сердечних справ* (О. Гончар); *Довго ще боліла Євгенів та сердечна рана...* (А. Дімаров); *Дівчата співають ворожитських пісень, за різними прикметами примічають, чи здійсняться їхні сердечні бажання* (О. Воропай).

Нині спостерігаємо цікавий процес відходження на периферію мовного вжитку лексичного значення, поданого у Словнику української мови, як одне з основних: «1. Прикм. До *серце* // Пов'язаний з хворобами серця, серцевий. // Признач, для лікування серця». На сучасному етапі розвитку української мови

воно сприймається як калька. Натомість у термінологічних словосполученнях це слово заступає відносний прикметник *серцевий*: *серцевий м'яз, серцеві тони, серцевий невроз, серцеві краплі*.

Паронім *сердешний* — семантичне менш розгалужений, ніж оманливо співзвучний із ним *сердечний*. Тому й сфера його мовного побутування та коло сполучуваності виявляються значно вужчими. Так, слово *сердешний* доречно вживати тоді, коли хочемо сказати про когось чи про щось — «який викликає співчуття; бідолашний»: *Сердешна Оксана так вдарилась у груди та впала в подушки, щоб мати не почула її голосіння* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Неповита, заплакана сердешна дитина* (Т. Шевченко); *Сердешний професор надто захопився і, треба признатися, передав куті меду* (Ю. Смолим).

Як бачимо, прості на перший погляд слова потребують уважного ставлення, бо плутання їх може призвести до небажаних, а іноді й курйозних мовних огріхів.

СТАТИСТ — СТАТИСТИК. Хоча ці слова близькі за будовою і вимовою, проте вони різняться значеннями.

Статист — «актор, який виконує ролі без слів, учасник масових сцен». Напр.: *...під час навчання у Відні Лесь Курбас виступав статистом масових сцен у виставі Макса Рейнхардта «Цар Едіп»* (3 журналу); *...статисти — акробат і спортсмен — відмовилися виконувати цей небезпечний трюк: упасти з височенного урвища у холодну дніпровську воду* (3 журналу).

Це слово можна прочитати і почути у повідомленнях, присвячених мистецьким подіям. У сучасній літературній мові воно часто вживається у переносному значенні, особливо у засобах масової інформації та публіцистиці: *Раніше основній масі депутатів відводилася роль статистів* (3 газети).

Статистик — нормативна, кодифікована назва фахівця із статистики, службовця, що займається статистикою: *...демографи, котрі зберегли своє життя після 1937 року, перетворилися на звичайних статистиків* (3 газети); *Були надії на те, що комп'ютер полегшить працю бухгалтерів, статистиків...* (3 журналу).

Отже, *статист* і *статистик* — слова з різними значеннями, а тому не можуть бути взаємозамінними.

ТАКТОВНИЙ — ТАКТИЧНИЙ. Спільний корінь та близькість звучання не забезпечують значеннєвої адекватності цих слів.

Прикметник *тактовний* утворений від іменника *такт* — «почуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності». *Тактовною* називають людину, якій притаманне почуття міри, такту: *Опинився він [хлопчик] у колективі людей вимогливих, але й справедливих, доброзичливих, тактовних* (О. Гончар).

Прикметник *тактичний* утворений від іменника *тактика* у значенні «сукупність прийомів, методів або способів, що використовуються у політиці, спорті, на війні для досягнення мети або здійснення певної бойової операції»: *Відступ міг диктуватися і тактичними міркуваннями* (І. Ле); *Хмельницький уміло використовував різноманітні тактичні прийоми, залежно від співвідношення сил і конкретної обстановки* (3 журналу). Найчастіше вживається у складі термінологічних словосполучень *тактичне мистецтво, тактична боротьба, тактична схема, тактична перевага, тактичний маневр, тактичний прорахунок, тактичні заходи* та ін. Натомість *тактовний* сполучається зі словами *людина, вчителька, завідувач, допомога, запитання* і под.

Очевидно, помилки у вживанні цих слів зумовлюються міжмовною омонімією: російське *тактичний* відповідає українському слову *тактовний*, а українське *тактичний* — російському *тактический*.

ТАЛАН — ТАЛАНТ. Не тільки в усній мові, а й на письмі часом трапляється помилкове вживання цих паронімів.

Талан означає «доля, життєвий шлях, щастя кого-небудь». Таке його вживання походить із фольклору, напр.: *Ой світе мій ясний, світе прекрасний, Який мій талан нещасний* (Народна пісня). Такий зміст у нього вкладав і Т. Шевченко, напр.: *Нащо мені врода, Коли нема долі, нема талану*. Звідси й поняття *таланти*, тобто «щастити», *безталанний* — «нещасливий». Іменник *талант* означає «хист, обдаровання людини». Напр.: *Тоді він [Франко] розгорнув би перед ними все багатство своєї душі, всю красу свого таланту* (М. Коцюбинський).

Талантом можуть називати обдаровану, з видатними природними здібностями людину. В такому разі іменник у родовому відмінку однини має закінчення *-а*, на відміну від слова *талант* у значенні «хист» — *таланту*.

ТИМ ЧАСОМ — ТИМЧАСОВО. Прислівникова сполука *тим часом* і прислівник *тимчасово* різняться не лише написанням, а й значенням. Прислівник, утворений із кількох основ, пишеться разом. Найчастіше він поєднується з дієприкметниками, утворюючи словосполучення на зразок: *тимчасово непрацездатний, тимчасово зачинений, тимчасово відсутній, тимчасово припинений*, а також із дієсловами: *працює тимчасово, тимчасово виконує обов'язки, тимчасово завідує* тощо.

Прислівникова сполука *тим часом* пишеться окремо, подібно до *тим разом, останнім часом, таким чином*. За змістом вона відповідає російському *тем временем*, пор.: *Тим часом сонце сховалося за лісом; Тим часом стемніло*. Іноді ця сполука передає значення частки (порівняймо рос. — *между тем*): *Тим часом ти помиляєшся*.

ТУРИСТИЧНИЙ — ТУРИСТСЬКИЙ. Ці слова мають різну лексичну сполучуваність.

Туристичний — це той, який стосується визначеної сфери людської діяльності -- туризму: *туристична карта, туристичний центр, туристична фірма, туристичне агентство, туристичний довідник, туристичний журнал, туристичне бюро, туристичний похід*, Напр.: *Мандруючи по туристичній карті, вийшли спочатку на малі регіональні, а потім уже й на басейнові — загальноозовські — інтереси* (3 газети).

Вживання слова *туристський* передбачає сполучуваність із назвами певних реалій життя туристів: *туристська база, туристський маршрут, туристський поїзд, туристська група, туристський візит, туристський автобус, туристське спорядження, туристська путівка, туристська станція, туристський намет, туристський сезон*. Такі словосполучення досить поширені у друкованих виданнях: *Щоб забезпечити мандрівників усім необхідним, ведеться широке будівництво туристських баз, готелів, мотелів, кемпінгів* (3 газети).

Треба розмежовувати поняття *туристичний похід* і *туристський похід*, *туристична подорож* і *туристська подорож*. *Туристичний похід* і *туристична подорож* позначають передбачені, визначені і заплановані туризмом маршрути, напр.: *Фірма «Гамалія» пропонує Вам здійснити надзвичайну туристичну подорож до Німеччини, Франції, Італії та інших країн Європи* (3 газети).

Туристський похід і *туристська подорож* — це похід і подорож туристів, порівняймо: *Група студентів п'ятого курсу Інституту міжнародних відносин нинішнього літа реалізувала свої творчі задуми в туристському поході по території західного регіону України* (3 журналу).

УДОБРЮВАТИ -- УДОБРИТИ. У «Словарі...» за ред. Б. Грінченка немає дієслова *удобрювати*. Тут фіксується тільки *удобрятися*, що має значення «задобрювати (задобрятися), здобувати чіюсь прихильність різними подарунками або послугами». Однак це слово не стало загальноживаним і пізніші словники як відповідники до російського *задабривать* давали українські слова *задобрювати, загоджувати*.

У тому ж словнику на позначення процесу внесення поживних речовин у ґрунт подано дієслова *добрити, видобрити*, а також вужчі, конкретніші *угноювати, угноїти*, що відповідають російським *навозить, унавоживать, унавозить; удобрять (удобрить) навозом*.

Добрити — давнє слово. «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка засвідчує ще в джерелах XVII ст. *добрити* як «признавати, звати добрим, хвалити» і *добритися* — «піддобрюватися, приміятися». У «Словарі...» за ред. Б. Грінченка виділено три значення *добрити*: 1) «задабривать»; 2) «хвалить»; 3) «удобрятъ». Інші лексикографи не занотують цього слова.

«Практичний словник сільськогосподарської термінології» П. Сабалдіря (1931) замість *добрити* (тобто «вносити добрива») пропонував інші спільнокореневі префіксовані дієслова: *здобрювати, здобрити*, а проект «Словника сільськогосподарської термінології» (1933) — *піддобрювати, піддобрятися, здобрювати, здобрятися, видобрювати, видобрятися*. Проте всі вони залишилися у словниках-джерелах, а в загальному мовному вжитку поширилося дієслово цього кореня з префіксом *у-*: *удобрювати*. «Російсько-український словник» (1937), а за ним і всі українські одно- і двомовні словники фіксують цю форму як літературну норму.

Причиною того, що дієслово *добрити* лишилося невідомим у значенні «вносити добрива» для переважної більшості мовців, очевидно, стала його семантика.

Коли для поліпшення родючості полів в Україні почали широко вживати не лише органічні речовини, а й мінеральні, з'явилася сама назва *добриво*. Утворилася вона від *добрити* за допомогою суфікса *-мв(о)* на позначення речовини, маси. Паралельно поширилася й нова, суфіксально-префіксальна форма на *-юва* (аналогічна до інших дієслів цього продуктивного типу), в якій префікс *у-* обмежував і уточнював значення.

Подекуди трапляється *удобрятися* у значенні «вносити добрива в землю», напр.: *Хто землю удобряє, тому й земля повертає* (Прислів'я). Однак це порушення чинної літературної норми. Словники й сучасна мовна практика засвідчують вживання дієслівної пари *удобрювати, удобрити* (на позначення процесу внесення добрив у ґрунт), а також *угноювати* (вносити гній у ґрунт): *Удобрити землю масно — вродить рясно* (Прислів'я).

УЯВА — УЯВЛЕННЯ. Плутання значень цих іменників призводить до змістових помилок. Наприклад, у реченні *У мене є тепер чітка уява про Євросоюз* треба було вжити слово *уявлення*. Адже *уявлення* — це «поняття, розуміння, знання чогонебудь, що впливає з попереднього досвіду». *Уявлення* вимагає після себе іменника у формі знахідного відмінка з прийменником *про*: *Туманне уявлення про майбутню професію*. Слово *уява*, як правило, сполучається з означенням на зразок *багата уява, дитяча уява*. Синонімом до нього виступає слово *фантазія*, пор.: *Його багата уява допомагала в створенні казкових полотен*.

ЦІННИЙ - ЦІННІСНИЙ - ЦІНОВАНИЙ — ЦІНОВИЙ. Нерозрізнення паронімів часто призводить до мовних помилок. Зокрема, таку проблему зумовлює плутання співзвучних слів *Цінний, ціннісний, ціновий, цінований*.

В українській мові слово *цінний* уживається з такими значеннями: 1) «який має ціну, вартість»: *цінні папери, листи, бандеролі*; 2) «який коштує дорого, має велику вартість»: *цінні речі*,

подарунки, прикраси; цінна колекція; 3) перен. «який має важливе значення»: цінна інформація, ідея, цінний свідок, цінні кадри.

Слово *ціннісний* в академічному Словнику української мови тлумачиться так: «пов'язаний з позначенням вартості чогось в яких-небудь цінах» {ціннісні та вартісні зрушення}. Проте останнім часом у його семантиці відбулися зміни. Так, іноді можна почути: *ціннісна політика, ціннісний метод* — з економічними та фінансовими поняттями тепер вживається слово *ціновий* (*цінова політика, цінова війна, ціновий метод, ціновий спектр, цінові зрушення*). А якщо йдеться про морально-етичні поняття та проблеми, послуговуємося лексемою *ціннісний* (*ціннісні орієнтири, ціннісний підхід*).

Окреслений ряд паронімів був би неповним без дієприкметника *цінований*, який вказує на ознаку за дією *цінувати* (*хвилина, цінована на вагу золота*).

ЧИСЕЛЬНИЙ -- ЧИСЛЕННИЙ. Прикметник *чисельний* передає значення: «1) числовий; 2) кількісний». Ось приклади висловів, у яких *чисельний* ужито доречно: 1. *Чисельний масштаб карти; чисельне розв'язання рівнянь; чисельний аналіз*. Проте: *числовий* (*виражений числами*) *масштаб карти; числове* (а не *буквене*) *розв'язання рівняння; числовий* (*виражений числами, у числах*) *аналіз*. 2. *Чисельне зростання* (зменшення) *групи; чисельний склад групи; чисельна перевага*, тобто: *кількісне зростання* (зменшення) *групи; кількісний склад групи; кількісна перевага* (*перевага за кількістю*).

Отже, стосовно *делегації* прикметник *чисельний* можна було б ужити, якби йшлося про її кількісний склад — у словосполученні *чисельний* (тобто *кількісний*) *склад делегації*.

Однак, якщо йдеться про делегацію, яку було представлено багатьма особами, складалася з великої кількості осіб, то українською мовою кажемо: *делегація була численна*. Порівняймо ще: *численна група, численний загін, численні гості* (*відвідувачі*), тобто значення «який складається з великої кількості кого-, чого-небудь» передається словом *численний*.

А ще *численний* — це «наявний у великій кількості»: *численні дороги* (*стежки, озера, вибоїни на дорозі*), *численні помилки в диктанті*; «частий»: *численні перемоги* (*поразки*), *численні дощі* (*грози, снігопади*), *численні виступи* (*збори, мітинги*); «впроваджений не раз»: *численні спостереження* (*досліди, спроби, випробування*).

Слово *численний* відповідає російському *многочисленный*, яке часто калькують, утворюючи штучні квазіукраїнські *багаточисельний* або *багаточисленний*. Насправді російське *многочисленный* перекладається українським прикметником *численний*: *численні бої* (*міста, річки, озера, натовпи, зауваження, електрички та ін.*).

Від *чисельний* утворюється іменник *чисельність* зі значенням «кількість, чисельний склад кого-, чого-небудь». Напр.: *чисельність народу України*, тобто кількість (чисельний склад) народу України; *У рік інвалідів (2003) соціально-адміністративна служба ставить завданням зменшити чисельність інвалідів*, тобто зменшити кількість (чисельність) інвалідів.

Від *численний* утворюється абстрактний іменник *численність* із значенням «велика кількість». Напр.: *Зграї ворон вражали численністю*.

ЯЛОВИЙ — ЯЛОВИЧИЙ. Як правильно сказати: *яловий шніцель* чи *яловичий шніцель*?

Прикметник *яловий* в українській мові має такі значення: 1) «який не дає приплоду (про самиць сільськогосподарських тварин)»: *ялова корова*; 2) «розм. неродючий (про землю)»: *ялова земля*; 3) «перен.; розм. пустий, безпредметний, нікому не потрібний»: *ялові поради*. // «Те саме, що *марний*!», *ялові зусилля*; 4) «виготовлений із шкіри великої рогатої худоби»: *ялові чоботи*.

Як бачимо *шніцель* не може бути *яловий*. Тож правильним буде ужити прикметник *яловичий* (від *яловичина*). А ще природніше звучатиме: *шніцель із яловичини*.

